

Jasmina Arsenijević
Milan Mađarev
Zagorka Markov
Rosa Šapić
Kristina Planjanin Simić

KVALITET I EFEKTIVNOST
ONLINE NASTAVE
U VISOKOM OBRAZOVANJU
U VREME PANDEMIJE COVID-19

Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi
Kikinda, 2021. godine

Jasmina Arsenijević
Milan Mađarev
Zagorka Markov
Rosa Šapić
Kristina Planjanin Simić

KVALITET I EFEKTIVNOST ONLINE NASTAVE U VISOKOM OBRAZOVANJU U VREME PANDEMIJE COVID-19

Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi

Kikinda, 2021. godine

Na osnovu Zakona o autorskim i srodnim pravima ("Sl. glasnik RS", br. 104–2009, 99–2011 i 119–2012), sva autorska prava su zadržana i zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje, fotokopiranje ili reprodukovanje ove knjige, odnosno delova teksta ove monografije.

Monografija je nastala kao rezultat projekta „Istraživanje kvaliteta i efektivnosti online nastave u visokom obrazovanju u vreme pandemije Covid-19“ koji je finansiran od strane Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.

ZAHVALNICA

Razvojnoistraživački projekat „Istraživanje kvaliteta i efektivnosti onlajn nastave u visokom obrazovanju u vreme pandemije Covid-19“ u okviru koga je nastala ova monografija, odobren je i finansiran od strane Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost, kome dugujemo veliku zahvalnost.

Realizacija razvojnoistraživačkog projekta i objavljivanje ove monografije ne bi bili mogući da nije bilo spremnosti direktorice dr Angele Mesaroš Živkov i Nastavno-stručnog veća Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi da daju saglasnost da VŠSSOV bude nosilac projekta i izdavač ove monografije.

Posebnu zahvalnost dugujemo studentima, saradnicima, predavačima i profesorima visokoškolskih ustanova strukovnih i akademskih studija iz Autonomne pokrajine Vojvodine, koji su svojim učešćem pomogli da se prikupe dragoceni podaci na kojima se ovaj projekat i monografija zasnivaju, kao i upravama ovih visokoškolskih ustanova da odobre realizaciju istraživanja.

Izuzetnu zahvalnost dugujemo recenzentima, eminentnim stručnjacima i naučnim istraživačima, koji su svojim dragocenim uvidima i sugestijama pomogli u oblikovanju ove monografije.

Zahvaljujemo Centru za likovnu i primenjenu umetnost “Terra” iz Kikinde da ovu monografiju obogate odabranim delom svoje digitalne kulturne baštine.

Zahvaljujemo se i medijima koji su redovno izveštavali društvenu javnost o toku istraživanja i rezultatima dobijenim u okviru projekta.

U ime istraživačkog tima, autorka projekta
dr Jasmina Arsenijević, prof.

SADRŽAJ

Predgovor	1
Neki aspekti online nastave visokog obrazovanja tokom pandemije Covid-19 – Arsenijević Jasmina	5
Online nastava iz ugla studenata u vreme pandemije Covid-19 – pilot istraživanje – Markov Zagorka	245
Kvalitet online nastave visokog obrazovanja u vreme pandemije Covid-19 – Arsenijević Jasmina	45
Nastava u zoni sumraka – Mađarev Milan.....	63
Socijalno psihološki aspekti online nastave i posledice nedostatka socijalne interakcije uživo na mentalno zdravlje – Šapić Rosa	76
Analiza online nastave u visokom obrazovanju u okviru muzičke umetnosti u vreme pandemije Covid-19 – Planjanin Simić Kristina.....	97
Prilozi	117
Prilog 1	117
Prilog 2	119
Prilog 3	122

INFORMACIJE O PROJEKTU

NAZIV PROJEKTA	ISTRAŽIVANJE KVALITETA I EFEKTIVNOSTI ONLINE NASTAVE U VISOKOM OBRAZOVANJU U VREME PANDEMIJE COVID-19
NOSILAC PROJEKTA	VISOKA ŠKOLA STRUKOVNIH STUDIJA ZA OBRAZOVANJE VASPITAČA U KIKINDI
ORGAN KOJI JE ODOBRILO I FINANSIRAO PROJEKAT	Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost (rešenje br. 142-451-2017/2021-02/2)
ČLANOVI PROJEKTA I AUTORI MONOGRAFIJE	Dr Jasmina Arsenijević, prof. Dr Milan Mađarev, prof. Dr Zagorka Markov, prof. Dr Rosa Šapić, prof. Dr Kristina Planjanin Simić, prof.
AUTOR I RUKOVODILAC PROJEKTA	Dr Jasmina Arsenijević, prof.
VREMENSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	Od 01. juna do 15. jula 2021. godine – prikupljanje podataka Od 15. jula do 01. septembra 2021. godine – obrada i analiza podataka
METODOLOGIJA	Kvalitativna i kvantitativna neeksperimentalna istraživanja, studije slučaja i pregled literature
UZORAK	- Pilot istraživanje i studije slučajeva online nastave u oblasti dramske i muzičke umetnosti: studenti osnovnih i master studija Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi - Osnovno istraživanje: 809 studenata i 121 nastavnik, 18 visokih škola strukovnih studija i fakulteta akademskih studija u AP Vojvodini
REZIME REZULTATA ISTRAŽIVANJA	Pilot studija: - Postoji spremnost većine studenata Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi da se, nezavisno od nivoa studija i radnog statusa uključe u online nastavu, da preuzmu odgovornost i odgovore na postavljene zahteve.

**REZIME
REZULTATA
ISTRAŽIVANJA**

- Najveći procenat ispitanika podržava asinhrono i sinhrono učenje kao preduslov za obezbeđivanje kvalitetnog obrazovnog procesa.

Osnovno istraživanje:

- Kvalitet online nastave ocenjen je kao delimičan, kao i njegova tri elementa: nastavno vođstvo, društvena interakcija i kognitivno angažovanje studenata.

- Studenti i nastavnici smatraju da online nastava delimično realizuje željene ishode. Najviše ocenjuju efektivnost sadržaja, potom efektivnost napretka u učenju, a najmanje efektivnost prenosa društvenih, kulturnih i akademskih vrednosti.

- Satisfakcija studenata i nastavnika online nastavom u vreme pandemije je delimična, s tim da je zadovoljstvo nastavnika više od studenata.

- Studenti i nastavnici smatraju da je najveća prednost online nastave mogućnost udaljenog prisustva, fleksibilnost u ispunjavanju obaveza i manji troškovi; kao mane navode nedostatak kontakta licem u lice i vežbi uživo i manjak rutine studenata u online nastavi.

**PREPORUKE ZA
UNAPREĐIVANJE
POSTOJEĆEG
STANJA ONLINE
NASTAVE**

- Obezbediti obuku nastavnika za online pedagogiju i osposobljavanje studenata i nastavnika za upotrebu digitalnih alata.

- Obezbediti neometan rad i koncentraciju u kućnim uslovima kako za nastavnike, tako i studente.

- Koristiti video konferencije za uključivanje drugih lica u nastavu: eksperata, savetnika, praktičara i sl.

- Prilikom nemogućnosti organizovanja vežbi uživo, koristiti alate za udaljeno prisustvo kako bi studenti posmatrali rad praktičara.

- Formirati manje grupe studenata i nominovati vođe grupa, kako bi informacije efikasnije cirkulisale i povećala se socijalna interakcija.

- Pri svakoj visokoškolskoj ustanovi omogućiti podršku informatičke službe za nastavnike i studente.

- Za online muzičko obrazovanje na fakultetima, omogućiti dostupnost kompjutera u zvučno izolovanim prostorijama i upotrebu audio slušalica.

- Uvesti mehanizme ohrabivanja socijalne interakcije i prevazilaženja izolacije: formiranje studentskih časopisa, foruma i vođenje dnevnika.

ISBN

978-86-85625-68-8

PROJECT SUMMARY

PROJECT TITLE	RESEARCH ON THE QUALITY AND EFFICIENCY OF ONLINE TEACHING IN HIGHER EDUCATION DURING THE COVID-19 PANDEMIC
CARRIED OUT UNDER THE AUTHORITY OF	PRESCHOOL TEACHER TRAINING COLLEGE IN KIKINDA
AUTHORITATIVE BODY SUPPORTING THE PROJECT	Provincial Secretariat for Higher Education and Scientific Research (decision No. 142-451-2017/2021-02/2)
PROJECT TEAM MEMBERS AND AUTHORS OF THE MONOGRAPH	PhD Jasmina Arsenijević, college professor PhD Milan Mađarev, college professor PhD Zagorka Markov, college professor PhD Rosa Šapić, college professor PhD Kristina Planjanin Simić, college professor
AUTHOR AND PROJECT MANAGER	PhD Jasmina Arsenijević, college professor
RESEARCH TIME FRAME	June 1st to July 15th 2021: data gathering July 15th to September 1st 2021: data processing and analysis
METHODOLOGY	Qualitative and quantitative non-experimental research, case studies and literature review
SAMPLE	- Pilot research and case studies of online teaching in the field of drama and music art: undergraduate and master students from Preschool Teachers' Training College in Kikinda - Basic research: 809 students and 121 teachers of 18 colleges of vocational studies and faculties of academic studies in AP Vojvodina
SUMMARY OF RESULTS AND MAIN CONCLUSIONS	Pilot study: - There is readiness of the majority of students of Preschool Teachers' Training College in Kikinda to, regardless of the level of studies and employment status, engage in online teaching, to take responsibility and respond to requests.

SUMMARY OF RESULTS AND MAIN CONCLUSIONS

- The largest percentage of respondents support asynchronous and synchronous learning as a prerequisite for ensuring a quality educational process.
- Basic research:
- The quality of online teaching was assessed as partial, as well as its three elements: teaching presence, students' social and cognitive presence.
 - Students and teachers believe that online teaching partially realizes the desired outcomes. The effectiveness of the content was assessed as the most present, followed by effectiveness of a learning progress. Effectiveness of the transfer of social, cultural and academic values was assessed as the least.
 - The satisfaction of students and teachers with online teaching during the pandemic was partial, while teachers' satisfaction was higher than students'.
 - Students and teachers believe that the biggest advantage of online teaching is the possibility of remote presence, flexibility in fulfilling obligations and lower costs; the biggest drawback is the lack of face-to-face contact and exercises in vivo and lack of students' routine in online teaching.

RECOMMENDATIONS FOR IMPROVING THE CURRENT SITUATION OF ONLINE TEACHING

- Provide education of teachers for online pedagogy and training students and teachers to use digital tools.
- Provide uninterrupted work and concentration in working conditions at home for both teachers and students.
- Use video conferencing to involve other people in teaching: experts, counselors, practitioners etc.
- When it is impossible to organize practical work of students in vivo, use tools for remote presence so that students can observe the work of practitioners.
- Form smaller groups of students and nominate group leaders, so that information circulate more efficiently and social interaction increase.
- Provide support to the IT service for teachers and students in each higher education institution.
- For online music education at colleges, enable the availability of computers in soundproof rooms and the use of audio headphones.
- Introduce mechanisms to encourage social interaction and overcome isolation: forming student magazines, forums and keeping diaries.

ISBN

978-86-85625-68-8

PREDGOVOR

Monografija koja je pred vama rezultat je razvojno-istraživačkog projekta pod nazivom „Istraživanje kvaliteta i efektivnosti onlajn nastave u visokom obrazovanju u vreme pandemije Covid-19“, koji je odobren i finansiran odlukom Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost (rešenje br. 142-451-2017/2021-02/2). Nosilac projekta je Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi (VŠSSOV). Članovi projektnog tima i autori ove monografije su profesori VŠSSOV u Kikindi: dr Zagorka Markov, dr Milan Mađarev, dr Kristina Planjanin Simić, dr Rosa Šapić, a rukovodilac projekta je dr Jasmina Arsenijević.

Predmet projekta je kvalitet online nastave u visokom obrazovanju u vreme pandemije. Naime, sa globalnom epidemijom virusa visoko obrazovanje bilo je prinuđeno da se hitno preusmeri na online nastavu. Tako je pred obrazovanje postavljen značajan test, a ostvareni kvalitet obrazovnog procesa u uslovima zatvaranja fakulteta i online nastave postao je ozbiljno pitanje i problem.

Monografija se ovom temom bavi iz različitih perspektiva i koristi različite metodološke pristupe, pri tome se bazirajući na istom modelu kvaliteta online nastave, tzv. modelu Istraživačke zajednice ili CoI modelu (eng. *Community of Inquiry – CoI*). U pitanju je konstrukt koji se nalazi u žiži interesovanja i predstavlja glavnu struju unutar naučnih i stručnih krugova koji se bave online nastavom u svetu. Iako razvijen 2000. godine od strane Garisona, Andersona i Arčera (Garrison, Anderson & Archer, 2000), ovaj konstruktivistički model kvaliteta online nastave vuče korenje još iz progresivnih shvatanja obrazovanja Džona Djujija (Dewey, 1959), koji se odnose na prirodu procesa formiranja znanja i istraživanja. Kvalitet online nastave se ovde sagledava integralno, kroz usklađivanje tri dimenzije: nastavnog vođstva, društvene interakcije i kognitivnog angažovanja, sve uz primenu savremene informaciono-komunikacione tehnologije (Garrison, Anderson & Archer, 2000). Nastavno vođstvo čini dizajn, asistenciju i usmeravanje kognitivnih i online društvenih procesa u cilju postizanja ishoda učenja; društvena interakcija određuje koliko se studenti osećaju socijalno i emotivno povezani sa drugima i sa online okruženjem, a kognitivno angažovanje opisuje u kolikoj meri je student sposoban da izgradi značenje kroz refleksiju i komunikaciju.

Dr Zagorka Markov u okviru rukopisa pod nazivom “Online nastava iz ugla studenata u vreme pandemije Covid-19 – pilot istraživanje” sprovodi kvantitativno istraživanje o mišljenju studenata o online nastavi koja se

realizovala u VŠSSOV u Kikindi tokom školske 2020/21. godine. U ovoj studiji analizirano je mišljenje 58 studenata, a rezultati su prikazani u rukopisu u ovoj monografiji.

Nakon pilot studije, dr Jasmina Arsenijević je sprovedla kvantitativno istraživanje koje je obuhvatalo 18 visokoškolskih ustanova strukovnih i akademskih studija u Vojvodini na uzorku od 809 studenata i 121 nastavnika i ukupno 930 ispitanika. Autorka se bavi utvrđivanjem kvaliteta, efektivnosti i satisfakcije online nastavom, kao i njenih prednosti i nedostataka u visokom obrazovanju, iz koga su proizašla dva rukopisa: "Neki aspekti online nastave visokog obrazovanja tokom pandemije Covid-19" i "Kvalitet online nastave visokog obrazovanja u vreme pandemije Covid-19". U ovom, kao i u pilot istraživanju dr Zagorke Markov, korišćen je CoI model kvaliteta online nastave.

U okviru rukopisa "Nastava u zoni sumraka", dr Milan Mađarev bavi se analizom kvaliteta online nastave koja se sprovodila školske 2019/20. i 2020/21. godine u VŠSSOV u Kikindi u okviru polja dramske umetnosti. Integracijom teorijskih razmatranja o ovoj tematici i prevashodno ličnih iskustava kao profesora u polju umetnosti, autor vrši kritičku ocenu kvaliteta online nastave uz korišćenje CoI modela na predmetima Scenska umetnost, Kreativna drama, Istorija igre, Tradicija u praksi predškolskog deteta i časova u okviru Impro teatra.

Dr Kristina Planjanin Simić bavila se analizom online nastave muzičke umetnosti i kulture u VŠSSOV u Kikindi u vreme pandemije. Prevashodno na osnovu praktičnog iskustva vođenja nastave muzike i izvođačkih umetnosti u visokom obrazovanju, ali i pregleda teorijskih razmatranja o ovom problemu, autorka se u okviru rukopisa "Analiza online nastave muzičke umetnosti u visokom obrazovanju u vreme pandemije Covid-19", bavi analizom nastavnog vođstva, društvene interakcije i kognitivnog angažovanja kao elemenata CoI modela kvaliteta online nastave.

U rukopisu "Socijalno psihološki aspekti online nastave i posledice nedostatka socijalne interakcije uživo na mentalno zdravlje", autorka dr Rosa Šapić bavi se aspektima online nastave visokog obrazovanja koji spadaju u domen socijalne psihologije. Adresirajući uticaj online nastave na socio-psihološko stanje studenata i predavača, autorka posebnu pažnju posvećuje diskusiji o posledicama nedostatka socijalne interakcije uživo, kao jedne od elemenata CoI modela.

Na taj način su u monografiji objedinjeni različiti kvalitativni i kvantitativni pristupi, i to iz ugla upravljanja i rukovođenja u obrazovanju, pedagogije, dramske i muzičke umetnosti i kulture i socijalne psihologije.

Svaki rukopis prošao je kroz proces višestrukog (dvostepenog ili trostepenog) recenziranja od strane eminentnih stručnjaka i autoriteta u navedenim oblastima u regionu i dobio pozitivne ocene. Nakon prikazivanja rezultata istraživanja, autori su u svakom od šest rukopisa formirali konkretne preporuke za unapređivanje ostvarenog kvaliteta i efektivnosti online nastave u visokom obrazovanju. Preporuke se odnose na nastavni, ali i logistički i upravljački nivo visokog obrazovanja.

Monografija i rezultati projekta „Istraživanje kvaliteta i efektivnosti onlajn nastave u visokom obrazovanju u vreme pandemije Covid-19“ namenjeni su u svrhe unapređivanja pedagoške prakse u VSSSOV u Kikindi, kao i inoviranju nastavnih sadržaja na predmetima Sistemi upravljanja u obrazovanju, Dete i mediji i Menadžment u obrazovanju i kulturi. Još važnije, monografija je prevashodno namenjena praktičarima i teoretičarima obrazovanja: nastavnicima i dekanima fakulteta, informatičarima, nadležnim institucijama i telima koji se bave unapređivanjem i politikom obrazovanja, istraživačima obrazovanja koji su potrazi za najnovijim iskustvima i saznanjima iz prakse, kao i široj društvenoj zajednici.

Stranice monografije krasi odabrane fotografije iz Centra za likovnu i primenjenu umetnost „Terra“, sa bogatim izborom skulptura od terakote velikog formata i dugom tradicijom organizovanja Internacionalnog vajarskog simpozijuma u terakoti. Centar „Terra“ se, kao i Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača nalazi u Kikindi, bavi i stvaralačkim i prosvetiteljskim radom.

U Kikindi, 26. oktobar 2021. godine

Dr Jasmina Arsenijević, prof.

Rukovodilac projekta i urednik monografije

Ulaz u Muzej „Terra“, Kikinda

NEKI ASPEKTI ONLINE NASTAVE VISOKOG OBRAZOVANJA TOKOM PANDEMIJE COVID-19

DR JASMINA ARSENIJEVIĆ¹

Rezime: Opšti kontekst ovog rada je tranzicija nastave u visokom obrazovanju u online model, kao posledice širenja epidemije virusa Covid-19 širom sveta. Kako je uvođenje online nastave veoma zahtevan pedagoški, tehnološki, organizacioni i ekonomski izazov, važno je obezbediti refleksiju njene realizacije, njene pozitivne i negativne strane. U ovom radu se stoga prikazuje istraživanje efektivnosti online nastave u visokom obrazovanju, definišu prednosti i nedostaci i vrši utvrđivanje satisfakcije online nastavom kod njenih osnovnih nosilaca – studenata i nastavnika.

Istraživanje je sprovedeno u junu 2021. godine u visokoobrazovnim ustanovama na teritoriji AP Vojvodine. Za prikupljanje podataka korišćeni su upitnici koji su popunili 809 studenata i 121 nastavnik. Uzorak je bio reprezentativan, obzirom da se na svim fakultetima učesnicima u toku posmatranog perioda primenjivala online nastava, a na preko 80% njih ona se realizovala u potpunosti ili većim delom nego uživo.

Rezultati istraživanja ukazuju da je na posmatranom uzorku online nastava još uvek na putu ka uspešnoj realizaciji. Više od polovine odgovora učesnika istraživanja potvrđuje da se na ispitivanim fakultetima primenjuju jedinstvene platforme za online obrazovanje koje su se pokazale kao efikasne, ali da online nastavom dominiraju jednostavniji elementi. Među njima su tekstovi, prezentacije, snimci ili prenosi predavanja; dok su digitalni udžbenici, forumi, diskusije i online zadaci studenata kao elementi koji ukazuju da napredniji nivo online učenja – manje zastupljeni.

Efektivnost online nastave i satisfakcija istom od strane studenata i nastavnika je delimična, te postoje dobre strane u realizovanoj online nastavi, ali ima prostora za unapređenje. Glavne prednosti su udaljeno prisustvo i fleksibilnost u radu, dok su nedostaci nepostojanje kontakta licem u lice i nemogućnost adekvatne realizacije praktičnih vežbi. U radu je preporučena tehnološka i pedagoška obuka nastavnika za vođenje online nastave, podrška studentima za upotrebu digitalnih alata i obezbeđivanje informatičkih stručnjaka kao neophodne tehničke podrške.

Ključne reči: online nastava, visoko obrazovanje, Covid-19, efektivnost, satisfakcija, prednosti, nedostaci.

UVOD

Tokom 2020. i 2021. godine obrazovni sistemi širom sveta su se suočili sa velikim izazovom – iznalaženjem strategija zaustavljanja širenja virusa. Zatvaranjem škola do maja 2020. godine bilo je pogođeno gotovo 90% svetske populacije studenata (United Nations, 2020)². Kako se ne bi

¹ arsenijevicjasmina@gmail.com

² Izveštaj UNESCO-a sa pregledom posledica koje je epidemija virusom Covid-19 imala na obrazovanje u svetu tokom vremena dostupan je na sajtu: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>.

izgubila školska i akademska 2019/2020. godina, obrazovne institucije svih nivoa razvile su hitni model online obrazovanja, kojim se usvaja politika „ometenih učionica, neometane nastave“ (Huang et al., 2020) i tako ušle u novu eru e-učenja (Anwar et al., 2021).

Organizacija online nastave visokog školstva, sa kojom su se suočili obrazovni sistemi širom sveta usled pandemije virusa Covid-19 tokom 2020. godine, predstavlja složen i interdisciplinarni poduhvat (Rapanta et al., 2020). Iako su neki sistemi i institucije visokog obrazovanja imali više iskustva (obzirom da su implementirali nastavu na daljinu i pre pojave svetske pandemije), velikoj većini ovaj zadatak bio je više nego složen. Nastavno osoblje moralo se paralelno obučavati za upotrebu digitalnih alata i razvijati online materijale za učenje. Fakulteti su u kratkom roku bili suočeni sa većom potrebom za informatičkim stručnjacima, adekvatnom softverskom i hardverskom opremom i internetom.

Visoko obrazovanje u Srbiji nije zaobišao ovaj izazov. Školsku 2020/21. godinu obeležava delimično uspostavljanje ravnoteže na institucionalnom nivou: neke visokoškolske institucije uvode korišćenje platformi za realizaciju online nastave (Microsoft Teams, Moodle, Google Classroom i sl.), na nekim fakultetima obezbeđuje se obuka nastavnika za upotrebu istih. I pored toga, stvaranje i primena dugoročnog strateškog pristupa u pogledu razvoja, planiranja i prilagođavanja nastave nije bila moguća usled velike neizvesnosti u pogledu epidemiološke situacije.

Sa druge strane, efektivna online nastava daleko od one koja se organizuje po hitnom postupku i improvizovano: ona zahteva drugačiji dizajn od tradicionalnog modela. Razvijanje online nastave koja ostvaruje dobre rezultate i željene efekte ne podrazumeva samo projektovanje nastave koja se do skoro realizovala uživo u online okruženje (Huang et al, 2020; Rapanta et al, 2020). Digitalna tehnologija ne čini samo drugačiji medij putem kojeg se stari procesi odvijaju, ovaj medij ima određene karakteristike ali i “antinomije” (Andevski & Arsenijević, 2014: 693) koje nameću reorganizaciju rada.

Iz navedenih razloga izuzetno je važno obezbediti evaluaciju online obrazovanja koje se u uslovima Covid-a ostvaruje. U ovom radu se stoga prikazuje istraživanje postojećeg stanja efektivnosti online nastave u visokom obrazovanju, kako bi se ustanovilo u kojoj meri ono dovodi do željenih efekata, potom istraživanje prednosti i nedostataka online nastave, kako bi se u budućnosti mogle iskoristiti pozitivne a izbeći negativne strane i konačno, vrši utvrđivanje satisfakcije online nastavom njenih osnovnih nosilaca. Istraživanje je izvršeno prikupljanjem i analizom stavova studenata i nastavnika, kao osnovnih aktera i učesnika obrazovnog procesa.

I dok je online obrazovanje jedina sigurna solucija u kriznim epidemiološkim vremenima, sve je veća tendencija da se online rad prolongira i institucionalizuje i u postepidemijskom društvu. Stoga su pitanja efektivnosti online nastave i satisfakcije studenata i nastavnika od izuzetne važnosti. Satisfakcija studenata nastavom, dalje, čini važan faktor uspeha nastave, i ima pozitivnu korelaciju sa motivacijom studenata i njihovim akademskim uspehom (Meyer, 2014; Croxton, 2014).

Rezultati istraživanja prikazanih u ovom radu, kao i njegovi zaključci i preporuke mogu predstavljati značajan resurs praktičarima i teoretičarima obrazovanja, direktorima, dekanima i rektorima, kao i kreatorima obrazovnih politika.

TEORIJSKA RAZMATRANJA – RAZVOJ I TRENDovi ONLINE OBRAZOVANJA

Praktična primena različitih tehnoloških rešenja za online podučavanje i učenje poslednjih nekoliko decenija pokazuje da organizacija online nastave predstavlja poduhvat na pedagoškom, organizacionom, infrastrukturnom, ekonomskom, pa i društvenom nivou. Ovome u prilog govore i teorije o ovom multidisciplinarnom fenomenu, razvijene na osnovu pedagoških, psiholoških, socioloških i tehnoloških teorija, dosadašnjih rezultata istraživanja i uspešne online pedagoške prakse, kao što su teorije Daniela (2020), Bukrus i Alija (Buckreus & Ally, 2020), Andersona (2011) i pre svega Garrisona i Arčera (2003). Njihovu važnu osnovu čine teorije učenja: bihevizizam, kognitivizam i socijalni konstruktivizam, često u kombinaciji sa tehnološkim pristupima za adaptivne strategije i personalizovane kontekste za učenje.

E-obrazovanje imalo je uzlazan, brz i siguran rast poslednjih nekoliko decenija, posebno u sektoru visokog obrazovanja (Guri-Rosenblit & Gros, 2011). Omogućavajući mnoge prednosti i uštede za obrazovne institucije (ali i korisnike), online obrazovanje postalo je važan stateški pravac kojim se omogućava povećano učešće na tržištu obrazovanja i povećava ciljna grupa korisnika. Od nastanka do danas, e-obrazovanje je prošlo razvojne faze od jednostavnih alata za e-učenje, do specijalizovanih rešenja i platformi, čija se primena danas drastično uvećava.

Alati za e-učenje ranih oblika e-obrazovanja na daljinu koriste se po potrebi i preferenciji korisnika (nastavnika i studenata). Uključuju e-mail, web-sajt, diskusione forume, tekstualne, video i audio zapise materijala za učenje u okviru pojedinačnih predmeta, pa čak i aktivnosti unutar predmeta. Komunikacija omogućena ovim alatima pretežno je asinhrona

(ne odvija se u paralelno i u realnom vremenu, već odloženo), a interakcija između onih koji uče nije obavezna (Arsenijević, 2021).

Razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija krajem dvadesetog veka omogućio je primenu tehnološki podržanih sistema i okruženja za učenje. Ovi sistemi postavljeni su tako da pružaju rešenja za obrazovanje na daljinu širih razmera: u pitanju su specijalizovana, sistemska rešenja koja odgovaraju na pedagoška, a često i upravljačko-administrativna pitanja. Najčešće se nazivaju „virtuelnim okruženjima za učenje“ (eng. *Virtual Learning Environment*) ili „pametnim okruženjima za učenje“ (eng. *Smart Learning Environment*) i sl. Ove sisteme karakteriše „strateški i sistemski pristup e-obrazovanju i kreiranje okruženja za učenje na jedinstvenoj platformi u onlajn prostoru“ (Arsenijević, 2021: 105). Osnovni cilj i prednost ovako dizajniranih sistema je da omogućuju sve elemente podučavanja koji se praktikuju u tradicionalnom obrazovnom procesu: prenos i deljenje znanja, interakciju i sinhronu komunikaciju, praktičnu primenu znanja, kao i mehanizme provere naučenog (Arsenijević, 2021).

Njihova primena eksponencijalno je rasla sa razvojem online obrazovanja u svetu, a tehnološka rešenja su se usavršavala i menjala u skladu sa neposrednim povratnim informacijama iz prakse. Inovacije i primena online učenja u obrazovnim sistemima i institucijama poslednjih nekoliko decenija bio je tehnološki upregnut (eng. *technology push*). Ipak, sa globalnom epidemijom virusa Covid-19 od početka 2020. godine i urgentnom potrebom da se spreči širenje epidemije i obrazovanje prilagodi, on se dramatično ubrzava u svetu, dobijajući širu i urgentniju dimenziju, te je primena rešenja za online učenje i podučavanje iznenada postala „pokrenuta“ od strane tržišta obrazovanja (eng. *market pull*).

Iskustva primene različitih strategija i tehnika online obrazovanja poslednjih nekoliko decenija širom sveta ukazuje da najbolje rezultate daju sistemska tehnološka rešenja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja ovog rada čini efektivnost online nastave u visokom obrazovanju koje se realizovalo tokom pandemije virusa Covid-19. Primarni cilj je refleksija stanja online nastave u visokom obrazovanju putem utvrđivanja stavova studenata i nastavnika, kao njenih najvažnijih sudeonika, a potom i iznalaženje konkretnih mera za unapređivanje uočenog stanja. Specifični ciljevi su:

1. utvrđivanje percipirane efektivnosti online nastave od strane studenata i nastavnika,

2. utvrđivanje satisfakcije studenata i nastavnika online nastavom i
3. identifikacija prednosti i nedostataka online nastave na osnovu stavova studenata i nastavnika.

Procedura

Istraživanje je sprovedeno u junu 2021. godine u visokoobrazovnim ustanovama na teritoriji AP Vojvodine (na visokim školama strukovnih studija i na fakultetima akademskih studija). Za prikupljanje podataka korišćena je tehnika anketiranja. Ciljna grupa istraživanja bili su studenti i nastavno osoblje visokog školstva, te su razvijeni zasebni upitnici za svaku grupu ispitanika. Učešće u istraživanju bilo je anonimno i dobrovoljno. Upitnik je distribuiran svim fakultetima i visokim školama putem e-maila i društvenih mreža ili licem u lice.

Istraživanje je kvantitativnog karaktera. Na osnovu navedenih predmeta i cilja istraživanja, izvršen je izbor metoda istraživanja zasnovanih na racionalno-deduktivnim, komparativnom i interpretativnom empirijskom pristupu. Dobijeni podaci obrađivani su statističkom metodom u SPSS paketu i uređeni kvantitativnom deskriptivnom analizom.

Uzorak istraživanja

U istraživanju su učestvovali studenti i nastavnici strukovnih i akademskih studija u AP Vojvodini. Ispitanici su bili studenti i nastavnici sa fakulteta iz Novog Sada, Sombora, Kikinde, Vršca i Zrenjanina, a bile su zastupljene sve oblasti obrazovanja³.

³ Učestvovali su sledeći fakulteti: Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu, Tehnički fakultet u Zrenjaninu, Pedagoški fakultet u Somboru, Fakultet za menadžment u Sremskim Karlovcima, Medicinski fakultet u Novom Sadu, Akademija umetnosti u Novom Sadu, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, Visoka škola za vaspitače u Novom Sadu, Visoka škola strukovnih studija za vaspitače u „Mihajlo Palov“ u Vršcu, Visoka tehnička škola strukovnih studija u Zrenjaninu, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Pravni fakultet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet u Novom Sadu, Fakultet za sport i fizičko vaspitanje u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Novom Sadu, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić i Pedagoški fakultet u Somboru.

Tabela 1. *Uporedni prikaz obrazovnih oblasti studenata i nastavnika obuhvaćenih istraživanjem*

Oblast obrazovanja	Studenti		Profesori	
	Broj	%	Broj	%
Društveno-humanistička	422	52,2	70	57,9
Tehničko-tehnološka	140	17,3	14	11,6
Prirodno-matematička	51	6,3	18	14,9
Medicinska	113	14,0	7	5,8
Umetnička	23	2,8	2	1,7
Interdisciplinarna	60	7,4	10	8,3
Ukupno	809	100,0	121	100,0

Više od polovina studenata i nastavnika ima društveno-humanističko usmerenje, pored čega je veliki udeo i tehničko-tehnološke oblasti (11,6 anketiranih profesora i 17,3% studenata), potom slede prirodno-matematičko i medicinsko polje. Najmanji udeo pripada interdisciplinarnoj i umetničkoj oblasti. Na osnovu ovako formirane strukture učesnika istraživanja možemo reći da je uzorak nameran i prigodan.

Instrumenti istraživanja

Korišćen je jedan instrument za studente i jedan instrument za nastavnike. Oba instrumenta su razvijena su za potrebe ovog istraživanja. Pitanja su poluzatvorena, sa ponuđenim kategorijalnim ili numeričkim odgovorima⁴. Ova dva instrumenta dizajnirana su tako da sadrže tri zajedničke celine: opšti podaci o ispitanicima, procena efektivnosti online nastave i stavovi o online nastavi (satisfakcija, prednosti i nedostaci). Segment u upitnicima sa stavovima ispitanika o efektivnosti i o online nastavi postavljen je u cilju sticanja šire i objektivnije slike, u skladu sa različitim ulogama i perspektivama koje studenti i nastavnici imaju u online nastavnom procesu.

⁴ Interpretacija odgovora numeričkog tipa bila je sledeća:

- od 1 do 1,5: zanemarljiva izraženost varijable,
- od 1,5 do 2,5: niska izraženost varijable,
- od 2,5 do 3,5: delimična izraženost varijable,
- od 3,5 do 4,5: umereno visoka izraženost varijable,
- od 4,5 do 5: veoma visoka izraženost varijable.

Instrument za studente:

- opšti podaci o ispitanicima (fakultet i oblast obrazovanja), sačinjen od pitanja otvorenog tipa i pitanja sa kategorijalnim odgovorima;
- procena efektivnosti online nastave, sačinjen od tri pitanja sa numeričkim odgovorima;
- stavovi o online nastavi (satisfakcija online nastavom i prednosti i nedostaci), sačinjen od tri pitanja, sa numeričkim i kategorijalnim odgovorima i
- opšti podaci o realizaciji online nastave (stepen realizacije, elementi online nastave i korišćeni alati), sačinjen od tri pitanja sa kategorijalnim odgovorima.

Instrument za nastavnike:

- opšti podaci o ispitanicima (fakultet i oblast obrazovanja), sačinjen od pitanja otvorenog tipa i pitanja sa kategorijalnim odgovorima;
- procena efektivnosti online nastave, sačinjen od tri pitanja sa numeričkim odgovorima i
- stavovi o online nastavi (satisfakcija online nastavom i prednosti i nedostaci), sačinjen od tri pitanja, sa numeričkim i kategorijalnim odgovorima.

Metodi istraživanja

U teorijskom delu rada korišćen je metod analize i sinteze i deskriptivni metod. U empirijskom delu rada korišćeni su prigodni statistički metodi. Za obradu opštih podataka o online nastavi korišćena je deskriptivna statistika – frekvencije i procenti, a na numeričkim skalama (kvalitet online nastave) aritmetička sredina i standardna devijacija. Za obradu odgovora otvorenog tipa (na pitanjima o prednostima i nedostacima online nastave) korišćena je analiza sadržaja.

REZULTATI I DISKUSIJA

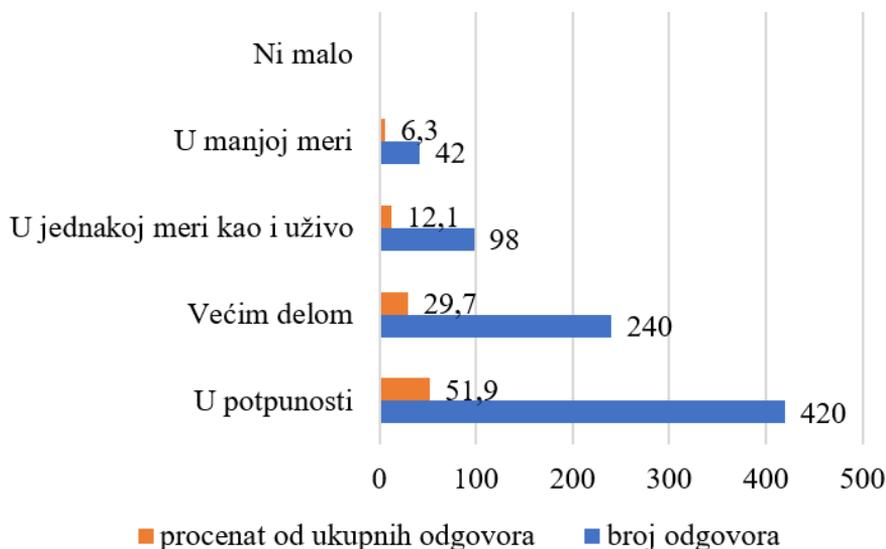
Opšti podaci o online nastavi

Kako bi se mogli analizirati aspekti kvaliteta i efektivnosti online nastave koja se realizovala tokom epidemije virusa Covid-19, pre svega je potrebno steći opštu sliku o njenoj prirodi i zastupljenosti, te je u okviru istraživanja prikazanog u ovom radu ispitan niz sledećih parametara:

- nivo zastupljenosti online nastave,
- korišćeni alati i platforme za online nastavu i
- elementi koje je online nastava obuhvatala.

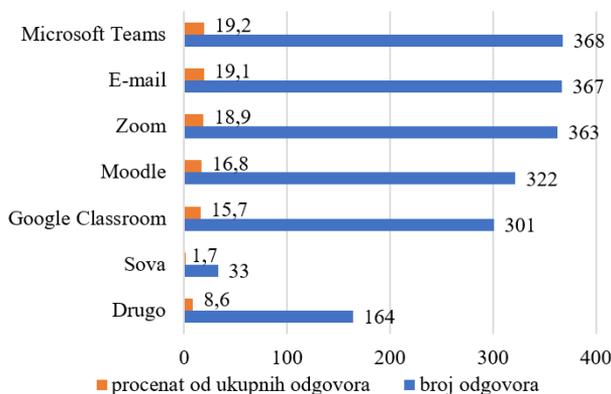
Ovi parametri ispitivani su putem upitnika za studente. U nastavku rada su prikazani rezultati ovog dela istraživanja.

Grafik 1. Nivo zastupljenosti online nastave

Tokom pandemije virusa Covid-19 dominirao je online model nastave – više od polovine studenata odgovorilo je da je online nastava na fakultetima na kojima studira bila *zastupljena u potpunosti* (dok se nastava uživo nije organizovala) i gotovo trećina studenata da je nastava bila organizovana *većim delom online*, dok su *uživo* organizovani samo neophodni elementi, poput laboratorijskih vežbi. Manji deo ispitanika je izjavio da je online nastava bila realizovana *u jednakoj meri kao i nastava uživo* (12,1%), a 6,3% da je organizovana *u manjoj meri*. Ovi rezultati predstavljaju povoljan i merodavan kontekst za navedeni predmet i cilj istraživanja, koji prevashodno pretpostavljaju visok nivo zastupljenosti online nastave.

Grafik 2. Korišćeni alati i platforme za online nastavu

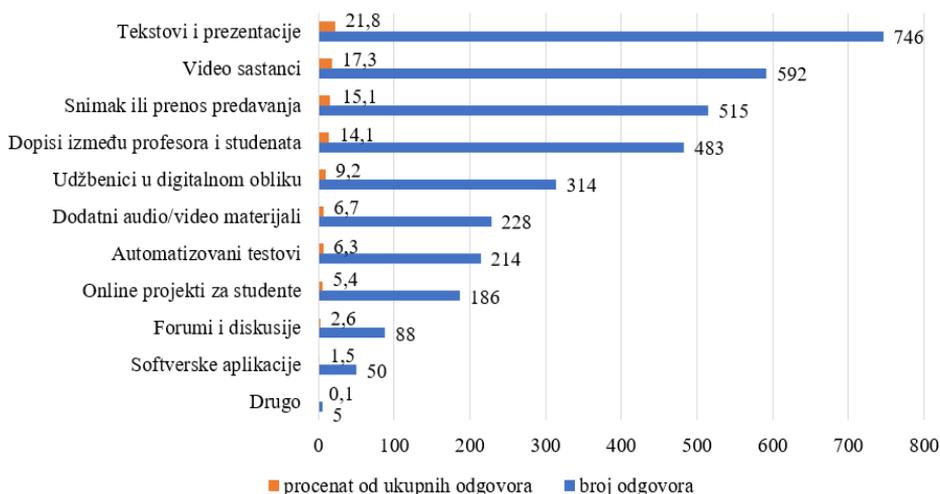

Najčešće se primenjivao *Microsoft Teams* (368 odgovora, tj. 19,2% od svih odgovora) – skoro kao i e-mail, nakon kojih slede *Zoom*, *Moodle* i *Google Classroom* (15,7%). Najmanje je korišćena platforma *Sova* (1,7%), dok je 8,6% ispitanika koristilo druge opcije kao što su *Google Meet*, *Webex* i *Skype*, kao i društvene mreže *Facebook* i *Viber*.

Od navedenih opcija, *Moodle*, *Google Classroom*, *Sova* i *Microsoft Teams* su platforme koje integrišu više alata za različite oblike komunikacije i saradnje, od čega su prve tri namenski dizajnirane za obrazovni proces. Za razliku od njih, ostali navedeni alati nude pojedinačne servise za pismenu komunikaciju ili video konferencije, te čine dobru opciju za dopunu, ali ne i jedino rešenje za realizaciju online nastave.

Iskustvo i mnoga istraživanja pokazala su da su jedinstvene platforme daleko efektivnije i praktičnije za online nastavu od pojedinačnih alata, obzirom da objedinjavaju sve servise za komunikaciju i saradnju (pismena i usmena komunikacija, razmena materijala i saradnički alati), a najčešće nude i dodatne alate za evaluaciju i praćenje postignuća studenata. Stoga je nalaz da se u više od polovine slučajeva (53,4%) koriste jedinstvene platforme (*Microsoft Teams*, *Google Classroom*, *Moodle* i *Sova*) veoma pozitivan.

Grafik 3. *Elementi online nastave*

Studenti su vrednovali i zastupljenost pojedinih elemenata u online nastavi. Najčešće su se koristili *tekstovi i prezentacije u nastavi* i *video sastanci*, a najmanje *forumi i diskusije* na online nastavi i *softverske aplikacije* za razne namene. Najmanju frekvenciju odgovora imala je kategorija „drugi alati“ (0,1%), a ispitanici su ovde navodili pisanje eseja, video sastanke profesora i studenata jedan na jedan i upotrebu kolaborativnog alata *Jamboard*.

Zanimljivo je da se značajan udeo elemenata online nastave (preko 30%) odnosi se na direktnu komunikaciju između profesora i studenata u vidu dopisa ili video sastanaka. Sa druge strane, oblici komunikacije studenata koji podstiču učenje u okviru nastavnog procesa, a koje usmerava profesor, kao što su forumi i diskusije i online zadaci studenata, po odgovorima studenata bili su zastupljeni u manjoj meri (ukupno 8% odgovora).

Automatizovani testovi za procenu znanja studenata rasterećuju nastavnike u pogledu vremena potrebnih za pregledanje istih, pojednostavljajući evaluaciju naučenog i ostavljajući nastavnicima više vremena i energije za razvoj i dizajniranje kvalitetnog obrazovnog procesa. Činjenica da njihova primena još uvek skromna (Grafik 3), ukazuje da postoji prostor da nastavno osoblje visokog obrazovanja Vojvodine više koristi pogodnosti koju alati i platforme za online obrazovanje pruža, a koju većina platformi za te svrhe i uključuje.

Elementi online nastave, koji istovremeno predstavljaju i izvore znanja razvijene od strane profesora (tekstovi i prezentacije i snimljena predavanja) ili u obliku dodatnih materijala sa interneta (40%). Ipak, digitalni udžbenici daleko su manje zastupljeni. Za njihovo razvijanje je potrebno vreme, a za njihovu upotrebu potrebno je rešiti važna pitanja

intelektualne svojine. Stoga podatak da je digitalni udžbenik daleko manje prisutan od ostalih oblika prenošenja znanja predstavlja indikator da je praksa online univerzitetske nastave Vojvodine u fazi razvoja. Nalazi su u skladu sa rezultatima istraživanja online nastave sprovedenog na dva medicinska fakulteta u Ujedinjenim Arapskim Emiratima sredinom 2020. godine, koji ukazuju na povećanje opterećenja nastavnog osoblja da pripreme materijale za učenje i sistem za procenu znanja (Elshami et al., 2021).

Efektivnost i satisfakcija online nastavom

Treći cilj istraživanja odnosi se na utvrđivanje percipirane efektivnosti online nastave, odnosno preispitivanje da li online nastava ostvaruje željene ishode. Kako je u pitanju domen nastave u koji uvid imaju i profesori i studenti, a u cilju sticanja što objektivnije slike, u okviru istraživanja je sprovedeno paralelno anketiranje obe interesne grupe.

Rezultat efektivnosti online nastave dobija se izračunavanjem aritmetičke sredine na tri pojedinačna ajtema koji čine skalu efektivnosti, i to posebno za odgovore studenata i za odgovore nastavnika.

Tabela 2. *Efektivnosti online na poduzorku studenata i nastavnika*

Efektivnost online nastavom	Studenti		Profesori	
	AS	SD	AS	SD
Online nastava omogućava studentima da uspešno uče i napreduju.	3,03	1,34	3,33	1,03
Znanja i sposobnosti koje studenti stiču u online nastavi su potrebna za profesiju za koje se školuju.	3,51	1,30	3,93	1,13
Društvene, kulturne i akademske vrednosti se uspešno prenose putem obrazovanja na daljinu.	2,83	1,34	3,16	1,17
Ukupno	3,13	1,15	3,47	0,95

Legenda: AS - aritmetička sredina; SD - standardna devijacija

Studenti smatraju da je efektivnost online nastave delimično izražena, dok su nastavnici bili u većoj meri zadovoljni rezultatima. Studenti i nastavnici najbolje vrednuju relevantnost sadržaja, odnosno da su znanja i sposobnosti koje studenti stiču u online nastavi potrebni za datu profesiju. Obe grupe ispitanika niže vrednuju da online nastava omogućuje da studenti uspešno napreduju i uče, kojim se preispituje da li ona ostvaruje svoj cilj: učenje i napredovanje studenata. Sa tvrdnjom da se društvene, kulturne i akademske vrednosti uspešno prenose putem obrazovanja na daljinu, ispitanici se najmanje slažu.

Tabela 3. *Zadovoljstvo online nastavom na poduzorku studenata i nastavnika*

Satisfakcija online nastavom	Studenti		Profesori	
	AS	SD	AS	SD
	3,03	1,34	3,48	1,02

Legenda: AS - aritmetička sredina; SD - standardna devijacija

Napomena: Dva ispitanika iz grupe studenata nisu odgovorila na pitanje.

U okviru postavljenog četvrtog cilja istraživanja, realizovano je utvrđivanje satisfakcije ispitanika online nastavom. Obzirom da je i za ovu varijablu relevantno dobiti uvid u stavove studenata i nastavnika, obezbeđeni su rezultati za obe grupe ispitanika. Ukupno zadovoljstvo online nastavom je više kod nastavnika nego kod studenata. Nastavnici više vrednuju online nastavu nego studenti, što je pokazano kako na skali efektivnosti, tako i na skali satisfakcije. Slični rezultati dobijeni su istraživanjem online nastave u doba Covid-19 na medicinskim fakultetima 2020. godine: ukupna satisfakcija studenata je 41,3%, dok je satisfakcija nastavnika viša - 74,3%, na skali od 1 do 100 (Elshami et al., 2021).

Prednosti i nedostaci online nastave

Istraživanje stavova o online nastavi u vreme pandemije virusom Covid-19 kod studenata i profesora visokog obrazovanja Vojvodine je u ovom radu kompletirano utvrđivanjem njenih prednosti i nedostataka, a u skladu sa petim ciljem istraživanja. Pitanja su bila poluzatvorena.

Tabela 4. *Prednosti online nastave na poduzorku studenata i nastavnika*

Prednosti online nastave	Studenti		Profesori	
	Broj	%	Broj	%
Mogućnost udaljenog prisustva	633	28,0	101	29,8
Fleksibilnost u ispunjavanju obaveza	405	17,9	52	15,3
Manji troškovi	364	16,1	52	15,3
Mogućnost definisanja vlastitog ritma rada	352	15,6	47	13,9
Dostupnost materijala za učenje bilo kada i neograničeno	340	15,0	58	17,1
Manje zagađenja životne sredine	128	5,7	25	7,4
Drugo	39	1,7	4	1,2
Ukupno	2.261	100,0	339	100,0

Postoji visok nivo slaganja u stavovima između studenata i nastavnika u vezi sa prednostima online nastave. Obe grupe ispitanika ističu mogućnost udaljenog prisustva kao najznačajniju prednost koju obezbeđuje online nastava (Tabela 4). Pored navedenih, veoma mali broj ispitanika (manje od 2%) je isticalo i druge prednosti, kao što su veća udobnost koju nudi rad od kuće, ušteda vremena i novca.

Navedeni rezultati su u saglasnosti sa nalazima sličnih istraživanja online nastave u visokom obrazovanju širom sveta u doba Covid-19: fleksibilnost u radu, udaljeno prisustvo, komfor i dostupnost materijala za učenje navode se kao najčešće prednosti (Chick et al., 2020; Mukhtar et al., 2020; Anwar, 2021; Elshami et al., 2021).

Tabela 5. *Nedostaci online nastave na poduzorku studenata i nastavnika*

	Studenti		Profesori	
	Broj	%	Broj	%
Nedostatak kontakta licem u lice	576	26,3	108	38,2
Nemogućnost adekvatnog organizovanja vežbi	411	18,7	71	25,1
Manjak rutine u online okruženju kod studenata	363	16,5	33	11,7
Loša internet veza	311	14,2	27	9,5
Manjak rutine u online okruženju kod profesora	251	11,4	19	6,7
Loši uslovi za rad od kuće	222	10,1	22	7,8
Drugo	60	2,7	3	1,1
Ukupno	2.194	100,0	283	100,0

Dominantni nedostatak po odgovorima obe grupe ispitanika je nedostatak kontakta licem u lice. Sledeći nedostatak je nemogućnost adekvatnog organizovanja vežbi. Naime, mnoge vežbe i praktični rad (posebno iz oblasti prirodnih nauka) ne mogu biti zamenjeni tehnološkim rešenjima koja se za sada primenjuju na fakultetima u Vojvodini. Simulatori kao najnaprednija rešenja postoje, ali za sada nisu dostupna posmatranim fakultetima. Oba navedena nedostatka primetno su više percipirana među nastavnicima. Nalaz možemo objasniti time da nastavnici bolje mogu prepoznati ograničenja sa kojima se suočavaju u svom radu, obzirom da, kako bi obavili svoj posao, moraju da iznalaze drugačija rešenja za dizajniranje procesa u kome studenti razvijaju znanja i veštine.

Manjak rutine učesnika u obrazovnom procesu je očekivana poteškoća u implementaciji online nastave, a sudeći po odgovorima ispitanika i relativno značajna. Obzirom da je online nastava u većini fakulteta u Vojvodini bila relativna novina pre izbivanja epidemije virusa Covid-19, a da je potreba za njenom primenom došla veoma naglo, jasno je da nije bilo

dovoljno vremena da se kod učesnika u nastavi razvije rutina u online okruženju. Ipak, zanimljivo je da obe grupe ispitanika slažu se da je manjak rutine više izražen kod studenata.

Sa aspekta uvreženog mišljenja o podeli na „digitalne domoroce“ i „digitalne imigrante“, nalaz da je manjak rutine u online okruženju veći među studentima deluje nelogično. Naime, digitalni domoroci odrastaju sa novim, digitalnim tehnologijama, te razvijaju više veština za njihovu upotrebu od digitalnih imigranata, koji su odrastali u analognom društvu, ali su zrelost doživeli u digitalnom. Kako su današnji studenti pripadnici generacije digitalnih domorodaca, deluje neobično da imaju manje rutine u online prostoru nego nastavnici. Ipak, uzevši u obzir kasnije uvide da se digitalne kompetencije zapravo mogu naći unutar različitih starosnih grupa, pola, oblasti obrazovanja i drugih socio-demografskih karakteristika (Schulmeister, 2009; Gerhards & Mende, 2009, Arsenijević & Andevski, 2016) i da je zapravo ključ razvoja digitalnih veština njihova kontinuirana upotreba, a ne uzrast korisnika; ovi rezultati postaju logični i očekivani. Dok studenti možda imaju rutinu u online aktivnostima koje oni praktikuju svaki dan u slobodno vreme, veštine i znanja potrebni za korišćenje specifičnih alata i platformi koji se koriste u visokom obrazovanju ne moraju biti deo njihove svakodnevice, te je moguće da pokazuju manje performanse nego nastavnici.

Loša internet veza takođe čini nedostatak u vezi sa online nastavom. Ovo čini veći nedostatak nego manjak rutine u online prostoru kod nastavnika. Loši uslovi za rad od kuće (usled neposredovanja adekvatne opreme, prostora za rad ili radnih uslova) čine nedostatak koji je najmanje zastupljen. Ispitujući online praksu medicinskih fakulteta u vreme Covid-19, Mukhtar i saradnici u Pakistanu i Elšami i saradnici u Ujedinjenim Arapskim Emiratima, takođe zaključuju da su tehnički problemi faktori smanjenja satisfakcije studenata (Mukhtar et al., 2020; Elshami et al., 2021).

Kada je u pitanju otvoreno pitanje o nedostacima online nastave, odgovor je pružilo 63 ispitanika. Glavni nedostaci su ograničenja u komunikaciji (nedostatak komunikacije uživo, redovne nastave i neposrednog kontakta), manjak motivacije, koncentracije za rad i radnih navika usled rada od kuće, kao i ograničenja u prenošenju znanja, usled specifičnosti određenih obrazovnih oblasti.

ZAKLJUČAK

U radu su prikazani rezultati istraživanja sprovedenog u junu 2021. godine u Vojvodini, u kome su učestvovali studenti i nastavnici fakulteta

strukovnih i akademskih studija, a čiji je cilj bila evaluacija online nastave u visokom obrazovanju koja se realizovala tokom pandemije virusa Covid-19. Zadaci istraživanja su da se utvrdi satisfakcija online nastavom, kao i njena efektivnost, prednosti i nedostaci. Kako bi se rezultati sagledali u širem svetlu, u radu su prikazani i rezultati opšte slike o prirodi i zastupljenosti online nastave, koji su predstavljeni u prvom delu.

U istraživanju je učestvovalo 809 studenata i 121 nastavnik. Na svim fakultetima učesnicima se u toku posmatranog perioda primenjivala online nastava, a na preko 80% fakulteta se realizovala u potpunosti ili većim delom nego uživo.

Na osnovu analize elemenata koje je online nastava u visokom obrazovanju uključivala, možemo zaključiti da ona na posmatranim fakultetima u začetku. Izvore znanja prevashodno predstavljaju tekstovi i prezentacije profesora i snimci ili prenosi predavanja, dok su digitalni udžbenici manje zastupljeni. Nagla potreba za digitalnim izvorom znanja u nastavi, kao i za veštinama upotrebe digitalnih alata je bila najveći izazov u visokom obrazovanju, te su digitalni udžbenici manje zastupljeni. Drugi nalaz koji govori o razvojnoj fazi online nastave na posmatranom uzorku je da se komunikacija odvija putem dopisa ili video sastanaka između profesora i studenata, ali su forumi i diskusije kao i online zadaci studenata vođeni od strane profesora - kao veoma efektivni pedagoški mehanizmi razvoja primenljivog znanja - daleko manje zastupljeni. Treći nalaz koji govori tome u prilog je da su automatizovani testovi za procenu znanja studenata skromno zastupljeni, bez obzira što značajno rasterećuju nastavnike.

Zanimljivo je da ispitanici (kako studenti, tako i nastavnici) smatraju da je najznačajnija prednost online nastave mogućnost udaljenog prisustva, a da je dominantni nedostatak - nedostatak kontakta licem u lice i nemogućnost adekvatne organizacije vežbi. Dakle, iako studentima i nastavnicima evidentno pogoduje udobnost rada od kuće (loši uslovi za rad od kuće su najmanje zastupljeni nedostatak), istovremeno ih u radu ometa nemogućnost da komuniciraju uživo.

Hitni prelazak na online nastavu u visokom obrazovanju rezultovao je time da se, kod većine institucija i sistema koji nemaju iskustva u ovom poduhvatu, početni naponi usmere na razvoj materijala za učenje i ovladavanje tehnologije, ipak ovaj pristup nema holističku perspektivu (Rapanta et al., 2020). Istraživanja ukazuju da je potrebno postići balans između tehnološke i pedagoške perspektive, omogućavajući intenzivnu interakciju onih koji uče (Lambert & Fisher, 2013; Skrypnik et al., 2015; Koseoglu & Koutropoulos, 2016). Interakcija i angažovanje studenata

rezultuje povećanjem ishoda učenja i njihove satisfakcije (Saadatmand et al., 2017).

Nesumnjivo je da je tendencija postepidemijskog vremena zadržavanje prednosti koje donosi rad od kuće, te kombinovani model online i offline nastave (ranije nazivan i blended modelom) predstavlja najverovatniji ishod u budućnosti. Stoga je veoma važno da nastavnici razvijaju strategije angažovanja i motivacije studenata na nastavi, te da se tako koriste prednosti koju rad online donosi. Neka iskustva primene online nastave u visokom obrazovanju u vreme pandemije to potvrđuju – čak i bez komunikacije uživo, studenti smatraju da su motivisani i angažovani u nastavi (Mukhtar et al., 2021; Anwar et al., 2021).

Sve navedeno doprinosi da je i efektivnost i satisfakcija online nastave takođe delimična, odnosno da postoje dobre strane, ali i da ima prostora za unapređivanje. Bitno je napomenuti da specifičnost online okruženja daje poseban izazov, a mnogi smatraju da su postojeći alati neadekvatni i neefikasni u zameni modela uživo. Ipak, samo online okruženje je drugačije, te ne može, ali ni ne treba da zamenjuje offline model, već da omogućava nove načine za ispunjenje zadataka učenja. “Da bi se iskoristile bolje strane oba pristupa, postoji mogućnost međusobnog upotpunjavanja“ (Arsenijević, 2021: 110).

U skladu sa pregledom saznanja iz stručne i naučne literature, rezultatima istraživanja i činjenicom da su isti potvrđeni drugim studijama online nastave u visokom obrazovanju u doba Covid-19 širom sveta (Chick et al., 2020; Mukhtar et al., 2020; Anwar, 2021; Elshami et al., 2021), daju se sledeće preporuke.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ONLINE NASTAVE

Ključna pitanja su razvoj ljudskih resursa i online pedagogija. Potrebno je osposobljavanje studenata i nastavnika za upotrebu digitalnih alata, prilagođavanje kurikuluma online okruženju i razvijanje digitalnih resursa za učenje i mehanizama za procenu naučenog. Potrebno je strateško sprovođenje obuke nastavnika uz podršku fakulteta, i to ne samo za sticanje tehničkog umeća rukovanja tehnologijom, već i znanja nastavnika da ova tehnološka rešenja primene u pedagoške svrhe i u cilju ostvarivanja željenih ishoda učenja (Daniela, 2020; Milutinović & Baltazarević, 2021). Kako bi se isto postiglo, preporuka je da nastavnici u online nastavi koriste saradničke alate za zajednički online rad studenata (wiki alati), mentorisanje online zadataka i projekata studenata upotrebom multimedija, kao i podsticanje i usmeravanje diskusija i drugih interakcija u nastavi. Važnu ulogu u tom procesu treba da ima institucionalna podrška

i organizaciona regulativa. Uprava fakulteta, univerziteta i akademija strukovnih studija bi trebalo da omogući edukaciju nastavnika i podstiče njihovu inovativnost i posvećenost. Paralelno sa tim, neophodno je da fakulteti pre početka godine pripreme i studente za rad u online okruženju, pružanjem uputstva za korišćenje platformi i alata koje će se koristiti. Konačno, potrebno je ulaganje u kapacitete informatičke podrške koja treba da pruži pomoć nastavnicima u upotrebi alata za online obrazovanje i u dizajniranju okruženja za učenje putem istih.

LITERATURA

Anderson, T. (2011). *The theory and practice of online learning (2ndEdition)*. Edmonton, AB: AU Press.

Andevski, M. & Arsenijević, J. (2014). Medijska participativna kultura kao pravac upravljanja razvojem obrazovanja, U Milisavljević, Vladimir, *Nauka i globalizacija*, Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu: Pale, str. 693-709.

Anwar, A., Mansoor, H., Faisal, D. & Saeed Khan, H. (2021) E-Learning amid the COVID-19 Lockdown: Standpoint of Medical and Dental Undergraduates. *Pak J Med Sci*. 37 (1), 217–222. doi: <https://doi.org/10.12669/pjms.37.1.3124>.

Arsenijević, J. & Andevski, M. (2016). New Media Literacy within the Context of Socio-Demographic Characteristics. *Procedia Technology* 22: 1142-1151. doi: <https://doi.org/10.1016/j.protcy.2016.01.161>.

Arsenijević, J. (2021). *Sistemi upravljanja u obrazovanju*. Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, Kikinda.

Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: an agentic perspective. *Annu Rev Psychol*. 52 (1), 1-26.

Buckreus, K. & Ally, M. (2019). Smart Practices: Machine Intelligence for Transforming Pedagogy and Learning. *Emerging Technologies and Pedagogies in the Curriculum. Bridging Human and Machine: Future Education with Intelligence*. Ed. Shengquan Yu, Mohamed Ally, Avgustos Tsinakos. Singapore: Springer. doi: https://doi.org/10.1007/978-981-15-0618-5_4.

Chick, R.C., Clifton, G.T., Peace, K.M., Propper, B.W., Hale, D.F., Alseidi, A.A. & Vreeland, T.J. (2020). Using Technology to Maintain the Education of Residents During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Surgical Education* 77 (4), 729-732. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jsurg.2020.03.018>.

Croxtton, R.A. (2014). The role of interactivity in student satisfaction and persistence in online learning. *Jourlan of Online Learning and Teaching* 10 (2), 314-326.

Daniela, L. (2020). *Pedagogies of Digital Learning in Higher Education*. London: Routledge.

Elshami, W., Taha, M.H., Abuzaid, M., Saravanan, C., Al Kawas, S. & Abdalla, M.E. (2021). Satisfaction with online learning in the new normal: perspective of students and faculty at medical and health sciences colleges, *Medical Education Online*, 26 (1), doi: <https://doi.org/10.1080/10872981.2021.1920090>.

- Garrison, D. R. & Archer, W. (2003). A Community of Inquiry Framework for Online Learning. In: M. Moore (Ed.), *Handbook of distance education*. New York: Erlbaum.
- Gerhards, M. & Mende, A. (2009). Offliner: Ab 60-jährige Frauen bilden die Kerngruppe. *Media Perspektiven*, 7, 365-376.
- Guri-Rosenblit, S. & Gros, B. (2011). E-learning: Confusing terminology, research gaps and inherent challenges. *Journal of Distance Education*, 25 (1), 93-97.
- Huang, R., Liu, D., Tlili, A., Knyazeva, S., Chang, T. W., Zhang, X., Burgos, D., Jemni, M., Zhang, M., Zhuang, R., & Holotescu, C. (2020). *Guidance on Open Educational Practices during School Closures: Utilizing OER under COVID-19 Pandemic in line with UNESCO OER Recommendation*. Beijing: Smart Learning Institute of Beijing Normal University https://iite.unesco.org/wp-content/uploads/2020/05/Guidance-on-Open-Educational-Practices-during-School-Closures-English-Version-V1_0.pdf
- Koseoglu, S., & Koutropoulos, A. (2016). Teaching presence in MOOCs: Perspectives and learning design strategies. *Proceedings of the 10th International Conference on Networked Learning*. Lancaster, UK, pp. 1-7.
- Kozma, R. (2001). Counterpoint theory of learning with media. *Learning from media: Arguments, analysis, and evidence*. Ed. Richard Clark. Greenwich, CT: Information Age Publishing Inc.
- Lambert, J.L. & Fisher, J.L. (2013). Community of Inquiry Framework: Establishing Community in an Online Course. *Journal of Interactive Online Learning* 1 (12), 1-16.
- Meyer, K.A. (2014). Student engagement in online learning: what works and why. *ASHE High Educ Rep*. 40 (6), 1-114.
- Milutinović, O., Baltezarević, B (2021). Razvoj tehnologije i integrativni pristup istraživanju onlajn obrazovanja. *Baština, Priština – Leposavić*, 53, 476-486.
- Mukhtar, K., Javed, K., Arooj, M. & Sethi, A. (2020). Advantages, Limitations and Recommendations for online learning during COVID-19 pandemic era. *Pakistan Journal of Medical Sciences Online*, 36. doi: <https://doi.org/10.12669/pjms.36.COVID19-S4.2785>.
- Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P. (2020). Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity. *Postdigital Science and Education* 2, 923-945. <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00155-y>.
- Saadatmand, M., Uhlin, L., Åbjörnsson, L. & Kvarnström, M. (2017). Examining Learners' Interaction in an Open Online Course through the Community of Inquiry Framework. *European Journal of Open, Distance and e-Learning* 20 (1), 61-79.
- Schulmeister, R. (2009). *Gibt es eine „Net Generation“? Erweiterte Version 3.0*. Universität Hamburg. www.zhw.uni-hamburg.de/zhw/?page_id=148.
- Skrypnik, O., Joks, S., Kovanovic, V., Dawson, S., Gasevic, D., & Siemens, G. (2015). *The History and State of Blended Learning*. Alberta: Athabasca University.
- Swan, K.P., Richardson, J.C., Ice, P., Garrison, R.D., Cleveland-Innes, M. & Arbaugh, J.B. (2008). Validating a Measurement Tool of Presence in Online Communities of Inquiry. *E-mentor* 2 (24), <http://www.e-mentor.edu.pl/xml/wydania/24/543.pdf>.

ONLINE TEACHING OF HIGHER EDUCATION DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Summary: The general context of this paper is the transition of higher education teaching to an online model, as a consequence of the Covid-19 pandemic worldwide. As the online teaching is a very demanding pedagogical, but also technological, organizational and economic challenge, it is important to provide a reflection of its implementation, its positive and negative sides. This paper therefore presents a study of the effectiveness of online learning in higher education, defines the advantages and disadvantages and determines the satisfaction with online teaching among its basic holders - students and teachers.

The research was conducted in June 2021 in higher education institutions on the territory of AP Vojvodina. Questionnaires were used to collect data, which were conducted on 809 students and 121 teachers. The sample was representative, considering that online learning was applied at all participating faculties during the observed period, and in over 80% of them it was realized in full or to a greater extent than in live.

The results of the research indicate that in the observed sample, online learning is still on the way to a successful realization. More than a half of the respondents' answers confirm that the surveyed faculties use unique platforms for online education which have been proved to be efficient, but that online teaching is dominated by simple elements. These are texts, presentations, recordings or lectures; while digital textbooks, forums, discussions and online student assignments, as elements that indicate a more advanced level of online learning - are less represented.

The effectiveness of online teaching and satisfaction with it among students and teachers is partially represented, hence there are good sides in the realized online learning, but there is a room for improvement as well. The main advantages are remote presence and flexibility of work, while the disadvantages are the lack of face-to-face contact and the inability to adequately realize practical exercises. The paper recommends technological and pedagogical training of teachers for conducting online classes, supporting students for the use of digital tools and providing IT experts as necessary technical support.

Keywords: online teaching, higher education, Covid-19, effectiveness, satisfaction, advantages, disadvantages.

Izložba iz zbirke Muzeja „Terra“, Kikinda

ONLINE NASTAVA IZ UGLA STUDENATA U VREME PANDEMIJE COVID-19 – PILOT ISTRAŽIVANJE

DR ZAGORKA MARKOV⁵

Rezime: *Pandemija izazvana virusom korona se odrazila na sve oblasti života, pa samim tim i na visoko obrazovanje. U neočekivanim okolnostima pandemije visokoškolske ustanove su brzo reagovale i tradicionalnu teorijsku nastavu i vežbe prilagodile novim okolnostima. Sa gledišta komunikacije nastavnika i studenata u VŠSSOV korištena je asinhrona i sinhrona online nastava. U radu je prikazano pilot-istraživanje čiji je cilj utvrđivanje mišljenja studenata o kvalitetu online nastave u školskoj 2020/21. godini. Uzorak je činilo 58 studenata osnovnih i master strukovnih studija VŠSSOV u Kikindi. Kvalitet online nastave ispitan je primenom upitnika kreiranog za potrebe ovog pilot istraživanja. Analiza rezultata istraživanja pokazala je da su anketirani studenti u najvećoj meri zadovoljni organizacijom i kvalitetom nastave u VŠSSOV u Kikindi u vreme pandemije u oblastima nastavnog vođstva, socijalne interakcije i kognitivne angažovanosti nezavisno od nivoa studija koji su ispitanici pohađali i radnog statusa. U budućnosti je potrebno realizovati što više istraživanja vezanih za online nastavu sa različitih gledišta i sa mnogo većim brojem ispitanika. Online nastava nosi niz specifičnosti koje zahtevaju temeljni plan i program aktivnosti. Upravo bi studije i temeljna analiza dobijenih rezultata mogle da razreše nedoumice vezane za prednosti i nedostatke online nastave.*

Ključne reči: asinhrona nastava, nastavnici, online nastava, virus korona, sinhrona nastava, studenti.

UVOD

Pandemija izazvana virusom korona doprinela je da i najveći zagovornici tradicionalne nastave koja, između ostalog, podrazumeva fizičko prisustvo svih aktera u istom prostoru, uvide prednosti obrazovanja na daljinu.

U zavisnosti od načina komunikacije između profesora i studenata tokom online nastave postoji asinhrona i sinhrona komunikacija. Sinhrono učenje se odvija u realnom vremenu preko raznih platformi kao što su Moodle i u poslednjih godinu dana Google meet i Zoom (Dimitrijević, 2021; Đorđić, Cvijetić & Damjanović, 2021). Poslednjim dvema platformama omogućava se video-komunikacija većeg broja učenika/studenata, te je moguće realizovati nastavu u realnom vremenu. Studenti, uz poštovanje utvrđenih pravila kao i u tradicionalnoj nastavi mogu da uče, da rešavaju zadatke u grupama, da sarađuju, da ispoljavaju kreativnost (Brainard & Watson, 2020).

⁵ zagorka.markov@gmail.com

Prosvetni radnici na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja su se za relativno kratko vreme preorijentisali na online učenje koristeći prvenstveno asinhronu aktivnosti. Potreba za dodatnim obukama nastavnika za online nastavom postala je neophodna, jer online nastava zahteva liderstvo nastavnika, učešće studenata u socijalnim interakcijama i komunikaciji uz podsticanje svih aktera na kognitivnu efikasnost koja pored ostalog podrazumeva divergentno i konvergentno mišljenje.

Istraživanja realizovana u Srbiji u skorije vreme upućuju na činjenicu da je većina nastavnika u proteklom periodu koristila one savremene tehnologije za koje nisu bile potrebne dodatne obuke i koje su uglavnom do tada već koristili u svakodnevnim situacijama (Šorak, 2020; Đorđić, Cvijetić & Damjanović, 2021).

Realizovana studija bavi se mišljenjima i iskustvima studenata različitog radnog statusa (zaposleni/nezaposleni) koji su školske 2020/21. godine pohađali osnovne ili master studije na daljinu.

TEORIJSKA RAZMATRANJA

U tradicionalnoj nastavi su nužno obuhvaćena tri glavna faktora: nastavni sadržaji, učenik/student i nastavnik. Oni kao osnovni faktor čine didaktički trougao (Potktnjak & Šimleša, 1989). Zahtevi savremene nastave u visokom obrazovanju usmereni su na učešće studenata u nastavnom procesu uz njegovo obogaćivanje i osmišljavanje sadržaja. Studenti više nisu pasivni slušaoci, već su značajan i ravnopravan faktor interaktivne nastave.

Učenje na daljinu predstavlja metod učenja koji ne zahteva fizičku prisutnost studenata u prostorijama fakulteta tokom predavanja ili vežbi. U ovom procesu savremene tehnologije, uz podršku računara i interneta, imaju jednu od ključnih uloga (Bélange & Jordan, 2000, prema: Čajić, 2014) da bi se nastava na daljinu realizovala. Ovakav vid učenja predstavlja vrlo kompleksan proces, koji se sve više primenjuje u razvijenim obrazovnim i školskim sistemima. Za ovaj vid učenja neophodna je upotreba Interneta i informaciono-komunikacione tehnologije (Milićević i sar., 2014, prema: Dimitrijević, 2021).

Tri ključna aspekta kvaliteta online nastave su nastavno vođstvo, društvena interakcija i kognitivno angažovanje svih učesnika koji su u dvostrukom diskursu u ovom savremenom modelu učenja (Garrison, Anderson & Archer, 2000; Garrison, 2009). Učesnici zajedničkim naporima ostvaruju ciljeve uključujući navedena tri ključna faktora kao imperativ kojim se ostvaruje uspešna nastava na daljinu. Nastavnom prisutnošću usmeravaju se socijalni i kognitivni procesi koji utiču na

ciljeve ishoda učenja. Kognitivna prisutnost daje odgovor u kojoj meri su studenti sposobni da traže različita rešenja, da razmišljaju ili da učestvuju u nastavnom diskursu. Uzajamna veza i impliciranje ovih činilaca, njihovo proizilaženje jedan iz drugog su osnova online nastave.

Zbog navedenog se na pragu 21. veka nametnulo razmišljanje o primeni online principa obrazovanja, kako je ono usmereno spram dobrobiti svih aktera ovog procesa. Odgovornost je pre svega na kreatorima politike i metodologije obrazovanja da reformišu celokupan proces obrazovanja koji će se reflektovati na kvalitet života pojedinca u skladu sa njegovim potrebama (Arsenijević & Andevski, 2015). Internet i savremene tehnologije su suzbile sve barijere koje koče razvoj obrazovnih ustanova pružajući im mogućnost za nove ideje (Arsenijević, Andevski & Milin, 2012).

Savremene tehnologije omogućavaju širok spektar učenja i podučavanja u obrazovanju. „Specijalizovani sistemi su tehnološki podržana okruženja za učenje – centralizovani sistemi dizajnirani za e-obrazovanje. Ove sisteme karakteriše strateški i sistemski pristup e-obrazovanju i kreiranje okruženja za učenje na jedinstvenoj platformi u onlajn prostoru“ (Arsenijević, 2021: 105). Intenzivno uvođenje informacionih tehnologija u obrazovne procese postalo je prioritet modernih visokoobrazovnih institucija širom sveta (Pokorni, 2009; Matijašević-Obradović & Joksić, 2014).

Učenje na daljinu je uobičajen vid sticanja znanja u gotovo svim oblastima društvene delatnosti. Širok je dijapazon mogućnosti ovog vida učenja. Neke od prednosti se ogledaju u smanjenju troškova školovanja i putovanja, kao i mogućnosti da se uči u skladu sa obavezama i tempom pojedinca. Ovakvo učenje ostvaruje mogućnost poštovanja i podržavanja različitih stilova učenja kod svakog pojedinca ponaosob itd. (Petrović, 2009; Miškin, 2012). U tom kontekstu pored ekonomskih olakšica došao bi do izražaja i humani aspekt koji se odnosi na individualne razlike pojedinaca uz poštovanje njihovih prava da se celoživotno obrazuju. Smatra se da nastavnici treba da predoče studentima značaj ove vrste učenja zbog što bolje organizacije vremena i sticanja znanja potrebnih za implementiranje u praksi (Petrović, 2016; Jeremić, Markov & Vasiljević Prodanović, 2018).

Asinhrona nastava ne pruža dovoljno mogućnosti da se ostvare tri ključna faktora online nastave koji se odnose na organizaciju nastave, socijalnu i komunikativnu interakciju i kognitivnu efikasnost studenata.

Praksa je pokazala da su u tradicionalnoj nastavi kreativne mogućnosti studenata ograničene, jer se nastava prilagođava prosečnosti i realizaciji unapred predviđenih nastavnih sadržaja. Izražena dinamika tehničko-

tehnološkog razvoja izražena kroz kvalitet i kvantitet novih znanja podstiče učesnike na nove odnose u kojima nastava uz prisustvo edukativnog, socijalno-komunikativnog i kognitivnog prisustva podstiče pojedinca na divergentno razmišljanje, koje suzbija mnoge barijere nametnute tradicionalnom nastavom (Vučetić, Vasojević & Kirin, 2020).

U obrazovanju je jedan od značajnih faktora nastavničko liderstvo. Liderstvo u vaspitno-obrazovnom radu se zasniva na tri ključna aspekta: a) proaktivnoj odgovornosti svih aktera vaspitno-obrazovnog procesa; b) autentičnosti koja se odnosi na dvosmerni diskurs, gde učesnici mogu da ispolje svoje vrednosti i c) afirmativno prisustvo gde je učesnicima omogućeno da budu ono što jesu uz mogućnost unapređenja procesa učenja (Pavlović, 2008; Arsenijević & Andevski, 2013; Đurica & Soleša, 2017).

METOD

Cilj ovog pilot-istraživanja jeste utvrđivanje mišljenja studenata osnovnih i master strukovnih studija o online nastavi sa njena tri ključna aspekta kroz analizu nastavnog vođstva, društvene interakcije i kognitivnog angažovanja u okolnostima pandemije.

Osnovni problem istraživanja postavljen je u formi istraživačkog pitanja: koji i kakvi su efekti online nastave sa edukativnog, kognitivnog i socijalnog aspekta u zavisnosti od nivoa studija i radnog iskustva ispitanika. Dakle, cilj istraživanja jeste da se utvrde mišljenja studenata o online nastavi u neočekivanim okolnostima usled koronavirusa.

Na osnovu cilja istraživanja formulisane su sledeće hipoteze:

H1 – Većina studenata osnovnih i master studija je zadovoljna kvalitetom online nastave u vreme koronavirusa.

H2 – Ne postoje statistički značajne razlike u mišljenjima studenata osnovnih i master studija u dimenzijama nastavnog vođstva, društvene interakcije i kognitivnog angažovanja.

H3 – Ne postoje statistički značajne razlike u mišljenjima studenata u zavisnosti od radnog statusa (nezaposleni/zaposleni) u dimenzijama nastavnog vođstva, društvene interakcije i kognitivnog angažovanja.

Uzorak i procedura. Za razumevanje značaja nastave na daljinu važno je imati na umu ugao gledanja svih aktera uključenih u ovaj proces, jer je pre svega primena sinhronog modela u nastavi novina, kako za nastavnike tako i za studente. U ovom radu se online nastava sagledava iz ugla studenata. Nastava je za sve studente VŠSSOV do marta 2020. godine bila organizovana na tradicionalan način u kabinetima i drugim prostorijama

VŠSSOV i u PU „Dragoljub Udicki“ u Kikindi. Okolnosti su dovele do toga da je nastavni proces morao biti prilagođen realnim mogućnostima. Do kraja školske 2019/2020. godine nastava je organizovana asinhrono da bi školske 2020/21. godine nastavnici koristili različite platforme (Zoom, Google meet i dr.) za realizaciju nastave na daljinu realnom vremenu. Nastava se uglavnom odvijala putem Google meet i platforme Zoom.

Nakon dobijanja saglasnosti direktora Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, tokom septembra izvršeno je anketiranje 58 studenata. Ispitanici su u letnjem semestru školske 2020/21. godine pohađali I godinu master strukovnih studija, II godinu osnovnih strukovnih studija i osnovne studije na doškolovanju. Ukupan broj upisanih studenata je bio 102. Procenat studenata koji su se odazvali anketiranju je 56,56%. Razlog zbog kog smo odlučili da anketiramo studente sa pomenutih godina studija je taj što su oni tokom letnjeg semestra bili obuhvaćeni i asinhronom i sinhronom online nastavom i namera je bila da se utvrde efekti sinergičnog delovanja ovih modela nastave. Ukupan broj anketiranih studenata na I godini master strukovnih studija je bio 28, a na II godini osnovnih strukovnih studija 30 studenata uz napomenu da su tri studenta pohađala nastavu na doškolovanju.

Instrument. Za ispitivanje kvaliteta nastave na daljinu iz ugla studenata sačinjen je upitnik za potrebe ovog pilot-istraživanja na osnovu teorijske analize i usklađen sa njegovim ciljem – Upitnik za ispitivanje kvaliteta online nastave iz ugla studenata. Sastoji se od opšteg dela predviđenog za osnovne podatke o ispitanicima (pol, vrsta i godina studija, zaposlenost, prebivalište) i skalera od 19 tvrdnji koje se odnose na kvalitet online nastave. Ispitanici su odgovarali na postavljena pitanja koja su formulisana u skladu sa ciljem istraživanja. Anketiranje je bilo anonimno i zatvorenog tipa elektronskim putem. Ispitanici su beležili stepen slaganja ili neslaganja sa navedenom tvrdnjom putem trostepene numeričke skale (1 - „uvek“; 2 - „ponekad“; 3 - „nikad“). Upitnik se sastojao od tri supskale: Nastavno vođstvo (7 tvrdnji), Socijalna interakcija (6 tvrdnji) i Kognitivno angažovanje (6 tvrdnji).

Merenjem pouzdanosti instrumenta utvrđujemo da li se i u kojoj meri možemo osloniti na rezultate dobijene tim merenjem. Cronbach-Alpha metodom smo utvrdili pouzdanost instrumenta. Dobijeni koeficijent za instrument iznosi $\alpha = 0,920$. Statistička značajnost je visoka, pa se možemo osloniti na dobijene nalaze. Pouzdanost za Supskalu NV (Nastavno vođstvo) iznosi $\alpha = 0,788$; za Supskala SI (Socijalna interakcija) $\alpha = 0,704$ i Supskala KA (Kognitivna angažovanje) $\alpha = 0,879$.

Uzimajući u obzir da je upitnik pilotiran za potrebe ovog istraživanja, statistička značajnost je vrlo dobra i za svaku supskalu posebno.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U ovom poglavlju prikazani su rezultati ove pilot-studije.

Tabela 1. *Deskriptivni pokazatelji – zbirni podaci na supskali Nastavno vodstvo*

Tvrđnje	N	Min	Max	AS	SD
Sinhronim učenjem omogućena je interaktivna nastava	58	1	3	2,41	,622
Nastavnici su uložili napor kako bi sinhrona nastava bila interesantna za učesnike	58	1	3	2,33	,685
Nastavnici su podsticali kooperativni rad (rad u paru, rad u malim grupama)	58	1	3	2,45	,654
Nastavnici su na vreme pružali sve informacije važne za nastavu ohrabrujući studente da završe zadatke	58	1	3	2,41	,650
Nastavnici su pružali priliku studentima da predstavljaju nastavne sadržaje koji bi teme učinili zanimljivijim učesnicima	58	1	3	2,19	,805
Nastavnici su u kratkom roku odgovarali na mejlove ili me obavestavili o broju stečenih predispitnih poena	58	1	3	2,33	,735
Nastavnici su dobro organizovali asinhronu i sinhronu nastavu uz dosledno poštovanje pravila	58	1	3	2,19	,826

Legenda: N – broj ispitanika; Min – minimalna vrednost; Max – maksimalna vrednost; AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija.

Uvidom u rezultate (Tabela 1) može se zaključiti da su anketirani studenti visoko ocenili angažovanje nastavnika u vezi sa organizacijom nastave. Edukativno prisustvo u nastavi kao jedno od ključnih faktora je prema opažanjima studenata bilo evidentno.

Tabela 2. *Deskriptivni pokazatelji – zbirni podaci na supskali Socijalna interakcija*

Tvrđnje	N	Min	Max	AS	SD
Izlaganja studenata su izazivala pažnju i interesovanje prisutnih	58	1	3	2,33	,685
Učestvovala/-o sam u timskom radu pri izradi zadataka i drugim aktivnostima	58	1	3	2,38	,671
Sinhrona nastava podstiče socijalne kontakte i komunikaciju	58	1	3	2,43	,624
Sinhrona nastava i pored svih prepreka omogućava timski rad i mogućnost podrške među studentima	58	1	3	2,33	,685
Sinhrona nastava podstiče socijalizaciju i komunikaciju studenata i van predavanja	58	1	3	2,19	,847
Socijalna interakcija i komunikacija među studentima se pozitivno odražava na edukativno i kognitivno prisustvo	58	1	3	2,62	,524

Legenda: N – broj ispitanika; Min – minimalna vrednost; Max – maksimalna vrednost; AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija.

Uvidom u rezultate (Tabela 2) može se zaključiti da su anketirani studenti visoko ocenili mogućnost da se uz sinhronu online nastavu podstakne socijalna interakcija i komunikacija među studentima koja se produbljuje i van nastave.

Tabela 3. *Deskriptivni pokazatelji – zbirni podaci na supskali Kognitivno angažovanje*

Tvrđnje	N	Min	Max	AS	SD
Studenti su bili ravnopravni učesnici nastavnog procesa	58	1	3	2,45	,705
Uključivala/-o sam se u diskusiju tokom online predavanja (prezentovanje zadataka, diskusija i sl.)	58	1	3	2,34	,690
Sinhrona nastava podstiče motivisanost i učenje kod studenata	58	1	3	2,52	,682
Osećam se ravnopravnim sagovornikom sa nastavnikom, on poštuje moje mišljenje i ideje, bodri me	58	1	3	2,53	,681
Rado sam prisustvovala/-o sinhronoj nastavi, jer sam mogla/-o da čujem ideje drugih učesnika i da plasiram svoje	58	1	3	2,60	,620
U potpunosti sam ispoljila/-o svoju kreativnost prilikom realizacije zadataka i nastavnog procesa	58	1	3	2,40	,674

Legenda: N – broj ispitanika; Min – minimalna vrednost; Max – maksimalna vrednost; AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija.

Anketirani studenti visoko su ocenili kognitivno prisustvo kao jedan od ključnih faktora online nastave (Tabela 3).

Zbirni rezultati istraživanja

Zbirni rezultati na subskalama su formirani sumacijom kodova odgovora na subskalama. Za testiranje razlike između studenata različitih nivoa studija i radnog angažovanja, korišćen je Kruskal-Wallis H test rangova s obzirom na to da je distribucija rezultata na sve tri subskale statistički značajno odstupala od normalne distribucije (Tabela 4).

Tabela 4. *Rezultati testiranja normalnosti distribucije*

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Zbir Nastavno vođstvo	,153	58	,002	,940	58	,006
Zbir Kognitivno angažovanje	,162	58	,001	,867	58	,000
Zbir Socijalna interakcija	,147	58	,003	,941	58	,007

Legenda: df – stepeni slobode, Sig. – statistička značajnost.

Analiza rezultata u zavisnosti od vrste studija – osnovne i master strukovne studije

Distribucija rezultata studenata oba nivoa studija u sve tri varijable formirane na definisanim subskalama (Tabele 5 i 6), karakteriše se negativnom asimetrijom, odnosno izraženijem grupisanju rezultata u zoni viših vrednosti.

Tabela 5. *Osnovni deskriptivni pokazatelji za studente osnovnih studija*

Varijabla	N	Min	Max	AS	SD	Skew.	Kurt.
Zbir Nastavno vođstvo	30	8,00	21,00	16,53	3,13	-,730	,606
Zbir Kognitivno angažovanje	30	8,00	18,00	15,00	2,99	-,917	-,002
Zbir Socijalna interakcija	30	9,00	18,00	14,70	2,35	-,637	-,306

Legenda: N – broj ispitanika; Min – minimalna vrednost; Max – maksimalna vrednost; AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; Skew. – Skewness; Kurt. – Kurtosis.

Tabela 6. *Osnovni deskriptivni pokazatelji za studente master studija na tri subskale*

Varijabla	N	Min	Max	AS	SD	Skew.	Kurt.
Zbir Nastavno vođstvo	28	8,00	21,00	16,07	3,43	-,705	-,085
Zbir Kognitivno angažovanje	28	7,00	18,00	14,68	3,45	-,950	,073
Zbir Socijalna interakcija	28	8,00	18,00	13,82	2,68	-,515	-,525

Legenda: N – broj ispitanika; Min – minimalna vrednost; Max – maksimalna vrednost; AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; Skew. – Skewness; Kurt. – Kurtosis.

Pregledom prosečnih vrednosti rezultata studenata dva nivoa studija, može se videti da su studenti osnovnih studija imali nešto veće prosečne vrednosti u sve tri analizirane varijable (nastavno vođstvo, socijalna interakcija i kognitivno angažovanje). Vrednosti standardne devijacije kod obe grupe studenata ukazuju na nešto izraženiju homogenost distribucije rezultata u sve tri varijable.

Analiza rezultata u zavisnosti od radnog statusa studenata (zaposleni/nezaposleni)

U Tabelama 7. i 8. analizirani su dobijeni podaci u zavisnosti od radnog statusa ispitanika.

Tabela 7. *Osnovni deskriptivni pokazatelji za studente koji su zaposleni*

Varijabla	N	Min	Max	AS	SD	Skew.	Kurt.
Zbir Nastavno vođstvo	25	8,00	20,00	16,48	3,07	-1,031	1,077
Zbir Kognitivno angažovanje	25	8,00	18,00	15,40	2,94	-1,142	,619
Zbir Socijalna interakcija	25	10,00	18,00	14,48	2,29	-,603	-,536

Legenda: N – broj ispitanika; Min – minimalna vrednost; Max – maksimalna vrednost; AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; Skew. – Skewness; Kurt. – Kurtosis.

Tabela 8. *Osnovni deskriptivni pokazatelji za studente koji nisu zaposleni*

Varijabla	N	Min	Max	AS	SD	Skew.	Kurt.
Zbir Nastavno vođstvo	33	8,00	21,00	16,18	3,43	-,550	-,147
Zbir Kognitivno angažovanje	33	7,00	18,00	14,42	3,36	-,818	-,168
Zbir Socijalna interakcija	33	8,00	18,00	14,12	2,72	-,560	-,422

Legenda: N – broj ispitanika; Min – minimalna vrednost; Max – maksimalna vrednost; AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; Skew. – Skewness; Kurt. – Kurtosis.

Distribucija rezultata studenata različitog radnog angažovanja (zaposleni/nezaposleni) u sve tri varijable formirane na definisanim subskalama (Tabela 7 i 8), karakteriše se, takođe, negativnom asimetrijom. Prosečne vrednosti rezultata studenata koji su zaposleni su nešto veće u sve tri analizirane varijable. Učenje na daljinu je infrastruktura koja

obežbeđuje rad u skladu sa tempom zaposlenih studenata. To implicira da radno angažovani studenti i dalje mogu biti deo jezgra ovakvog modela nastave bez fizičke prisutnosti koja bi u nekim segmentima njihovog školovanja predstavljala manjkavost u pogledu neispunjavanja predispitnih obaveza. Studentima koji su u radnom odnosu, bi ovakav vid nastave bio podesniji i rezultirao višim stepenom angažovanja u pogledu obaveza u toku školovanja. Ovo ukazuje da su zaposleni studenti više zainteresovani za organizovanje online nastave. Vrednosti standardne devijacije kod obe grupe studenata takođe ukazuju na veću homogenost distribucije rezultata u sve tri varijable.

Analiza rezultata u zavisnosti od vrste studija – osnovne i master strukovne studije

Testiranje razlike u analiziranim varijablama između studenata osnovnih i master studija (Tabela 9) pokazalo je da nema statistički značajne razlike u sve tri varijable. Niske su vrednosti Hi-kvadrat testa, a prisutne razlike srednjih rangova male i statistički neznačajne. To implikuje da su se svi studenti podjednako upustili u ovaj proces o kom je u našem istraživanju reč bez nekog prethodnog iskustva u nastavi na daljinu.

Tabela 9. Rezultati testiranja razlike u analiziranim varijablama studenata osnovnih i master studija

Varijabla	Vrsta studija	N	Mean Rank	Chi-Square	Sig.
Zbir Nastavno vođstvo	Osnovne studije	30	30,43	,193	,661
	Master studije	28	28,50		
Zbir Kognitivno angažovanje	Osnovne studije	30	29,98	,053	,818
	Master studije	28	28,98		
Zbir Socijalna interakcija	Osnovne studije	30	32,22	1,636	,201
	Master studije	28	26,59		

Legenda: N – broj ispitanika; Mean Rank – aritmetička sredina ranga; Sig – statistička značajnost.

Testiranje razlike u analiziranim varijablama između studenata koji su zaposleni i studenata koji nisu zaposleni (Tabela 10) pokazalo je da nema statistički značajne razlike u sve tri varijable. Niske su vrednosti Hi-kvadrat testa, a prisutne razlike srednjih rangova male i statistički neznačajne. Jedino se kod varijable Kognitivnog angažovanja može uočiti nešto veća razlika srednjih rangova u korist zaposlenih studenata. Pretpostavka je da studenti svoja znanja iz prakse implementiraju u online nastavu i da zahvaljujući iskustvima i veštinama koje su stekli u radu sa decom mogu da pruže kreativnija rešenja u odnosu na studente koji nemaju radnog iskustva.

Tabela 10. *Rezultati testiranja razlike u analiziranim varijablama studenata različitog radnog angažovanja*

Varijabla	Vrsta studija	N	Mean Rank	Chi-Square	Sig.
Zbir Nastavno vođstvo	Zaposlen	25	30,02	,042	,837
	Nezaposlen	33	29,11		
Zbir Kognitivno angažovanje	Zaposlen	25	32,32	1,271	,260
	Nezaposlen	33	27,36		
Zbir Socijalna interakcija	Zaposlen	25	30,50	,157	,692
	Nezaposlen	33	28,74		

Legenda: N – broj ispitanika; Mean Rank – aritmetička sredina ranga; Sig – statistička značajnost.

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati ukazuju na spremnost većine ispitanika da se, nezavisno od nivoa studija (osnovne i master studije) i radnog statusa (zaposleni i nezaposleni), uključe u online nastavu, da preuzmu pojedinačnu odgovornost i da odgovore na postavljene zahteve. Najveći procenat ispitanika podržava asinhrono i sinhrono učenje kao preduslov za obezbeđivanje kvalitetnog obrazovnog procesa.

Većina anketiranih ispitanika je sa odgovornošću pristupala sticanju predispitnih poena koristeći internet i dostupni materijal (Vasiljević Prodanović, Jeremić & Markov, 2017) u dogovorenim rokovima. Ispitanici su pokazali sklonost ka promenama i težnju da svojim idejama, inicijativnom i učešćem doprinesu boljoj organizaciji online nastave, a što čini deo liderskog procesa podeljenog vođstva (Stojanović Aleksić, 2016). Većina ispitanika je izdvajala vreme kako bi se uključila u sinhrono učenje dajući svoj doprinos aktivnog učesnika nastavnog procesa u kojem su u zavisnosti od teme studenti bili u statusu lidera. Najveći procenat ispitanika smatra da je učenjem na daljinu steklo potrebne kompetencije, a što je u skladu sa nalazima dobijenim u sličnim istraživanjima (Kojić, Kojić Grandić & Markov, 2019). Među studentima se uočava socijalno prisustvo – dimenzije socijalnog konteksta koji omogućava uspostavljanje osećaja zajedništva što produbljuje online nastava (Tu & McIsaac, 2002: prema: Đorđević, Pavlović & Vesić Pavlović, 2020).

Analizom dobijenih rezultata uviđamo da studenti nastavno vođstvo doživljavaju kao uticaj na njih sa namerom da se podstakne njihovo kognitivno angažovanje uz pokušaj da i oni iskažu svoje liderske sposobnosti kako bi se razvio diskurs kojim se razrešavaju postavljeni ciljevi, a što se odražava na kvalitet nastave, jer postoji mogućnost šireg dijapazona ideja i divergentnog mišljenja. Istraživanje realizovano u Srbiji

2018. godine pokazuje da je većina studenata razvijala diskusiju sa nastavnikom, kad se za to pružila prilika, preuzimali su inicijativu u nastavnom procesu i podsticali su međusobne socijalne interakcije sa ciljem poboljšanja kvaliteta nastave (Vasiljević, Markov & Vasiljević Prodanović, 2018). Nalazi drugih studija pokazuju slične rezultate (Isam, Rehman & Ahmed, 2013).

Većina ispitanika u ovom pilot-istraživanju nezavisno od vrste studija i radnog statusa podržavaju sinhronu i asinhronu komunikaciju učesnika online učenja i međusobno se u procesu učenja podržavaju. Oni se identifikuju sa grupom razvijajući socijalne i komunikacione kompetencije. Spremni su da saslušaju učesnike grupe, ali i da participiraju u procesu učenja. Prihvataju liderstvo nastavnika, ali i njegovu fleksibilnost da ga podeli sa svim učesnicima koji obogaćuju dizajn, pomoć i instrukcije kojima se izgrađuje edukativni milje u kojem svaki učesnik ima prava da izrazi svoju kreativnost i ideje. Jedno istraživanje realizovano na uzorku od 198 studenata pokazuje visok nivo socijalne interakcije i kooperativnosti među studentima putem mejla, vibera i sl. (oko 60%), ali da komunikaciju ispitanika treba preusmeriti na poboljšanje nastavnog procesa (Vasiljević Prodanović, 2020).

Prilikom realizacije online nastave profesori dobijaju mogućnost da uče od studenata koji tragaju za informacijama bilo zbog potrebe izrade zadataka na planu sticanja predispitnih poena (Vasiljević i sar., 2017) ili zbog želje da uče i stiču informacije preko savremenih tehnologija (Hiroshi & Shintaro, 2002, prema: Đorđić i sar., 2021). U ovom slučaju studenti mogu da participiraju u vođstvu, a što nalazi sprovedenog pilot-istraživanja i pokazuju. Nalazi istraživanja ukazuju na visok nivo motivacije, a što zahteva veću fleksibilnost u pristupu, kreiranju i proučavanju nastavnog sadržaja i podsticanje učestvovanja i kreativnost u komunikaciji, kako bi se pokazalo razumevanje, ohrabrio i podstaknuo veći interes studenata u obrazovnom procesu (Bačić & Krstinić, 2020).

Veoma je važan i dogovor između profesora i studenata o tome koji vid online nastave treba primenjivati (Choy & Quek, 2016) uz formiranje virtuelne zajednice u kojoj će svi studenti imati ulogu aktivnih učesnika, a što je potvrdilo ovo istraživanje. Navedeno je u skladu sa tri ključna faktora za realizaciju uspešne online nastavu. Studentima su odgovarali različiti načini online nastave što se tiče komunikacije zbog organizacije vremena, ali su za njih u drugim terminima organizovane konsultacije koje su im uz tekstualna pojašnjenja, prezentacije i sl. pružale mogućnost da razumeju sadržaje, daju svoj komentar i za diskusiju. Realizovana pilot-studija potvrđuje da u online nastavi svi učesnici, a čemu teži i savremena tradicionalna nastava, treba da budu aktivni u procesu nastave. Treba da

bude interaktivna, a nastavnik raznim strategijama valjano da podstiče studente da do rešenja dolaze samostalno.

Rezultati ovog pilot-istraživanja pokazuju da interakcija, participacija, oblikovanje i komunikacija u virtuelnom svetu omogućavaju visoku fleksibilnost u učenju i obrazovanju, pri čemu ovi razvoji postavljaju svim učesnicima nove vrste kognitivnih i motivacionih zahteva. Dobijeni nalazi ukazuju na mogućnosti sinhrono online nastave da kod studenata podstaknu kognitivnu efikasnost, motivišu ih na interakciju i komunikaciju uz želju da plasiraju svoje ideje i nastavi daju novi kvalitet i dimenzije (Arsenijević & Andevski, 2015). Liderstvo nastavnika kod učesnika podstiče kreativnost, saradnju, ali i participaciju liderstva u diskursu građenja delotvorne pedagogije (Andevski, Arsenijević & Spajić, 2012; Arsenijević & Andevski, 2013; Frost, 2014).

Najveći procenat ispitanika smatra da je nastava organizovana u školskoj 2020/21. godini i pored svih nedostataka pokazala nastavničko vođstvo uz mogućnost participacije svih učesnika u njemu kroz različite aktivnosti, socijalna interakcija i komunikacija su bile na zadovoljavajućem nivou, a studenti motivisani i pružena im je mogućnost da iskažu svoje kognitivne kapacitete i ponude konvergentna rešenja primenjiva u različitim okolnostima u praksi. Suštinski, studenti postaju kreatori i katalizatori obrazovnog procesa u kojem njihova iskustva i saznanja mogu da obogate proces učenja i postanu osnova za dalja proučavanja određenih tema. U radu sa studentima je bilo primenjivano tematsko planiranje i projektni rad „koje karakteriše povezivanje tema i sadržaja i aktivni rad uz praktičnu primenu znanja“ (Arsenijević, 2021: 58). Rad u paru ili malim grupama uz kooperativni rad se primenjuju kako u tradicionalnoj, tako i u nastavi na daljinu. Anketirani studenti su u najvećem procentu izneli mišljenje da im ovakav način rada odgovara, da navedeno doprinosi socijalnoj interakciji i komunikaciji. Pored toga, studenti su motivisani, iznose svoje ideje i kreativno mišljenje. Studenti prilikom izlaganja zadataka izražavaju svoje liderske sposobnosti. Od nastavnika se očekuje da se proces nastave organizuje tako da svi studenti mogu da prezentuju svoje zadatke i da nakon toga odgovaraju na pitanja prisutnih, da se razvije diskusija i da se na kraju izlaganja iznese zaključak. Studenti su pokazali visok nivo motivisanosti u procesu učenja. Prvenstveno jer su bili aktivni učesnici online nastave i trudili su se da sadržaji budu što interesantniji, povezivali su ih sa svakodnevnim situacijama tako što su dostavljali zanimljive vizuelne ili auditivne asocijacije koje su doprinosile efikasnijem pamćenju nastavnih sadržaja. Prema nekim autorima sadržaji koji su za učenike/studente interesantni, ne samo da se lakše uče, nego se i brže i bolje pamte (Glušac, 2012), a što doprinosi kognitivnoj efikasnosti online nastave.

ZAKLJUČAK

Kvalitetna online nastava je usko povezana sa nivoom nastavničkih kompetencija za upotrebu informacijsko-komunikacijske tehnologije (Škobo, 2021), a što u ovom istraživanju nije predloženo, pa se može smatrati ograničenjem studije. Naime, ovde se radi o kompleksnim multidisciplinarno utemeljenim stručnim znanjima, veštinama i sposobnostima koje su determinisane ciljevima i ishodima savremene nastave (Mijanović, 2017).

Većina nastavnika VŠSSOV u Kikindi, u školskoj 2020/21. godini, opredelila se za asinhrono učenje na daljinu. Nastavni materijal i zadatke sa rokovima izrade su postavljali u Google učionice, slali su ga preko mejla ili vibera. Studenti su mogli da organizuju svoje vreme i da naprave plan rada analiziranja materijala i izrade zadataka. Međutim, studenti su u realizovanoj studiji pokazali visok nivo interesovanja za sinhronu nastavu. Razlog tome je pre svega mogućnost socijalne interakcije, motivacija učesnika da iznesu svoje ideje, da iskažu kreativnost, da pažljivo saslušaju jedni druge i da razviju diskusiju.

Ovom studijom smo prikazali online nastavu iz perspektive kada ona postaje neminovnost, jer za klasičnu nastavu nije bilo uslova, a potreba da se održi kontinuitet visokog obrazovanja je bila imperativ u vreme bolesti izazvane virusom korona. Nameću se i istraživačka pitanja koja se odnose na: a) koje su prednosti online nastave b) koji su nedostaci online nastave c) na koji način omogućiti što optimalniju organizaciju online nastave koja bi bila od koristi studentima i nastavnicima u procesu učenja.

Savremene tehnologije omogućavaju širok spektar učenja i podučavanja u obrazovanju. Asinhronim i sinhronim aktivnostima, pored edukativnog karaktera, prisutna je socijalna interakcija među učesnicima obrazovnog procesa kroz konkretizaciju znanja u praksi.

Za vreme pandemije izazvane koronavirusom online nastava uz dobru organizaciju i napore svih učesnika u velikoj meri pomogla je da se nastavni sadržaji realizuju. Potrebno je da nastavnici i studenti steknu temeljnija znanja o primeni online nastave u budućnosti koja će primenjivati u sinergiji sa tradicionalnom nastavom koja je primarna u našem vaspitno-obrazovnom sistemu. I pored svih prednosti, praksa je za sada pokazala da je klasična nastava još uvek neprevaziđena. Posebno zbog neposrednih kontakata i jačanja socio-emocionalnih kompetencija između studenata i na relaciji studenti-profesori.

Danas gotovo nije moguće zamisliti savremenu nastavu bez tehnološke podrške. Uobičajeno je da se vaspitači i nastavnici edukuju tokom celog života uključujući i unapređivanje rada sa decom sa razvojnim

poteškoćama (Kojić, Kojić Grandić & Markov, 2017; 2019), a da se nekim od vidova učenja na daljinu daje prednost u odnosu na tradicionalnu nastavu, jer su im između ostalog dostupniji.

Na kraju zaključujemo da su nalazi ovog i sličnih istraživanja pokazali da je mešovito/hibridno učenje doprinelo da nastava tokom 2020/21. godine bude efikasna i da su studenti kombinovanom nastavom ostvarili svoje pravo na kvalitetno obrazovanje tokom pandemije izazvane virusom korona.

Ograničenje ove studije je pre svega u relativno malom uzorku zbog primene različitih modela online nastave prema kriterijumu komunikacije između profesora i studenata – asinhrono i sinhrono elektronsko učenje. Zatim, nisu utvrđene važne činjenice vezane za tehnološku-tehničku opremljenost studenata i nastavnika. Rezultati jednog istraživanja ukazuju da čak 13% ispitanika ima problema ove vrste (Runtić & Kavelj, 2020). Izostalo je i mišljenje nastavnika o kvalitetu online nastave. Ovaj podatak bi doprineo kompleksnijem uvidu nastave na daljinu. Ovo bi odredilo preciznije smernice o planiranju nastave u situacijama kada nastava ne može da se odvija na tradicionalan način. Treba razmišljati i o prednostima online nastave u budućnosti nakon pandemije.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ONLINE NASTAVE

Nastava na daljinu je multidimenzionalan i kompleksan proces. Zbog toga je neophodno organizovati obuke nastavnika i studenata kako bi stekli kompetencije koje bi im omogućile da prednosti online nastave iskoriste za proces učenja, ali i za implementaciju stečenih znanja u praksi. Pored ovog veoma je važno nastavnicima i studentima obezbediti kvalitetna tehnološka i tehnička sredstva. Jasna pravila prilikom realizacije online nastave su neophodna, asinhrona i sinhrona komunikacija, koja dopunjuju jedna drugu, a individualnim pristupom nastavnik i student će odlučiti koji oblik učenja će student koristiti tokom obrazovnog procesa.

Širok je dijapazon korišćenja mogućnosti online nastave. Jedna od mogućnosti kada govorimo o defektološkoj grupi predmeta je uključivanje drugih lica putem platformi koje koristimo za realizaciju nastave. Moguće je uključivanje roditelja dece sa teškoćama u razvoju, vaspitača koji rade u inkluzivnim grupama, defektologa i logopeda koji realizuju dodatnu podršku u specijalizovanim ustanovama i drugo. Svojim iskustvom i priložima iz prakse bi u velikoj meri približili studentima metode rada sa decom sa smetnjama u razvoju kako u inkluzivnim vaspitno-obrazovnim grupama tako i ustanovama u kojima se realizuje specijalno edukacijska i rehabilitacijska podrška. Studenti prilikom tradicionalne nastave imaju

priliku da posmatraju rad vaspitača i defektologa u vrtićima odnosno ustanovama za dodatnu obrazovnu. Vaspitači, defektolozi, logopedi i drugi stručnjaci im mogu prikazati video zapise iz svoje prakse. To mogu biti primena vežbi za reedukaciju psihomotorike, tretman u logopedskom kabinetu ili terapija u senzornoj sobi. Roditelji studentima mogu izneti svoja iskustva vezana za rad sa svojom decom u porodičnom okruženju. Studenti bi bili u prilici da postavljaju pitanja svim učesnicima, ali takođe da ostanu u vezi sa njima i da koristeći asinhrona sredstva komunikacije stižu nova znanja. Ova iskustva bi studenti – budući vaspitači mogli da implementiraju u praksi.

Prethodnih decenija su učešća roditelja i stručnjaka različitih profila prilikom realizacije vežbi i vannastavnih aktivnosti bila aktuelna u realizaciji obrazovnog procesa. Pretpostavka je da se na sličan način mogu organizovati vežbe i vannastavne aktivnosti u okviru drugih predmeta.

LITERATURA

Andevski, M., Arsenijević, J. & Spajić, B. (2012). Leadership Characteristics of Employees in School Systems in The Republic of Croatia and The Republic of Serbia. *Croatian Journal of Education-Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje* 14 (4), 881-915.

Arsenijević, J. & Andeski, M. (2013). *Leadership Characteristics of Employees in Serbian Schools*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG.

Arsenijević, J. & Andevski, M. (2015). *Mreže medijske stvarnosti - Upravljanje razvojem multimedijских kompetencija*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov“.

Arsenijević, J. (2021). *Sistemi upravljanja u obrazovanju*. Kikinda: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi.

Arsenijević, J., Andevski, M. & Milin, D. (2012). Key Topics in Debate on Distance Education. In Bulatović, Ljiljana, Bulatović, Goran, *Knowledge, Education, Media*, Sremski Karlovci: Fakultet za menadžment, 30-45.

Bačić, L. & Krstinić, M. (2020). Zadovoljstvo studenata Tehničkog veleučilišta u Zagrebu provođenjem online nastave. *Obrazovanje za poduzetništvo - E4E* 10 (2), 34-42. <https://doi.org/10.38190/oje.10.2.6>

Brainard, R. & Watson, L. (2020). Zoom in the Classroom: Transforming Traditional Teaching to Incorporate Real-Time Distance Learning in a Face-to-Face Graduate *Physiology Course*. *FASEB Journal* 34 (51), 1–11.

Choy, J. L. F., & Quek, C. L. (2016). Modelling relationships between students' academic achievement and community of inquiry in an online learning environment for a blended course. *Australasian Journal of Educational Technology*, 32(4), 106–124. <http://dx.doi.org/10.14742/ajet.2500>

Čajić, M. (2014). Metoda aktivnog sinhronog učenja na daljinu. *Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije Univerziteta Sigidunum, Sinteza, Uticaj Interneta na*

- poslovanje u Srbiji i svetu* (str. 484-487). Beograd. DOI: 10.15308/SInteZa-2014-484-487.
- Dimitrijević, M. (2021). *Teorijska razmatranja elektronskog učenja u savremenom obrazovanju*. *Godišnjak za pedagogiju VI* (1), 49–62. DOI: <https://doi.org/10.46630/gped.1.2021.4>
- Đorđević, D. D., Pavlović, Z. M. & Vesić-Pavlović, T. S. (2020). Mišljenja studenata o online nastavi engleskog jezika - mogućnosti i ograničenja. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 50 (4), 117-140. DOI:10.5937/ZRFFP50-27881
- Đorđić, D. M., Cvijetić, M. M. & Damjanović, R. D. (2021). Iskustva učitelja i nastavnika tokom realizacije nastave na daljinu usled pandemije virusa korona (COVID-19). *Inovacije u nastavi - časopis za savremenu nastavu*, 34(2), 86-103. DOI: [10.5937/inovacije2102086D](https://doi.org/10.5937/inovacije2102086D)
- Đurica, N. & Soleša, D. (2017). Percepcija i stavovi studenata prema obrazovanju na daljinu. *Ekonomija: teorija i praksa* 10 (3), 1-15. DOI: [10.5937/etp1703001D](https://doi.org/10.5937/etp1703001D)
- Frost, D. (2014). *Liderstvo nastavnika: put ka transformisanju obrazovanja*. Beograd: Centar za obrazovne politike.
- Garrison, D. R. (2009). Communities of inquiry in online learning: Social, teaching and cognitive presence. In C. Howard et al. (Eds.), *Encyclopedia of distance and online learning* (2nd ed., pp. 352-355). Hershey, PA: IGI Global.
- Garrison, D.R., Anderson, T. & Archer, W. (2000). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The Internet and Higher Education* 2, 87–105.
- Glušac, D. (2012). *Elektronsko učenje*. Zrenjanin: Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin“, Univerzitet u Novom Sadu.
- Isam, T., Rehman, S., & Ahmed, I. (2013). Investigating the mediating role of organizational politics between leadership style and followers' behavioral outcomes. *Business Strategy Series* 14 (2/3), 80-96. DOI: 10.1108/17515631311325123
- Jeremic, B., Markov, Z., & Vasiljevic-Prodanovic, D. (2018). Observations of Students – Future Preschool Teachers About the Possibilities of Acquiring Professional Competencies Through Contemporary Technologies. *The 14th International Scientific Conference eLearning and Software for Education Bucharest*, April 19-20. DOI: 10.12753/2066-026X-18-018
- Kojić, M., Kojić-Grandić, S. & Markov, Z. (2017). The Willingness of Preschool of Teachers to be Professionally Trained via Distance Learning with Children with Disabilities. *The 13th International Scientific Conference "E- Learning and Software for Education" Could technology support learning efficiency?* April 27-28, 435-43. DOI: 10.12753/2066-026X-17-064
- Kojić, M., Kojić-Grandić, S. & Markov, Z. (2019). The professional advanced training of educational workers by means of e-learning and lifelong learning. *Educația Plus* 22 (1), 88–98.
- Matijašević-Obradović J. & Joksić I. (2014). Zastupljenost koncepta učenja na daljinu u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji. *Nastava i vaspitanje*, 63 (1), 145-158.

- Mijanović, N. V. (2017). Obrazovno-tehnološka kompetentnost nastavnika kao faktor organizovanja savremene nastave i učenje. *Inovacije u nastavi - časopis za savremenu nastavu*, 30(2), 15-28. DOI: [10.5937/inovacije1702015M](https://doi.org/10.5937/inovacije1702015M)
- Mikšin, R. (2012). Faktori koji ometaju E-učenje. U: Zbornik radova naučno-stručnog skupa sa međunarodnim učešćem. *Tehnika i informatika u obrazovanju – TIO*. Čačak: Tehnički fakultet, 505-511.
- Pavlović, B. (2008). Izazovi liderske uloge nastavnika. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 40 (2), 388-402. DOI:10.2298/ZIPI0802388P
- Petrović, M. (2009). Elektronsko učenje podržano Internet tehnologijama - geneza, pojam i predviđanja razvoja. *Norma* 14 (3), 263-280.
- Petrović, M. S. (2016). Uticaj e-modela '5 koraka' na nastavničko modelovanje aktivne nastave uz primenu multimedije. *Nastava i vaspitanje* 65 (3), 647-660.
- Pokorni, S. (2009). Obrazovanje na daljinu. *Vojnotehnički glasnik* 2, 138-14.
- Potkonjak, N. i Šimleša, P. (ur.) (1989). *Pedagoška enciklopedija I i II*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Runtić, B. & Kavelj, N. (2020). Iskustva i mišljenja učenika viših razreda osnovne škole o nastavi na daljinu tijekom pandemije bolesti COVID-19. *Acta Iadertina* 17 (2), 0-0. Preuzeto 08.09.2021. sa sajta: <https://hrcak.srce.hr/252881>
- Stojanović-Aleksić, V. (2016). Sledbenici u procesu organizacionog liderstva - od atribucije do podeljenog vodstva. *Ekonomski horizonti* 18 (2), 139-151.
- Škobo, M. Z. (2021). Organizacija i sprovođenje online jezičkog i online književnog kursa na fakultetima i u srednjim školama u Srbiji. *Baština*, (53), 93-110. DOI: [10.5937/bastina31-30527](https://doi.org/10.5937/bastina31-30527)
- Šorak, Z. (2020). Cooperation in the educational process during the corona 19 virus epidemic in the Republic of Serbia. Izuzetna deca: obrazovanje i tretman. *Obrazovni i omladinski rad danas (posebno izdanje)* 2 (5), 451–458.
- Vasiljević Prodanović, D. (2020). Primena računara i interneta u nastavi i učenju na fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. *Teme XLIV* (3), 763-775. <https://doi.org/10.22190/TEME190205056V>
- Vasiljević-Prodanović, D., Jeremić, B. & Markov, Z. (2017). Role of Computer and the Internet in Student's Learning. In: I. Roceanu et al. (Eds.) *Could technology support learning efficiency, Proceedings of the 13th International Scientific Conference „eLearning and Software for Education“* Vol. 1 (pp. 566-571), Bucharest, April 27-28, 2017. DOI: 10.12753/2066-026X-17-083
- Vučetić, I., Vasojević, N. & Kirin, S. (2020). Mišljenje učenika srednjih škola u Srbiji o prednostima online učenja tokom pandemije Covid-19. *Nastava i vaspitanje* 69 (3), 345-359. DOI: [10.5937/nasvas2003345V](https://doi.org/10.5937/nasvas2003345V)

ONLINE TEACHING FROM STUDENTS' PERSEPCTIVE DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Summary: Corona virus pandemic affected all areas of life and therefore higher education. In the unexpected circumstances of the pandemic, the higher education institutions reacted instantaneously and adapted the traditional theoretical and practical teaching to the modern circumstances. From the point of view of communication between teachers and students, asynchronous and synchronous online education was managed in VŠSSOV. The paper presents pilot study aimed at determining student opinions on the quality of online teaching in the school year 2020/21. The sample consisted of 58 students of basic and master vocational studies of VŠSSOV in Kikinda. The quality of online teaching was examined using a questionnaire created for the purposes of this pilot study. The analysis of the research results showed the surveyed students are mostly satisfied with the organization and quality of teaching at VŠSSOV in Kikinda during the pandemic in the areas of teaching leadership, social interaction and cognitive engagement, regardless of the level of studies and work status. In the future, it is necessary to carry out as much research as possible related to online teaching from diverse points of view and with a more considerable number of respondents. Online teaching carries a number of specifics that require a thorough plan and program of activities. It is the studies and thorough analysis of the obtained results that could resolve the doubts related to the advantages and disadvantages of online teaching.

Key words: asynchronous teaching, teachers, online teaching, corona virus, synchronous teaching, students.

Izložba iz zbirke Muzeja „Terra“, Kikinda

KVALITET ONLINE NASTAVE VISOKOG OBRAZOVANJA U VREME PANDEMIJE COVID-19

DR JASMINA ARSENIJEVIĆ⁶

Rezime: U ovom radu se prikazuje istraživanje kvaliteta online nastave u visokom obrazovanju tokom školske 2020/21. godine u vreme pandemije virusom Covid-19. Istraživanje se vršilo putem ispitivanja percepcije studenata kao učesnika obrazovnog procesa i korisnika usluge obrazovanja. Istraživanje se bazira na višestruko testiranom i validiranom instrumentu za procenu efektivnosti online nastave po tzv. CoI modelu. Po ovom modelu kvalitet online nastave se ostvaruje kroz tri vrste elementa: društvene interakcije (interakcija studenata međusobno), nastavnog vođstva (interakcija studenata i nastavnika) i kognitivnog angažovanja (interakcija studenata i gradiva).

Istraživanje je sprovedeno u junu 2021. godine u visokoobrazovnim ustanovama u Vojvodini, Srbija. Za prikupljanje podataka korišćena je tehnika upitnik. U istraživanju je učestvovalo 18 fakulteta svih oblasti obrazovanja, a odgovori su dobijeni od 809 studenata. Na svim fakultetima učesnicima se u toku posmatranog perioda primenjivala online nastava, a na preko 80% ona se realizovala u potpunosti ili većim delom nego uživo, što ukazuje na merodavnost uzorka istraživanja.

Kvalitet online nastave ocenjen je kao delimično prisutan, kao i njegova tri elementa, od kojih je najniže zastupljeno kognitivno angažovanje (interakcija studenta sa gradivom). Rezultati ukazuju da izvestan nivo kvaliteta online nastave na posmatranim fakultetima postoji, ali je potrebno njegovo unapređivanje. U radu je preporučena tehnološka i pedagoška obuka nastavnika za vođenje online nastave, podrška studentima za upotrebu digitalnih alata za online učenje i obezbeđivanje informatičkih stručnjaka kao neophodne tehničke podrške.

Ključne reči: kvalitet, online nastava, visoko obrazovanje, istraživanje, student.

UVOD

Sa globalnom epidemijom virusa Covid-19 tokom 2020. godine, obrazovni sistemi sveta suočili su se sa značajnim izazovom – iznalaženjem strategija zaustavljanja širenja virusa. Prema podacima Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (eng. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO*), već do maja 2020. godine, zatvaranjem obrazovnih institucija bilo je pogođeno više od 1,21 milijardu učenika, tj. gotovo 70% svetske populacije učenika. Kako se ne bi izgubila školska i akademska 2019/20. godina, obrazovne institucije svih nivoa razvile su hitni model online obrazovanja, kojim se usvaja politika „ometenih učionica, neometane nastave“ (Huang et al., 2020)

⁶ arsenijevicjasmina@gmail.com

Organizacija online nastave visokog obrazovanja predstavlja složeni poduhvat kako na pedagoškom, tako i organizacionom, infrastrukturnom, ekonomskom, pa i društvenom nivou. Ona ipak nije svim sistemima i institucijama visokog obrazovanja bila jednako izazovna. Onim naprednijima, sa više iskustva, koji su implementirali nastavu na daljinu i pre pojave epidemije korona virusa (kako zbog tehnološke modernizacije, tako i tržišne orijentacije), ovo nije predstavljalo stresan i težak zadatak. Među njima je visoko obrazovanje u Sjedinjenim Američkim državama, Velikoj Britaniji, delimično u Aziji i većini evropskih zemalja. Institucije i sistemi visokog obrazovanja koji su se prvi put susretali sa ovim izazovom, pak, bili su u poziciji da organizuju poduhvat koji pre toga nije bio testiran i svi problemi morali su se rešavati ad-hoc.

Visoko obrazovanje u Srbiji nije zaobišao ovaj izazov. Većina obrazovnih institucija se po prvi put susrela sa razvojem online nastave. Pored hitne reorganizacije rada, nastavnici visokog obrazovanja morali su paralelno usvajati sposobnosti korišćenja digitalnih alata i razvijanja online materijala za učenje. Tokom školske 2020/2021. godine u Srbiji dolazi do pokušaja uspostavljanja ravnoteže na institucionalnom i individualnom nivou: veliki broj institucija visokog obrazovanja planski prelaze na platforme za online učenje (Moodle, Microsoft Teams, Google Classroom i sl.), na nekim fakultetima se obezbeđuje obuka za nove platforme; neki uvode online nastavu u potpunosti, a negde kombinovani model sa nastavom uživo. Ipak, neizvesnost u pogledu globalne epidemiološke situacije i predstojećih mera za prevenciju širenja virusa sprečavaju strateški pristup u pogledu razvoja, planiranja i prilagođavanja nastave.

U tom smislu, treba imati na umu da je efektivna online nastava daleko od one koja se organizuje po hitnom postupku i improvizovano: ona zahteva drugačiji dizajn od tradicionalnog modela, koji se često ne može samo projektovati u online okruženje. Dalje, iskustva kazuju da efektivna online nastava treba da ima pedagoški pristup kojim se kreira svrsishodno iskustvo online učenja, gde se studenti motivišu i angažuju, ne ostavljajući ih u pasivnoj poziciji onoga koji usvaja informacije, već koji aktivno razvija znanje (Rapanta et al, 2020; Huang et al, 2020).

Iz navedenih razloga izuzetno je važno obezbediti evaluaciju kvaliteta obrazovanja koje se u uslovima pandemije virusom Covid-19 realizovala. U ovom radu se stoga prikazuje istraživanje stanja kvaliteta online nastave u visokom obrazovanju tokom školske 2020/21. godine, a njegov cilj je, osim obezbeđivanja procene i analize postojećeg stanja, iznalaženje preporuka za unapređivanje zatečenog stanja.

Istraživanje se realizovalo putem tehnike anketiranja, primenom upitnika za procenu kvaliteta online nastave po tzv. CoI modelu. Po ovom modelu, razvijenom od strane Garisona, Andersona i Arčera (Garrison, Anderson & Archer, 2000), kvalitet online nastave se ostvaruje kroz nastavno vođstvo, društvenu interakciju i kognitivno angažovanje studenata.

TEORIJSKA RAZMATRANJA - SAVREMENI I INTEGRATIVNI PRISTUP ONLINE OBRAZOVANJA

Praktična primena različitih tehnoloških rešenja za online podučavanje i učenje poslednjih nekoliko decenija pokazuje da organizacija online nastave predstavlja složeni poduhvat kako na pedagoškom, tako i organizacionom, infrastrukturnom, ekonomskom, pa i društvenom nivou. Ovome u prilog govore i teorije o ovom multidisciplinarnom fenomenu, razvijene na osnovu pedagoških, psiholoških, socioloških i tehnoloških teorija, dosadašnjih rezultata istraživanja i uspešne online pedagoške prakse, kao što su teorije Garisona, Andersona i Arčera (2000), Andersona (2011), Daniela (2020) i Bukrus i Alija (Buckreus & Ally, 2020). Njihovu važnu osnovu čine teorije učenja: bihejviorizam, kognitivizam i socijalni konstruktivizam, često u kombinaciji sa tehnološkim pristupima za adaptivne strategije i personalizovane kontekste za učenje.

Teorijski model koji je zadobio veliku pažnju u nauci je tzv. model Istraživačke zajednice (*Community of Inquiry – CoI*) ili CoI model online nastave. Razvijen je od strane Garisona, Andersona i Arčera (Garrison, Anderson & Archer 2000), ali vuče korenje još iz ranih, progresivnih shvatanja obrazovanja i formiranja znanja čuvenih filozofa i osnivača i teoretičara pragmatizma i Džona Djuija i Čarls Sanders Pirs. Po Djuiju, istraživanje i zajednica čine suštinu obrazovne filozofije i prakse, a iskustvo koje dovodi do učenja mora uključiti koliko interese pojedinca, toliko i zajednice (Dewey, 1959).

Ovaj konstruktivistički model podrazumeva da kvalitetna online nastava zahteva razvoj zajednice učesnika koja podržava njihovo smisleno i duboko učenje, koje se pre svega zasniva na istraživanju. Fokus je dakle na zajednici onih koji uče i na njihovom saradničkom i istraživačkom stvaranju značenja i saznanja; na razvoju online istraživačke zajednice. Online nastava se u ovom modelu posmatra holistički i objedinjuje ključne elemente zajednice učenja koje karakteriše kolaborativni i konstruktivistički pristup, stvarajući i održavajući smisleno učenje i razmenu znanja.

CoI model obuhvata tri elementa: nastavno vođstvo, društvenu interakciju i kognitivno angažovanje, a njihovo preplitanje i interakcija obezbeđuje strukturu potrebnu za dinamično i duboko, smisljeno online okruženje za učenje i sticanje iskustva. U daljem tekstu svaki od tri elementa biće ukratko objašnjeni.

Slika 1. Elementi CoI modela

Izvor: Garrison, D.R., Anderson, T. & Archer, W. (2000). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The Internet and Higher Education*, 2, 87–105; strana 88

Nastavno vođstvo uključuje širok spektar aktivnosti, uloga, pedagoških formi i intervencija koju nastavnik preuzima kako bi omogućio interakciju sa studentima u online okruženju. Ono podrazumeva dizajniranje nastavnog procesa uz asistenciju i usmeravanje sazajnih i online društvenih procesa, a sve u cilju postizanja ishoda učenja. Potrebno je formulisati i saopštiti jasne ciljeve učenja, strukturirati sadržaj učenja, dozirati aktivnosti i zadatke studenata i usko povezati procenu naučenog sa željenim ishodima nastave. Kvalitetno nastavno vođstvo podrazumeva da nastavnici dizajniraju okruženje za učenje, odnosno da stupaju u ulogu “online režisera” koji paralelno osmišljava, gradi i organizuje prostor za učenje, a potom i da u istom učestvuje. Stoga nastavnici imaju multidimenzionalne uloge, obzirom da moraju delovati kao onaj koji ga omogućava i nadgleda online obrazovni proces, koji stimuliše intelekt i podržava društvenu interakciju studenata. Kasnije će se uočiti da nastavno vođstvo, odnosno interakcija nastavnika sa studentima, omogućava da se

druga dva elementa (društvena interakcija i kognitivno angažovanje) realizuju.

Drugi elemenat CoI modela je **društvena interakcija** i predstavlja meru u kojoj se studenti osećaju društveno i emotivno povezani sa drugima i sa online okruženjem u kojem uče. Socijalni konstruktivizam osnovni je koncept na kome se zasniva fundamentalna uloga društvene interakcije u online učenju. Po njemu, učenje je oblikovano kontekstom; um pojedinca formira se kroz društvene procese (Bandura, 2001), obzirom da se značenje konstruiše kroz komunikaciju, saradnju i interakciju. Specifičnost online okruženja daje poseban izazov ovom elementu, a mnogi smatraju da su postojeći alati neadekvatni i neefikasni u zameni modela uživo. Ipak, bitno je napomenuti da je online okruženje drugačije, te da ne može, ali ni ne treba da “zamenjuje” offline model, već da omogućava nove načine za ispunjenje zadataka učenja. Istraživanja su pokazala da se društvena interakcija može i da treba da se uspostavi u zajednicama online učenja (Swan, Garrison & Richardson, 2009). Definiše se kao sposobnost studenta da svrsishodno komunicira i razvija interpersonalne odnose, projektujući se socijalno i emotivno u zajednicu učenja kroz medijum koji se koristi u online nastavi (Garrison, 2009). Osnovni značaj ovog stuba kvaliteta online nastave je što predstavlja podršku kognitivnom angažovanju.

Treći elemenat je **kognitivno angažovanje** i ono predstavlja proces interakcije studenta sa sadržajem učenja, tj. meru u kojoj je student sposoban da izgradi značenje kroz refleksiju i komunikaciju. Kognitivno angažovanje uključuje faze razvoja interesovanja studenata za materiju kroz postavljanje problema, fazu istraživanja i refleksije nad problemima i mogućim rešenjima i fazu donošenja rešenja problema i njegove primene (Garrison, Anderson, & Archer, 2003). Ove faze inicira i organizuje nastavnik, ali u velikoj meri predstavlja i rezultat socijalne interakcije između studenata, jer je izvodljivo u atmosferi proaktivnosti, dijaloga i refleksije. Kognitivno angažovanje reguliše koliko studenti napreduju u učenju – kako pristupaju novim problemima, koliko razvijaju razumevanje i prenose ga u komunikaciji i interakciji sa nastavnikom i drugim studentima, te kako primenjuju nove koncepte. Njegovo utemeljenje leži u imaginaciji i refleksiji koja vodi ka istraživanju i praktičnoj primeni znanja, shodno učenju Džona Djuija (Dewey, 1933).

Teorijski, CoI model podrazumeva da je društvena interakcija medijator između nastavnog i kognitivnog angažovanja, ali i da nastavno vođstvo direktno kreira i održava društvenu interakciju i kognitivno angažovanje. Dok su nastavno vođstvo i društvena interakcija izuzetno važni faktori učenja, kognitivno angažovanje je njihov rezultat – on opisuje sâm proces

učenja. Nastavno vođstvo i društvena interakcija čine podeljeni prostor nastave i sveta studenata, u smislu da čine zajednički proces i aktivnosti koje se dešavaju unutar zajednice nastavnika i studenata; dok je kognitivno angažovanje privatni svet studenata, proces koji se dešava u sâmim studentima. Stvaranje ove povezanosti između podeljenih i privatnih svetova studenata ključan je koncept za kreiranje i podržavanje učenja u obrazovnom procesu.

Brojna istraživanja bila su sprovedena kako bi se testirao i validirao CoI model u online obrazovanju (npr. Garrison & Arbaugh, 2007; Arbaugh et al., 2008; Swan, Garrison, & Richardson, 2009; Garrison, Cleveland-Innes, & Fung, 2010; Akyol & Garrison, 2011). Dvadeset godina nakon nastanka, CoI model postao je nezaobilazan i pouzdan u teorijskom razumevanju i praktičnom istraživanju online obrazovanja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj ovog rada je evaluacija stanja online nastave u visokom obrazovanju koje se realizovala tokom pandemije virusa Covid-19 a potom i iznalaženje konkretnih mera za unapređivanje uočenog stanja. Specifični ciljevi su:

1. utvrđivanje stepena zastupljenosti nastavnog vođstva (nastavno vođstvo), društvene interakcije (društvena interakcija) i kognitivnog angažovanja (kognitivno angažovanje) studenata kao pojedinačnih dimenzija kvaliteta online nastave i
2. utvrđivanje celokupnog nivoa kvaliteta online nastave u visokom obrazovanju.

Istraživanje je sprovedeno u junu 2021. godine u visokoobrazovnim ustanovama na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine. Za prikupljanje podataka korišćena je tehnika anketiranja. Učesnici istraživanja bili su studenti visokog školstva. Učešće u istraživanju bilo je dobrovoljno i anonimno. Upitnik je distribuiran svim fakultetima i visokim školama putem e-maila, sajtova fakulteta i društvenih mreža, ili licem u lice.

Istraživanje je kvantitativnog karaktera. Na osnovu nadevenih ciljeva istraživanja, izvršen je izbor metoda koji su zasnovani na racionalno-deduktivnim, komparativnom i interpretativnom empirijskom pristupu. Dobijeni podaci obrađivani su statističkom metodom i uređeni kvantitativnom deskriptivnom analizom.

Uzorak istraživanja

U istraživanju su učestvovali studenti strukovnih i akademskih studija iz Novog Sada, Sombora, Kikinde, Vršca i Zrenjanina svih oblasti obrazovanja⁷. Prikupljeno je preko 820 upitnika, od kojih je bilo 809 potpunih i validnih odgovora.

Tabela 1. *Uporedni prikaz obrazovnih oblasti studenata obuhvaćenih istraživanjem*

Oblast obrazovanja	Studenti	
	Broj	%
Društveno-humanistička	422	52,2
Tehničko-tehnološka	140	17,3
Prirodno-matematička	51	6,3
Medicinska	113	14,0
Umetnička	23	2,8
Interdisciplinarna	60	7,4
Ukupno	809	100,0

Više od polovina studenata ima društveno-humanističko usmerenje, potom slede studenti tehničko-tehnološkog, medicinskog, interdisciplinarnog, prirodno-matematičkog i umetničkog usmerenja. Na osnovu ovako formirane strukture učesnika istraživanja, možemo reći da je uzorak istraživanja nameran i prigodan.

Instrumenti istraživanja

Korišćen je poluzatvoreni instrument sa ponuđenim kategorijalnim ili numeričkim odgovorima. Pored opštih podataka o ispitanicima (fakultet, zemlja i oblast obrazovanja), u instrument je uključena skala procene kvaliteta online nastave po tzv CoI modelu. CoI instrument (Arbaugh et al., 2008) je prilagođen i adaptiran društvenom i akademskom miljeu Vojvodine. Instrument je validiran, višestruko testiran i meri tri dimenzije kvaliteta online nastave: nastavno vođstvo, društvena interakcija i

⁷ Učestvovali su sledeći fakulteti: Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu, Tehnički fakultet u Zrenjaninu, Pedagoški fakultet u Somboru, Fakultet za menadžment u Sremskim Karlovcima, Medicinski fakultet u Novom Sadu, Akademija umetnosti u Novom Sadu, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, Visoka škola za vaspitače u Novom Sadu, Visoka škola strukovnih studija za vaspitače u „Mihajlo Palov“ u Vršcu, Visoka tehnička škola strukovnih studija u Zrenjaninu, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Pravni fakultet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet u Novom Sadu, Fakultet za sport i fizičko vaspitanje u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Novom Sadu, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić i Pedagoški fakultet u Somboru.

kognitivno angažovanje u online nastavi. Sadrži 18 pitanja, sa ponuđenim odgovorima od 1 do 5⁸.

Metodi istraživanja

U teorijskom delu rada korišćen je metod analize i sinteze i deskriptivni metod. U empirijskom delu rada, za obradu podataka korišćena je deskriptivna statistika – frekvencije i procenti, a na numeričkim skalama - aritmetička sredina i standardna devijacija.

Rezultat elemenata kvaliteta dobija se izračunavanjem aritmetičke sredine na pojedinačnim ajtemima, kojih na svakoj skali ima po šest. Rezultat ukupnog kvaliteta online nastave dobija se izračunavanjem aritmetičke sredine na tri subskale: nastavnom vođstvu, društvenoj interakciji i kognitivnom angažovanju.

REZULTATI I DISKUSIJA

Opšti podaci o online nastavi

Kako bi se mogli analizirati aspekti kvaliteta i efektivnosti online nastave koja se realizovala tokom epidemije virusa Covid-19, pre svega je potrebno steći opštu sliku o njenoj prirodi i zastupljenosti, te je u okviru istraživanja prikazanog u ovom radu ispitan i nivo zastupljenosti online nastave.

Tabela 2. Nivo zastupljenosti online nastave

	Studenti	
	Broj	%
U potpunosti	420	51,9
Većim delom	240	29,7
U jednakoj meri kao i uživo	98	12,1
U manjoj meri	42	6,3
Ni malo	0	0
Ukupno	809	100,0

Tokom pandemije virusa Covid-19 dominirao je online model nastave – više od polovine studenata odgovorilo je da je online nastava na fakultetima na kojima studira bila *zastupljena u potpunosti* i gotovo trećina – *većim delom*. Obzirom da predmet i cilj istraživanja pretpostavljaju visok

⁸ Interpretacija odgovora numeričkog tipa bila je sledeća: od 1 do 1,5: zanemarljiva izraženost varijable; od 1,5 do 2,5: niska izraženost varijable; od 2,5 do 3,5: delimična izraženost varijable; od 3,5 do 4,5: umereno visoka izraženost varijable; od 4,5 do 5: veoma visoka izraženost varijable.

nivo zastupljenosti online nastave, ovi rezultati predstavljaju povoljan i merodavan kontekst istraživanja.

Kvalitet online nastave

U skladu sa prikazanim teorijskim postavkama koji počivaju na CoI modelu kvaliteta online nastave, glavnom problematikom i ciljem rada, ispitane su tri dimenzije kvaliteta: nastavno vođstvo, društvena interakcija i kognitivno angažovanje u online nastavi.

Tabela 5. Rezultati subskale *Nastavno vođstvo*

	AS	SD
Nastavnici jasno ukazuju na ciljeve učenja u online nastavi.	3,51	1,26
Nastavnici jasno ukazuju na važne rokove i zaduženja studenata.	4,01	1,19
Nastavnici potenciraju i vode diskusije studenata na online nastavi.	3,31	1,33
Nastavnici usmeravaju studente da radeći zadatke nauče predviđenu materiju.	3,51	1,30
Nastavnici ohrabruju studente da istražuju.	3,22	1,36
Nastavnici šalju studentima povratne informacije o napretku.	3,15	1,37
Nastavno vođstvo	3,45	1,07

Legenda: AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija.

Napomena: Dva ispitanika iz grupe studenata nisu odgovorila na pitanje.

Na osnovu obrade odgovora studenata, ustanovljeno je da je prvi element kvaliteta *Nastavno vođstvo* delimično izražen, sa skorom od 3,45. Najniže se procenjuje da nastavnici šalju studentima povratne informacije o napretku, a najviše da nastavnici jasno ukazuju na važne rokove i zaduženja studenata.

Nastavnici naime delimično preduzimaju pedagoške intervencije za dizajniranje kvalitetnog online nastavnog procesa putem koga se podstiču i usmeravaju saznajni procesi studenata i postižu ishodi učenja. U okviru nastavnog vođstva, nešto bolja je organizaciona strana angažovanja nastavnika: postavljanje jasnih rokova i zaduženja, formulisanje ciljeva učenja i usmeravanje studenata na izradu zadataka u učenju. Skromnije strane nastavnog vođstva su asistencija pri učenju: potenciranje i vođenje diskusija o građivu, ohrabrivanje istraživanja i slanje povratnih informacija studentima o njihovom napretku.

Rezultat pokazuje da nastavnici visokog obrazovanja Vojvodine delimično doprinose kvalitetu online nastave, ali da ima prostora za unapređenje, prevashodno u oblasti facilitacije u učenju.

Tabela 6. Rezultati subskale Društvena interakcija

	AS	SD
Alati i platforme za online nastavu omogućavaju rad sa drugim studentima.	3,30	1,37
Studenti na online zadacima rade u parovima ili grupama.	3,01	1,50
Izražavanje mišljenja suprotnog od drugih u online diskusijama je prihvatljivo.	3,89	1,20
Zajedničke aktivnosti sa drugim studentima pomažu mi da proverim i unapredim svoje znanje.	3,54	1,35
Online saradnja sa drugim studentima omogućava osećaj pripadanja grupi.	3,20	1,43
Interakcija sa drugim studentima u vezi sa gradivom pruža nove uvide i ideje.	3,63	1,31
Društvena interakcija	3,43	1,04

Legenda: AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija.

Napomena: Tri ispitanika iz grupe studenata nisu odgovorila na bar jedno od postavljenih pitanja.

Rezultati na skali *Društvene interakcije* ukazuju da je ono na ispitivanim fakultetima delimično izraženo, skorom 3,43. *Društvenoj interakciji* više doprinosi međusobna, slobodna i nezavisna komunikacija između studenata, u smislu da zajedničke aktivnosti i interakcija doprinose učenju. Tako je najviše ocenjen ajtem koji glasi „Izražavanje mišljenja suprotnog od drugih u online diskusijama je prihvatljivo“. Studenti delimično procenjuju i da im interakcija sa drugim studentima omogućava da dobiju nove uvide i ideje kao i da provere i unaprede svoje znanje. Ovi segmenti subskale *Društvene interakcije* odnose se stavove studenata prema socijalnoj dimenziji učenja.

Aspekti koji manje doprinose *Društvenoj interakciji* vezani su za tehnološke i pedagoške prilike koji studentima omogućavaju socijalnu dimenziju učenja. Tehnološke prilike tiču se toga da li su alati i platforme koji se koriste u nastavi dizajnirani tako da omogućavaju saradnju između studenata i one su među niže ocenjenima. Pedagoške prilike odnose se na angažovanje nastavnika u cilju podsticanja, održavanja i usmeravanja interakcije između studenata radi postizanja ciljeva učenja. Ovaj domen procenjuje se time da li se organizuju zajednički online zadaci studenata i da li postoji pripadništvo u grupi (koje prevashodno nastaje kao rezultat dejstva samog nastavnika), što je najniže ocenjeno na skali *Društvene interakcije*. Dakle, dok su studenti više skloni socijalnom povezivanju u zajednicu učenja, fakulteti im nude manje prilika da se ovo i ostvari.

Odgovori studenata ukazuju da drugi elemenat kvaliteta online nastave *Društvena interakcija* jeste zastupljen, ali da postoji prostor i za njegovo

unapređivanje, prevashodno u domenu stvaranja tehnoloških i pedagoških prilika za saradničko učenje.

Tabela 7. Rezultati subskale *Kognitivno angažovanje*

	AS	SD
Teme i sadržaji u online nastavi podstiču moje interesovanje i kreativnost.	2,90	1,35
Alati za online nastavu omogućavaju pristup potrebnim informacijama i znanju.	3,44	1,28
Učešće u online diskusijama pomaže da cenim različita gledišta.	3,24	1,32
Kombinovanjem starih i novih informacija razjašnjavam pitanja pokrenuta na nastavi.	3,42	1,27
Angažovanje na online nastavi pomaže mi da razrešim nedoumice u vezi gradiva.	3,25	1,37
Način i metode rada na online nastavi odgovaraju mom stilu učenja.	2,81	1,51
Kognitivno angažovanje	3,18	1,13

Legenda: AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija.

Napomena: Tri ispitanika iz grupe studenata nisu odgovorila na bar jedno od postavljenih pitanja.

Treći elemenat kvaliteta online nastave po CoI modelu *Kognitivno angažovanje* je najniže ocenjen. Skorovi pojedinačnih ajtema kreću se u domenu delimične izraženosti. Najbolje je procenjeno da alati za online nastavu omogućavaju pristup potrebnim informacijama i znanju. Sa druge strane, mera u kojoj teme i sadržaji online nastave podstiču motivaciju i kreativnost studenata ocenjeno je niže (2,9) kao i mera u kojoj metod rada odgovara stilovima učenja studenata (2,81). Faza istraživanja i refleksije je opisana ajtemima koji se odnose na angažovanje studenata na nastavi i kroz izradu zadataka i učešće u diskusijama, kao i kroz kombinovanje starih i novih informacija kako bi se znanje studenata integrisalo u nove, funkcionalne celine.

Treći elemenat kvaliteta *Kognitivno angažovanje* zastupljen je delimično u online nastavi visokog obrazovanja Vojvodine, te postoji prostor i za njegovo unapređivanje, prevashodno u domenu podsticanja interesovanja i motivacije studenata i dizajniranja nastave koja će odgovarati različitim stilovima učenja.

Tabela 8. *Ukupni kvalitet online nastave*

	AS	SD
Nastavno vođstvo	3,45	1,07
Društvena interakcija	3,43	1,04
Kognitivno angažovanje	3,18	1,13
Kvalitet online nastave	3,35	0,97

Legenda: AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija.

Napomena: Dva ispitanika iz grupe studenata nisu odgovorila na bar jedno od postavljjenih pitanja.

Na osnovu rezultata pojedinačnih elemenata kvaliteta – *Nastavnog vođstva, Društvene interakcije i Kognitivnog angažovanja*, definisan je i ukupan kvalitet: 3,35. Najbolje je ocenjeno *Nastavno vođstvo*, potom *Društvena interakcija* a najmanje *Kognitivno angažovanje*.

Po teorijskoj osnovi istraživanja koje čini CoI model kvaliteta, kvalitet u online nastavi reflektuje se u uspešnom razvoju zajednice studenata i nastavnika koja podstiče smisleno i duboko učenje (Garrison, Anderson & Archer, 2000). Na osnovu preliminarne teorijske postavke, koju su potvrdili mnoga kasnija istraživanja tokom poslednjih dvadesetak godina (Arbaugh et al., 2008; Swan, Garrison, & Richardson, 2009; Garrison, Cleveland-Innes & Fung, 2010; Akyol & Garrison, 2011), sva tri elementa kvaliteta su povezana: društvena interakcija je posrednik između nastavnog vođstva i kognitivnog angažovanja, ali nastavno vođstvo (pedagoške intervencije nastavnika) stvara i održava druga dva elementa kvaliteta (interakciju između studenata i interakciju studenata i gradiva). Imajući pri tome u vidu i diskutovanu strukturu navedena tri elementa kvaliteta, može se konstatovati da je potrebno pažnju prevashodno usmeriti na povećanje nastavnog vođstva i društvene interakcije, na osnovu koga će se posledično povećati i kognitivno angažovanje. Da bi se ovo omogućilo, ključ je prevashodno u unapređenju pedagoških kompetencija nastavnika za dizajniranje online nastave. Drastična tranzicija sa jednog na drugi medij kojim se realizuje obrazovni proces zahteva “povećane metodičke, pedagoške i didaktičke kompetencije nastavnika za koje do skoro nije bilo potrebe” (Arsenijević, Andevski & Milin, 2012: 42).

Edukacijom nastavnika, oni će biti obučeni da omoguće intenzivniju socijalnu online interakciju studenata (kolaborativni aspekti učenja), putem koje će se ostvariti dublje razumevanje, smisleno učenje i izgradnja značenja na nastavi (konstruktivistički aspekti). Potrebno je dizajnirati nastavni proces tako da razvija motivaciju i kreativnost studenata i da odgovara svim njihovim stilovima učenja. Sa domena omogućavanja pristupa informacijama i znanju, potrebno je preusmeriti nastavu na domen

istraživanja i ko-konstrukcije znanja. Pristup znanju je važan, „ali je još važnije da studenti nauče kako da pronađu informacije, kritički ih razmotre, nezavisno o njima razmišljaju, koriste ih i razmatraju nove ideje iz raznih uglova“ (Arsenijević, 2010: 142). Delotvoran metod da se navedeno postigne su zajednički online projekti studenata, u okviru kojih se vrše istraživanja i eksperimenti, primena znanja u praksi i rešavanje konkretnih problema, uz razmenu ideja, iskustva, perspektiva i predznanja. Primeri mogu biti pisanje stranice na Wikipediji ili bloga, razvoj aplikacija ili koncipiranje i dizajniranje web stranica.

ZAKLJUČAK

U radu su prikazani rezultati istraživanja u kome su učestvovali studenti fakulteta strukovnih i akademskih studija u Vojvodini u junu 2021. godine, a čiji je cilj bila refleksija stanja online nastave u visokom obrazovanju koja se realizovala tokom pandemije virusa Covid-19. U fokusu istraživanja je kvalitet online nastave, a teorijsko uporište čini CoI model kvaliteta, po kome su tri osnovne dimenzije kvaliteta nastavno vođstvo, društvena interakcija i kognitivno angažovanje.

U istraživanju je učestvovalo 18 fakulteta svih oblasti obrazovanja, a odgovori su dobijeni od 809 studenata. Na svim fakultetima učesnicima se u toku posmatranog perioda primenjivala online nastava, a na preko 80%, ona se realizovala u potpunosti ili većim delom nego uživo.

Kvalitet online nastave ocenjen je kao delimično prisutan, kao i njegova tri elementa, od kojih je najniže zastupljeno kognitivno angažovanje (interakcija studenta sa gradivom). U okviru nastavnog vođstva, nešto jača strana pedagoških intervencija nastavnika je organizacija rada studenata na nastavi, a slabija je asistencija pri učenju. Društvenoj interakciji više doprinosi sklonost studenata prema socijalnoj interakciji u učenju, od tehnoloških i pedagoških elemenata kojima se ovo i omogućuje. Konačno, u okviru kognitivnog angažovanja, najbolji segment je pristup informacijama i znanju putem alata za online učenje, ali online nastava manje odgovara na potrebe i interesovanja studenata i omogućava (zajedničko) promišljanje o sadržaju učenja. Sve navedeno ukazuje da izvestan nivo kvaliteta online nastave na posmatranim fakultetima postoji, ali je potrebno njegovo unapređivanje.

Veliki broj fakulteta u Srbiji je tokom školske 2020/21. godine uvela jedinstvene platforme za online obrazovanje kao što je Microsoft Teams ili Moodle i sprovela obuku nastavnika za njihovu upotrebu. Ova činjenica ukazuje da su problemi u vezi sa naglom tranzicijom na online model prepoznati i da se preduzimaju konkretne mere za njihovo rešavanje.

Put ka visokom kvalitetu online nastave u visokom obrazovanju je, ipak, dug. Ključ je u tome da se razvije stav da se tehnologijom mogu realizovati ciljevi, ali ne uvek na isti način kao što je to ranije činjeno, već da je potrebna kombinacija automatizacije postojećih procesa, ali i ponovno osmišljavanje onih koji uživo nisu bili mogući. Kvalitetna online nastava biće potpuno drugačija od puke projekcije tradicionalne nastave u digitalno okruženje. Možda za sada nije moguće ostvariti kvalitet komunikacije kao one koja se organizuje licem u lice, ali je moguće slušanje predavanja neograničen broj puta, komunikacija sa daleko većim brojem fizički udaljenih studenata, uključivanje eksperata u predavanja i vežbe, “adaptirano i personalizovano učenje ... i simuliranje zahtevnih procesa i operacija putem medijsko-tehnoloških rešenja kao što je virtuelna, pojačana ili kombinovana stvarnost” (Arsenijević, 2021: 115).

Tako su, na primer, istraživanja online nastavne prakse visokog obrazovanja u svetu pokazala da jako društvena interakcija može da se uspostavi i u zajednicama online učenja (Swan, Garrison & Richardson, 2009), gde se razvija osećaj pripadništva i povezanosti i jača motivisanost i angažovanost studenata (Lee, 2021). Akademske uspeh studenata nakon online nastave jednako je visok ili čak viši nego kod tradicionalne nastave (Akyol & Garrison, 2011; Lee, 2021). Online okruženje može povoljno uticati i na kognitivno učešće studenata, na šta ukazuju brojna svedočenja iz prakse. Među njima je i primer primene Moodle platforme za učenje stranog stručnog jezika na Učiteljskom fakultetu u Beogradu i Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu, koja je rezultirala poboljšanim učenjem studenata (Gojkov Rajić & Šafran, 2019).

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE POSTOJEĆEG STANJA

Sa jedne strane, neophodno je da fakulteti pre početka akademske online godine pripreme studente za rad, pružanjem uputstva i obuka za korišćenje platformi i alata koje će se koristiti. Dalje, potrebno je pružiti pomoć nastavnom osoblju, omogućavanjem razvoja njihovih pedagoških kompetencija za dizajniranje nastave u online okruženju. Od izuzetne važnosti je strateški pristup planiranju i realizaciji obuke na nivou fakulteta i univerziteta (tj. akademija), i partnerstvo sa pedagoškim i tehnološkim institutima, organima upravljanja visokim obrazovanjem i relevantnim nevladinim organizacijama. Predlažemo i sistem mentorisanja za podršku u praktičnom radu kao i konstituisanje sistema prenosa znanja u vidu online platforme za pružanje saveta i razmenu iskustva i ideja.

Pored toga, preporuka je da se u okviru kapaciteta informatičkih službi fakulteta vrši pružanje tehničke podrške nastavnicima, kako bi se na najbolji način iskoristile prednosti platformi i alata za online nastavu i

omogućilo nastavnicima da kreiraju svrsishodna tehnološka okruženja za učenje.

LITERATURA

Akyol, Z. & Garrison, D.R. (2011). Understanding cognitive presence in an online and blended community of inquiry: Assessing outcomes and processes for deep approaches to learning. *British Journal of Educational Technology* 42 (2), 233-250. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2009.01029.x>

Anderson, T. (2011). *The theory and practice of online learning (2ndEdition)*. Edmonton, AB: AU Press.

Arsenijević, J., Andevski, M. & Milin, D. (2012). Key Topics in Debate on Distance Education, In Bulatović, Ljiljana, Bulatović, Goran, *Knowledge, Education, Media, Faculty of Management: Sremski Karlovci*, pp. 30-45.

Arsenijević, J. (2010). *Knowledge Management in Higher Education – Development of Knowledge Management Model in Higher Education Institutions*. Saarbrucken: LAP LAMBERT.

Arsenijević, J. (2021). *Sistemi upravljanja u obrazovanju*. Kikinda Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi.

Anwar, A., Mansoor, H., Faisal, D. & Saeed Khan, H. (2021). E-Learning amid the COVID-19 Lockdown: Standpoint of Medical and Dental Undergraduates. *Pakistan Journal of Medical Sciences* 37 (1), 217-222. doi: <https://doi.org/10.12669/pjms.37.1.3124>

Arbaugh, J. B., Cleveland-Innes, M., Diaz, S. R., Garrison, D., Ice, P., Richardson, J. C., & Swan, K. P. (2008). Developing a community of inquiry instrument: Testing a measure of the Community of Inquiry framework using a multi-institutional sample. *Internet And Higher Education* 11 (3-4), 133-136.

Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: an agentic perspective. *The Annual Review of Psychology* 52 (1), 1-26.

Buckreus, K. & Ally, M. (2019). Smart Practices: Machine Intelligence for Transforming Pedagogy and Learning. *Emerging Technologies and Pedagogies in the Curriculum. Bridging Human and Machine: Future Education with Intelligence*. Ed. Shengquan Yu, Mohamed Ally, Avgustos Tsinakos. Singapore: Springer.

Daniela, L. (2020). *Pedagogies of Digital Learning in Higher Education*. London: Routledge.

Dewey, J. (1933). *How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. Boston, MA: D.C. Heath & Co Publishers.

Dewey, J. (1959). My pedagogic creed. In J. Dewey, *Dewey on education* (pp. 19-32). New York: Teachers College, Columbia University.

Garrison, D. R. & Archer, W. (2003). A Community of Inquiry Framework for Online Learning. In: M. Moore (Ed.), *Handbook of distance education*. New York: Erlbaum.

- Garrison, D. R. (2009). Communities of Inquiry in Online Learning: Social, Teaching and Cognitive Presence. In C. Howard et al. (Eds.), *Encyclopedia of distance and online learning*. Hershey, PA: IGI Global, in press.
- Garrison, D.R., Cleveland-Innes, M. & Fung, T. S. (2009). Exploring causal relationships among teaching, cognitive and social presence: Student perceptions of the community of inquiry framework. *The Internet and Higher Education*, <https://doi.org/doi:10.1016/j.iheduc.2009.10.002>.
- Garrison, D.R., Anderson, T. & Archer, W. (2000). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The Internet and Higher Education* 2, 87–105.
- Gojkov Rajić, A., Šafranč, J. (2019). Mišljenje studenata o primeni MOODLE platforme za učenje stranog jezika struke. *Inovacije u nastavi* 22 (2), 135-150.
- Huang, R., Liu, D., Tlili, A., Knyazeva, S., Chang, T. W., Zhang, X., Burgos, D., Jemni, M., Zhang, M., Zhuang, R., & Holotescu, C. (2020). *Guidance on Open Educational Practices during School Closures*. Beijing: Smart Learning Institute of Beijing Normal University.
- Swan, K. P., Richardson, J. C., Ice, P., Garrison, R., Cleveland-Innes, M. & Arbaugh, J. B. (2008). Validating a Measurement Tool of Presence in Online Communities of Inquiry. <http://www.e-mentor.edu.pl/xml/wydanja/24/543.pdf>
- Kozma, R. (2001). Counterpoint theory of learning with media. Learning from media: Arguments, analysis, and evidence. In: Clark Richard [ed.] *Learning from media: Arguments, analysis, and evidence*, Greenwich, CT: Information Age Publishing Inc.
- Lee, Y. S. (2021). Successful Learning Communities During Times of Disruption: Developing a Community of Inquiry in Business Communication. *Business Communication Research and Practice* 4 (1), 57-64.
- Milutinović, O. & Baltezarević, B. (2021). Razvoj tehnologije i integrativni pristup istraživanju onlajn obrazovanja. *Baština* 53, 476-486.
- Saadatmand, M., Uhlin, L., Åbjörnsson, L. & Kvarnström, M. (2017). Examining Learners' Interaction in Open Online Course through the Community of Inquiry Framework. *European Journal of Open, Distance and e-Learning* 20 (1), 61-79.
- Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P. (2020). Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity. *Postdigital Science and Education* 2, 923-945.
- Saadatmand, M., Uhlin, L., Åbjörnsson, L. & Kvarnström, M. (2017). Examining Learners' Interaction in Open Online Course through the Community of Inquiry Framework. *European Journal of Open, Distance and e-Learning* 20 (1), 61-79.
- Schulmeister, R. (2009). *Gibt es eine „Net Generation“? Erweiterte Version 3.0*. Universität Hamburg. www.zhw.uni-hamburg.de/zhw/?page_id=148
- Swan, K., Garrison, D. R. & Richardson, J. C. (2009). A constructivist approach to online learning: The community of inquiry framework. In C. R. Payne (Ed.), *Information technology and constructivism in higher education: Progressive learning frameworks* (pp. 43-57). Hershey, PA: IGI Global.

Swan, K.P., Richardson, J.C., Ice, P., Garrison, R.D., Cleveland-Innes, M. & Arbaugh, J.B. (2008). Validating a Measurement Tool of Presence in Online Communities of Inquiry. *E-mentor* 2 (24), <http://www.e-mentor.edu.pl/xml/wydania/24/543.pdf>.

United Nations (2020). *Education during COVID-19 and beyond*. UN Executive Office of the Secretary-General (EOSG) Policy Briefs and Papers: doi: <https://doi.org/10.18356/21e7d903-en>.

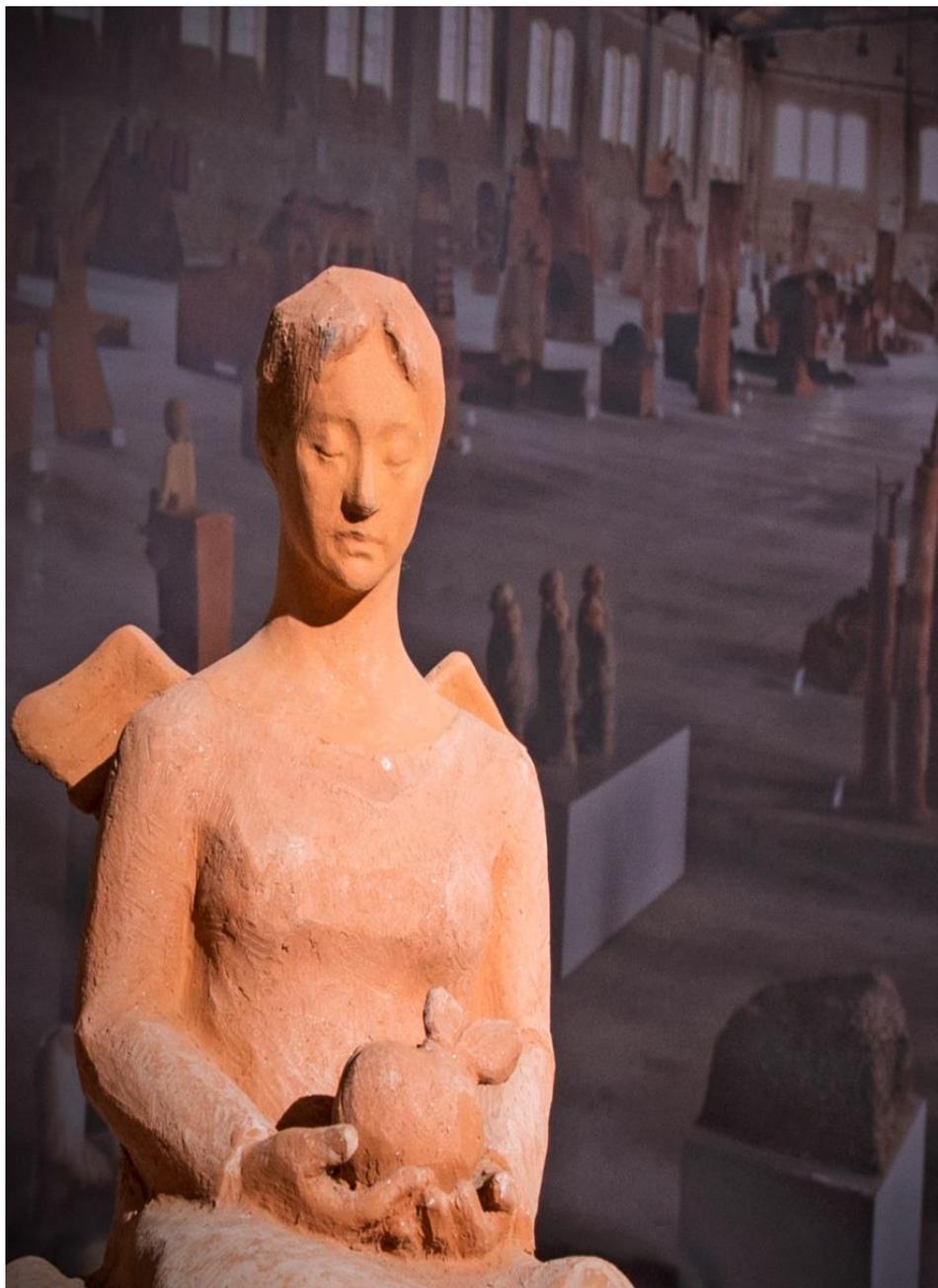
THE QUALITY OF ONLINE HIGHER EDUCATION TEACHING DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Summary: This paper presents a study of the quality of online learning in higher education during the 2020-2021 school year, during the Covid-19 pandemic. The research was conducted by examining the perception of students as participants in the educational process and users of educational services. The research is based on a multi-tested and validated instrument for assessing the effectiveness of online learning according to the so-called CoI model. According to this model, the quality of online teaching is achieved through three types of presence: social (student-student interaction), teaching (student-teacher interaction) and cognitive presence (student-content interaction).

The research was conducted in June 2021 in higher education institutions in Vojvodina, Serbia. A questionnaire technique was used to collect the data. 18 faculties of all fields of education participated in the research, and answers were received from 809 students. Online teaching was applied during the observed period in all participating faculties, and in over 80% of which it was realized in full or to a greater extent than in live, which indicates the validity of the research sample.

The quality of online learning was assessed as partially represented, as well as its three elements, the lowest of which is cognitive presence (student- content interaction). The results indicate that a certain level of quality of online teaching at the observed faculties exists, but its improvement is needed. The paper recommends teachers' technological and pedagogical training for conducting online classes, supporting students for the use of digital tools for online learning and providing IT experts as necessary technical support.

Key words: quality, online teaching, higher education, research, student.

Izložba iz zbirke Muzeja „Terra“, Kikinda

NASTAVA U ZONI SUMRAKA⁹

DR MILAN MAĐAREV¹⁰

Rezime: Na Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi školske 2019/20. i 2020/21. godine su protekle u zoni sumraka koja je nastala širenjem pandemije Covid-19. Profesori i studenti su bili izloženi tzv. novoj normalnosti, što je eufemizam, jer je nešto ili normalno ili nije normalno. U uvodnom tekstu je napravljena paralela između teatra i predavanja i predstava u vidu predavanja. U radu je primenjen CoI teorijski okvir kvaliteta u analizi vežbi in vivo i u online nastavi: nastavno vođstvo (interakcija nastavnik-student), društvena interakcija (interakcija student-student) i kognitivno angažovanje (interakcija student-materija). Stres i izgaranje koji su nekada bile tipično menadžerske bolesti pojavile su se kod studenata druge godine vaspitača za tradicionalnu igru usled nagomilanih obaveza i neizvesnosti funkcionisanja u uslovima pandemije.

Zbog pandemijske neizvesnosti u tekst je dodata i projekcija u budućnost za studente kojih je sve manje ne samo u Republici Srbiji već u celom regionu. U ovoj projekciji je pokazano da je adaptacija naizgled jedini način funkcionisanja u neoliberalnom kapitalizmu, ali da predstavnici generacije Z kojoj pripadaju i današnji studenti mogu da kreiraju promenu. Samo treba da primene različite kreativne tehnike koje su naučili tokom studija i na online nastavi u sadejstvu sa ogromnim mogućnostima koje nudi informaciona tehnologija.

Ključne reči: Zona sumraka, teatar, maske, CoI teorijski okvir kvaliteta, stres.

UVOD

Mogu uzeti bilo koji prazan prostor i nazvati ga otvorenom scenom. Neko se kreće u tom praznom prostoru dok ga netko drugi promatra, i to je sve što treba da bi se stvorio teatar (Brook, 1972: 5).

Prošlo je skoro pola veka od ove uopštene definicije Pitera Bruka, ali ona i danas nije izgubila na aktuelnosti, pa se čak može primeniti na danas pomodne performanse i na javne nastupe uključujući i nastupe političara. U uvodu se analizira eventualna veza između teatra (predstave) i predavanja. U teatru glumci na sceni izvode naučeni, improvizovani ili kombinovani tekst (fiksirani+improvizovani) uz pomoć reditelja ili bez njega za publiku. Dakle, oni nastupaju iz uloge, iz (ne)definisane zone u kojoj se prepliću JA (lično) i NE JA (uloga), iz teatralizovanih ličnih priča izvođača ili učesnika kreativnog procesa u primenjenom pozorištu ili u

⁹ Zona sumraka (eng. *The Twilight Zone*) iz naslova ovog rada na jednoj strani asocira na kultnu američku televizijsku seriju (1959-1964) koja je po žanru bila negde između naučne fantastike i horora, a na drugoj strani prikazuje događaje koje su izvan granice realnog iskustva.

<https://www.wsupress.wayne.edu/books/detail/twilight-zone>

¹⁰ mmadjarev@gmail.com

predstavama koje nastaje na predloge publike u improvizovanom i playback teatru.

Na predavanju učesnici obrazovnog procesa su u realnom (istom) vremenu i prostoru. Predavač glumi ulogu nekoga ko poznaje oblast koju predaje bez ili uz pomoć različitih pomagala (power point prezentacija, video snimci, pokušaj uspostavljanja dijaloga) za publiku – studente koju o tome ili ništa ne znaju ili imaju površne informacije. Autoritet predavača kao i forma časa moraju (?) biti neprikosnoveni tako da se studenti obično osećaju kao da su (ne)voljni učesnici (gledaoci). Čak i onda kada im predavač postavi neko pitanje reda radi, odgovori studenata nisu od velike važnosti ili su samo šlagvort za predavača da odgovori sam sebi.

Poslednjih godina, uglavnom u neinstitucionalnom teatru u Srbiji i u Takmičarskom programu BITEF-a, vlada tendencija da se predstave izvode u vidu predavanja, gde jedan ili više izvođača govore narativni tekst, a po potrebi se deo učesnika uključuje u određene scene. U slučaju predavanja u učionicama i amfiteatrima visokoškolskih ustanova u Srbiji se odvija uslovno rečeno teatar, jer se u otvorenom prostoru nalazi predavač koji se kreće, nešto radi i govori iz uloge dok ga posmatraju studenti koji „igraju“ publiku. Uopšteno rečeno, u prvom slučaju izvođači glume predavanje u prisustvu publike, a u drugom predavač glumi teatar za studente. Zbog ovog paradoksa teatarska publika retko dobro reaguje na predavanje - predstavu, a studenti neretko imaju problem sa predavačem koji izvodi predavanje - predstavu.

Dašak promene u formalno obrazovanje je unela primenu različitih metoda neformalnog obrazovanja koje se prividno zalažu za neučenje. Paradoksalno ove metode po principu izvrnute logike dovode do bolje recepcije kod mlade generacije. Začetnik ove efikasne anti pedagogije je bio Žozef Žakoto (Joseph Jacotot) koji se teorijski i praktično zalagao za Učitelja neznalicu, što je i naziv istoimene knjige Žaka Ransijera (Jacques Ranciere). Kada se učenik/student sretne sa pedagogom „koji ne zna“ ukida se neravnopravnost po definiciji, a čas služi da se dođe do određenih saznanja. Greške i neznanje studenata se ne sankcionišu već se stavljaju u funkciju obrazovnog procesa.

Vežbe in vivo u zimskom semestru 2020/21

Pandemija korona virusa je uticala na promenu održavanja nastave koja je na Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi (VŠSSOV) realizovana kroz vežbe in vivo za određene predmete, u formi kombinovane nastave (vežbe uživo, a predavanja online) ili za pojedine predmete samo online. Ovakav oblik nastave je bio primenjen i u letnjem

semestru školske 2019/20. godine, tako da je za studente prve godine kombinovana nastava bila nešto novo, a za neke studente deo već uobičajene neželjene prakse. Početak školske 2021/22. godine sa najavom primene kombinovane nastave ukazuje da je online nastava postala deo naše svakodnevice, a posledica nastavljanja ove prakse bila bi ta da studenti provedu čitavo trogodišnje školovanje u ovakvom režimu.

U zimskom semestru prošle školske godine sam održavao vežbe in vivo za studente prve godine iz Scenske umetnosti na smeru vaspitač dece predškolskog uzrasta decu, vežbe iz Scenske umetnosti na smeru vaspitač za tradicionalnu igru i vežbe iz Kreativne drame za studente druge godine oba smera. Teorija koja prati vežbe je predavana od 2008. godine do danas u okviru postojećih termina, a provera znanja je vršena ponavljanjem lekcija tokom časa (profesor i studenti na performativni način), zamenom uloga, pisanjem seminarskih radova (obe grupe studenata) i održavanjem dva kolokvijuma (vaspitači za predškolsku decu).

Neophodna uslovnost tokom zimskog semestra 2020/21. je bila da od ulaska u zgradu Visoke škole i na vežbama in vivo profesori i studenti nose maske uz fizičku distancu. Takva vrsta uslovnosti je zapravo preneti iz tzv. običnog života da bi vežbe (fiktivni plan) uopšte mogle da funkcionišu. Međutim, upotreba maski tokom vežbi (za nastavnika i obe grupe studenata) je dovela do uspostavljanja novog rituala.

U ritualima koje odlikuje nošenje maski i maskiranja, ne ističe se individualnost, već anonimnost i kolektivnost. Koje je onda pravo obličje čoveka kao pojedinca i koji je karakter društva (kulture) kojem pripada? (Marjanović, 2008: 11-12)

Dr Vesna Marjanović nošenje maski i maskiranje dovodi u vezu sa pomeranjem JA učesnika rituala ka kolektivnom JA (uloga). Međutim, društvena uloga predavača i studenata se superponira do nivoa nove realnosti (normalnosti) i novog rituala. U okviru nove normalnosti koju sam okarakterisao kao zonu sumraka ukidaju se „čulno-telesne radnje i njihovo simboličko značenje“ (Gavrilović & Trubarac Matić, 2017: 356) u kontekstu novog rituala. Ako su radionice bile rituali novog doba koje karakteriše zajedništvo koje podseća na nekadašnje rituale, onda novi ritual tokom vežbi iz scenske umetnosti (pod maskama) karakteriše odsustvo/prisustvo učesnika i privid iskustvenog procesa.

Laboratorijum je na latinskom radionica u kojoj se vrše naučni eksperimenti. Savremeni pojam radionice se odavno odvojio od prvobitnog značenja i danas se uglavnom koristi za strukturisani interaktivni odnos voditelja i grupe. Voditelj inicira proces nadgledajući realizaciju forme a iskustvo, delovanje grupe i

međusobna interakcija utiču na sadržinu radionice. (Mađarev, 2009: 29)

U okviru ovog rukopisa vrši se analiza online nastave iz perspektive CoI (Community of Inquiry) teorijskog okvira kvaliteta online nastave i njegova tri elementa: **nastavno vođstvo** (interakcija između nastavnika i studenata), **društvena interakcija** (interakcija između studenata) i **kognitivno angažovanje** (interakcija koju uspostavlja student sa određenom lekcijom ili vežbom) (Garrison, Anderson & Archer, 2000). Vežbe in vivo nisu bile deo online nastave, ali čine neodvojivi deo nastavnog plana i programa, te sam u okviru ovog rukopisa analizirao kroz tri elementa CoI modela: nastavno vođstvo, društvena interakcija i kognitivno angažovanje. Na vežbama iz Scenske umetnosti za vaspitače za predškolsku decu ostvarena je željena interakcija, ali u smanjenom obimu, jer se razumevanje lekcija iz nastavnog plana ne ostvaruje samo rečima već i neverbalnom komunikacijom i zajedničkim aktivnim prisustvom. Fizička distanca, nedostatak uvida u celokupnu facijalnu ekspresiju sa glasovima koji su prigušeni i neartikulisani zbog nošenja maske čine da se **nastavno vođstvo** (interakcija između nastavnika i studenata) povremeno pretvara u odigravanje (ne)naučenih uloga. Učesnici interakcije imaju osećaj kao da su u magli gde se ne mogu uvek sa sigurnošću pouzdati u svoj vid, a ponekad i u sluh. Stvara se osećaj nesigurnosti i ranjivosti i gubi se osećaj sigurnog prostora i upućenosti jednih na druge koji je karakterističan za radionicu. Potpisnik ovih redova je imao dodatni problem na vežbama i na ispitima zbog magljenja naočara i otežanog disanja koje su posledica nošenja maske što je dovelo do dekoncentracije. Što se tiče alijenacije u okviru **društvene interakcije** (interakcije između studenata), potencirana je saradnja između studenata koja je i inače postojala u periodu pre pandemije. To znači da su studenti koji su savladali određene principe rada pokazivali ili objašnjavali to svojim kolegama, čime je ostvareno i **kognitivno angažovanje** (interakcija studenata sa određenom vežbom-lekcijom).

U zagrevanju smo ranije koristili različite načine uspostavljanja komunikacije (pogled, klimanje glavom), ali je studentima bilo smešno i neobično kada bi se recimo pozdravljali laktom ili pozdravom „kuk o kuk“, kao reliktna nekadašnja igra „Bump“. U novim pandemijskim okolnostima učesnici sa maskama su težili da uspostave opuštenost, spontanost i kreativnost tokom zagrevanja. Iako je prostor igre ostao isti (pozornica amfiteatra), zagrevanje je moralo da bude skraćeno jer niko ne vežba naporno ili ne trči sa maskom. Na žalost, pozdrav laktom je izbačen jer je previše podsećao da upad spoljašnjih uslovnosti kojima nije mesto u zagrevanju.

Vežbe iz Scenske umetnosti za vaspitače za tradicionalnu igru su osmišljene na bazi izvođačkog treninga (performeri, plesači, amateri) koje sam godinama vodio kao pedagog i reditelj. Članovi Ansambla Kolo su bili studenti koji su pohađali nastavu o scenskoj umetnosti krajem prve decenije XXI veka, a sada su to izvođači tradicionalne pesme i igre i/li rukovodioci u kulturno umetničkim društvima (KUD-ovima) koji rade sa decom i mladima. Iako neki od njih imaju i dugogodišnje iskustvo javnog nastupa, problem je što zapravo posreduju uvek istu odavno naučenu veštinu izvođenja tradicionalne pesme i igre bez individualnog odnosa. Sličan pristup postoji u domenu teatra kada glumci probaju sve dok ne „fiksiraju“ svoje uloge koje kasnije rutinski izvode u okviru rutinske predstave. Tokom vežbi iz Scenske umetnosti studenti uče kako na optimalan način (prirodno i uvežbano) delovati u uslovnostima javnog nastupa, kako razviti sposobnost improvizacije, kako raditi sa energijom, kako se suočiti i prevazići strah od nastupa, kako osvestiti potencijal koji nude snovi, zatim se studenti upoznaju sa slovenskom mitologijom i mogućnostima njenog scenskog uprizorenja i kako se bajka može iskoristiti za rad na sebi i za scensko uprizorenje. Skoro ceo nastavni plan Scenske umetnosti smo realizovali sa izuzetkom vežbe zvučne harmonizacije Pitera Bruka koju sam nadgradio dodavanjem zamene uloga. Ova vežba otvara mogućnost uspostavljanja unutrašnjeg glasa, njegove razmene i stvaranja kolektivnog čina uz glasovnu korekciju nastavnika. Jednom rečju, tokom prvog termina vežbi ostvarivan je visok kvalitet interakcije između nastavnika i studenata (**nastavno vodstvo**), interakcija između studenata koji rade u parovima i povremeno i saradnja između grupa u zvučnom sazvučju (**društvena interakcija**) uz iskustvenu interakciju studenata sa materijom-stvaranjem zvuka. Umesto ovako efektnog početka ciklusa vežbi studenti su u saradnji sa potpisnikom ovih redova postupno tokom semestra gradili **nastavno vodstvo** (interakcija nastavnik-student), kao i **društvena interakcija** i **kognitivno angažovanje**.

Poseban deo nastavnog plana Scenske umetnosti za vaspitače za predškolsku decu i za vaspitače za tradicionalnu igru (i za predmet Kreativna drama) je iskustvo Impro teatra. Impro studio Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi i časovi impro teatra su inspirisani slovenačkom školom impro teatra.

Daleki potomak komedije del arte u XX veku je impro teatar, koji je osmislio Kit Džonston u želji da stvori pozorište koje će imati recepciju kao sportsko takmičenje. Njegove minijature poznate kao theatre Sports danas se izvode širom sveta (i kod nas), ali je Džonston inspirisao i pojavu mladih gnevni pisaca u Engleskoj posle Drugog svetskog rata. U impro teatru glumci igraju bez maski,

stvarajući na licu mesta pred publikom kraće ili duže forme.
(Mađarev, 2015: 11)

Najveći izazov i za ovu generaciju studenata prve godine je bilo pisanje seminarских radova, koje je svojevrsna provera njihove sposobnosti apstraktnog mišljenja. Kako bih pomogao studentima, koristio sam različite strategije u vidu odvojenog termina za predavanje o tome kako se piše seminarски rad, zatim štampanog uputstva, davanja na uvid odličnih radova prethodnih generacija i različitih verzija njihovih radova sa komentarima. Međutim, studenti pisanju seminarских radova (sa časnim izuzecima) prilaze kao školskoj obavezi koju treba završiti što brže i bez preteranog upuštanja.

Vežbe in vivo na predmetu Kreativna drama za studente druge godine (dva puta mesečno) osmišljene su tako da studenti mogu da primene ono što su naučili na drugim predmetima tokom školovanja u vezi sa igrom, kreativnošću, dramom i sa scenskom umetnošću, osmišljavajući vlastite radionice po principima kreativne drame. Odnosno, razvoj kreativnosti na predavanjima i vežbama stvara mogućnost za promenu u spoljašnjoj realnosti.

Nije, dakle, adaptacija svrha, niti jedini razlog da se kreativnost izučava. Promena je primarna. Transformativni potencijal je svojstvo imanentno kreativnosti koje se ostvaruje preko relacija, kreće od drugog i ka drugom. Taj potencijal nije reaktivan, jer je promena uslovljena aktivitetom na unutrašnjem i spoljnom planu. Stoga, definisati kreativnost kao statičan, dovršeni odgovor na spoljne datosti – produkt koji može biti više ili manje isplativ, u zavisnosti od svoje upotrebne vrednosti – svakako je moguće, ali ne i prihvatljivo. Procesualnost je ta koja oponira stabilnom, utvrđenom modusu sistemske strukture i omogućuje transformaciju. (Ristić, 2021: 22-23)

Radionica kreativne drame je bila projektni zadatak koji pokazuje kako su studenti „savladali“ procesualnost kreativnosti i da li vide način kako da unaprede posao koji rade ili koji žele da rade u budućnosti. Većina studenata je bila iz tzv. Generacije Z (rođeni 2000. i kasnije) sa dvoje pripadnika Generacije X (1965-1980) (Mamula Nikolić, 2021: 2). Nenamerno, na ovim vežbama se pokazala razlika u pristupu nastavi Generacije X u odnosu na pripadnike Generacije Z koji su se trudili da urade samo ono na čemu profesor insistira. Tokom vežbi iz Kreativne drame **nastavno vodstvo** (interakcija nastavnik-student) je bilo najprisutnije tokom radionica, **društvena interakcija** (interakcija student-student) je bilo najizrazitije kada su stariji studenti pokazivali svoje radionice po principima kreativne drame tako što su širili mogućnost njene primene i **kognitivno angažovanje** (interakcija student-materija) koje se

događalo sa povremenim uvidima na vežbama ili putem e-maila kada su pisali svoje radionice.

Kombinovana nastava

U periodu pandemije virusa Covid-19 sam bio učesnik nekoliko Zoom sastanaka i konferencija koje su otkrile problem vremenskog limita i da se onda nepotrebno gubi vreme u ponovnom uspostavljanju veze posle unošenja šifre. Zato sam se dogovorio sa studentima da online nastava bude putem Skype-a, koji sam pretpostavio Zoom sastancima. U zimskom semestru sam imao kombinovanu nastavu (vežbe i predavanja online) za zaposlene studente iz predmeta Tradicija u praksi predškolskog deteta koji je na master studijama. Vežbe su bile prostorno ograničene zbog veličine učionice koju smo dobili, a online nastava se uskoro pretvorila u rad jedan na jedan. Jedna od dve studentkinje je ubrzo odustala jer nije mogla da uskladi svoje poslovne obaveze sa velikom količinom obaveza iz različitih predmeta zbog čega je napustila studiranje. Stres i izgaranje na poslu, koji su nekada bili karakteristične menadžerske bolesti, postali su deo studentske nove normalnosti.

Povećanje telekomunikacija naveo je ljude da provode više vremena uz ekrane, tablet računare i pametne telefone. Ranije, intenzivno izlaganje pametnim uređajima i ekranima dovodilo je do povećanog nivoa stresa i izgaranja. Stres je emotivna, fizička ili mentalna reakcija koja izaziva napetost. Može da bude rezultat društvenih, ekoloških i psiholoških situacija.

Izgaranje je stanje mentalnog zdravlja koje nastaje kao posledica teškoća na poslu, koje uključuje kontinuiranu reakciju na međuljudske faktore. Glavni faktori koji doprinose izgaranju su ogromna iscrpljenost, osećaj cinizma i nezainteresovanost... Odgovarajuće, profesionalno izgaranje je konceptualizovano kao prekid odnosa između onog koji radi i njegovog rada. (Mheidly, Fares & Fares, 2020: 2)

Studentkinja koja je prevladala stres zbog nagomilanih obaveza iz raznih predmeta na studijama (nazovimo je S), uspela je da poveže svoju ličnu (savremenu) priču sa tradicionalnom ulogom žene čiji odjek još uvek živi. U jednom terminu online nastave uspostavili smo radioničarsku atmosferu, iako smo bili u dva prostora i, uslovno rečeno, u istom vremenu događanja. Ovo iskustvo kao i iskustvo online vežbe na temu od tradicionalne pesme do scenskog nastupa iz predmeta Scenska umetnost za vaspitače za tradicionalnu igru (prva godina), bude nadu da se i takve delikatne radionice mogu izvesti uz uslov neometanja u porodičnom okruženju koji nije tako lako ostvariti. Naime, online nastava i vežbe se odvijaju u kućnim

uslovima, gde je teško omogućiti izdvojenost i potpunu posvećenost komunikaciji putem Skype-a. Nastavno vodstvo je evoluiralo od interakcije sa dve studentkinje do rada sa jednom studentkinjom, sa gubitkom društvenog angažovanja i uspostavljanjem **kognitivnog angažovanja** koji je bio najintenzivniji u primeni naučenog u projektnom zadatku o Bačkoj svadbi. Studentkinja master studija S. kao i studenti koji su pohađali predmet Scenska umetnost za vaspitače za tradicionalnu igru je imala problem kako napisati seminarski rad. Na kraju je u tome uspela, ali ovaj problem se kasnije kao po pravilu reflektuje u pisanju master rada.

Tokom letnjeg semestra držao sam kombinovanu nastavu (vežbe + online nastava) za predmet Radionica za tradicionalnu i narodnu umetnost sa skoro istom grupom studenata koja je u zimskom semestru prethodne školske godine imala vežbe iz Scenske umetnosti, a u tekućem zimskom semestru je učestvovala u realizaciji vežbi iz Kreativne drame. Zbog neizvesnosti koja je pratila pandemiju i fizičke distance koja je neznano kako evoluirala u socijalnu distancu, zbog oboljevanja i umiranja nepoznatih, a ponekad i bliskih ljudi, odlučio sam da prva vežba in vivo bude Hiroshima walk. Ta vežba kombinuje zagrevanje iz istočnjačkih tradicionalnih veština posle koga sledi veoma spori buto korak, a onda verbalizovanje tog neponovljivog iskustva. Cilj je da se maksimalno uspori vreme i uspostavi kontakt sa umnim i zaumnim i sa svojim telom koje tako retko slušamo. U verbalnom delu vežbe učesnici ozvučavaju iskustvo uz povremenu upotrebu zamene uloga.

Predavanje o tradiciji i narodnoj umetnosti je pokazalo da su mladi studenti opterećeni slikom o tradiciji koja je fiksirana u njihovim glavama i veoma teško podnose da je i tradicija podložna povremenim promenama. Pozorište zajednice je bio projektni zadatak iz više delova (radionica + film), koji se odvijao putem online predavanja i vežbi uživo. Tokom radionica ostvarena je primerna interakcija sa studentima (**nastavno vodstvo**), dok je višefazni projektni zadatak kreiranja pozorišta zajednice evoluirao u nerazumevanje i indiferentnost jednog studenta dok mu jedna njegova koleginica (i cimerka) to nije ponovila skoro istim rečima. Na jednoj strani studentkinja je pomogla svom kolegi i uspostavila interakciju sa njim, ali je za mene kao profesora bilo zanimljivo prećutno odobravanje ostalih studenata koje kao da je bilo usmereno protiv kombinovane nastave uopšte. Dakle, društvena interakcija je bilo izražena kroz proaktivnost na jednoj strani, i stres i izgaranje studenata, koji su počeli studije godinu dana ranije sa puno entuzijazma i angažmana. Što se tiče **kognitivnog angažovanja** (interakcija student-materija) projektni zadatak je uspešno obavljen kod svih studenata s tim što su dvoje studenata starije generacije to uradili sa svešću o tome da kreativno primene ono što su naučili na vežbama i online predavanjima. **Nastavno vodstvo** (interakcija nastavnik-

student) u uslovnostima online nastave iz Radionice za tradicionalnu i narodnu umetnost je bilo na probi, jer su studenti zbog svojih poslovnih i ličnih obaveza učestvovali retko i sa nedovoljno angažmana. Online predavanje putem Skype-a je obično počinjalo uvremenjeno da bi se studenti naizmenično uključivali i isključivali, tako da je potpisnik ovih redova povremeno imao utisak da izvodi monolog odnosno predavanje samom sebi. Propušteno na online predavanjima studenti su nadoknađivali e-mail komunikacijom i velikim brojem vraćanja svog projektnog zadatka sa novim i novim komentarima.

Online nastava

U letnjem semestru školske 2020/21. godine samo jedan student je pohađao nastavu iz Istorije igre za razliku od prethodne školske godine kada je bilo sedmoro studenata. Čitav semestar smo radili u formi online nastave sa predavanjima od nastanka plesa do danas, uz vezu sa video linkovima različitih oblika plesa, sa čestim diskusijama i power point prezentacijama svake nastavne jedinice. Student je imao projektni zadatak da uradi jednu obrednu povorku (Pokladne povorke), što je izuzetno dobro uradio u vizuelnom i tekstualnom smislu. Online nastava sa aktivnim i motivisanim studentom me je podsetila na neka bolja vremena kada smo ovakvu vrstu nastave uživo održavali u istom vremenu i prostoru u VŠSSOV u Kikindi.

PROJEKCIJA U BUDUĆNOST

Formalno, neformalno i informalno obrazovanje predstavljaju put za (ne)željeni ulazak u svet neoliberalnog kapitalizma. Online obrazovanje je zaoštrilo već postojeće procese u obrazovanju koji se ogledaju u primatu umeća u odnosu na znanje. Studenti koji završe studije tokom pandemije (kojoj se ne vidi kraj) mogu da primene neka od iskustva projektnog rada koje su naučili na online nastavi u svom daljem radu. Osnovno pitanje je da li je društveno i poslovno okruženje u kome će delovati spremno na kreativnost i inovativnost? Ako je suditi po još uvek neprevedenoj knjizi *The Stupidity Paradox* (Paradoks gluposti) Matsa Alvesona, budućnost dugoročno pripada onima koji se ne trude da budu pametni, već naprotiv glupi (Alveson, 2016). Međutim, ne moramo da razmišljamo o bliskoj budućnosti kao o nečemu što se događa tamo negde i drugima. Ne pitaj za kim zvona zvona, možda tebi zvone (tj. nama). Kada psiholozi na pozicijama HR (ljudski resursi) vodećih firmi vrše izbor kandidata za prijem u radni odnos, ne biraju najkreativnije i najpametnije kandidate, već one koji se najbolje uklapaju u projektovani profil ličnosti za određeno radno mesto. Kako se sličan sličnom raduje, ova hijerarhija je

uspostavljena po vertikali od najniže rangiranih poslova sve do uslovno rečeno vrha ne samo poslovne piramide.

Međutim, inventivni predstavnici mlade generacije (Generacija Z) nalaze načina da uzvrate udarac i da inoviraju poslovanje firmi kroz primenu IT tehnologije i otvaranjem svojih kompanija kroz tzv. start up projekte i projekte koji sami pokreću. Na ovaj način u mogućnosti su da obezbede svoju egzistenciju na natprosečnom nivou i da stvaraju poslovno okruženje koje je kreativno, inovativno i da čak otvore mogućnost za diktiranje trendova. Nadam se da će Generacija Z kojoj pripadaju i naši studenti uz pomoć online obrazovanja pripremiti teren za promenu i izaći iz epigonske trke za uvezenim rešenjima.

ZAKLJUČAK

U tekstu je analizirana veza između teatra i predavanja u uvodu i kako su vežbe in vivo pod maskama doživele neželjenu promenu u formu novog rituala. Primenom CoI teorijskog okvira kvaliteta i na analizu vežbi, evidentirana je promena **nastavnog vođstva** (interakcija nastavnik-student), **društvene interakcije** (interakcija student-student) i **kognitivnog angažovanja** (interakcija student-materija) (Garrison, Anderson & Archer, 2000). Osim toga uočeno je da dugotrajna izloženost pandemijskim uslovnostima izaziva stres i izgaranje studenata, što su nekada bile karakteristične menadžerske bolesti. Studenti koji su ranije bili upućeni na istraživanje, edukaciju i komunikaciju putem interneta i društvenih mreža, su zbog online nastave i obaveza višestruko povećali svoje prisustvo pred različitim ekranima. Prisustvo na online nastavi se može tretirati i uslovno jer veoma retko su svi studenti vidljivi, koncentrisani i delatni, ali i na predavanjima pre pandemije su se na prste mogli nabrojati studenti koji su tako funkcionisali. Na osnovu iskustva realizacije online nastave iz predmeta Istorija igre zaključio sam da je teorijske predmete moguće realizovati bez većih problema, kada student nije preopterećen poslovnim i školskim obavezama.

Treća školska godina pred kojom se nalazi generacija studenata koje je upisala VŠSSOV u Kikindi 2019. godine nameće pitanje projekcije u budućnost. Kao profesor osetio sam obavezu da ponudim svojim studentima oruđa koja im mogu biti od pomoći na tekućim ili budućim poslovima. Naravno, stvar je izbora šta će studenti primeniti u budućnosti da bi se izborili za svoje mesto u uslovima neoliberalnog kapitalizma.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ONLINE NASTAVE

Nastavno online iskustvo tokom pandemije Covid-19 pokazuje da se teorijski predmeti mogu prilagoditi novim uslovnostima uz projektne zadatke (Istorija igre i Tradicija u praksi predškolskog deteta). Što se tiče predmeta koji su zasnovani na neposrednom susretu, kreativnosti i komunikaciji (Scenska umetnost i Kreativna drama), ako se i ove školske godine budu izvodile vežbe pod maskama pojaviće se neizbežna alijenacija. Možda je rešenje da se vežbe održavaju bez maski na preporučenoj sigurnoj fizičkoj udaljenosti od dva metra, što je ostvarivo za manji broj studenata u učionicama ili u amfiteatru? Radioničarski kvaliteti se mogu ostvariti i na vežbama koje se izvode online, ako se uspostavi neometani rad u stanu ili kući. Online nastava nalaže da se nastavni planovi donekle simplifikuju i da svako od profesora fokusira na suštinu u svojim lekcijama. Studenti su dobili veliku količinu dodatnih obaveza u vidu zadataka koji su ih izlagali permanentnom stresu i izgaranju u uslovima nove normalnosti života i rada tokom pandemije Covid-19. Od koristi mogu da bude i metoda rada koju smo nekada koristili, a zove se kružoci. Dakle, ako su na primer studenti smešteni u Domu učenika u Kikindi mogu napraviti kružok koji će koordinirati onaj (ona) ko je najbolje razumeo šta treba raditi. Takođe, mogu napraviti svoju online grupu koja će raditi po sličnom principu. Na taj način se dobija na vremenu i na kvalitetu i radionice, a konsultacije sa profesorom ne počinju uvek od nulte tačke. Takođe, oni studenti koji su zbog bolesti ili drugih razloga izostali sa online predavanja mogu da se priključe ovakvoj online grupi.

LITERATURA

- Alvesson, M. & Spicer A. (2016). *The Stupidity Paradox*. London: Profile Books.
- Brook, P. (1972). *Prazni prostor*. Split: Nakladni zavod Marko Marulić.
- Gavrilović, Lj. & Trubarac Matić, Đ. (2017). Ritual u dr. V. Roganović, (priređio), *Etnologija i antropologija* (str. 356). Beograd: JP Službeni glasnik i Etnografski institut SANU
- Garrison, D.R., Anderson, T. & Archer, W. (2000). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The Internet and Higher Education*, 2, 87–105.
- Grant Barry Keith, *The Twilight Zone*. Pristupljeno 3. oktobra 2021. godine sa sajta: <https://www.wsupress.wayne.edu/books/detail/twilight-zone>
- Mađarev, M. (2008). *Kreativna drama u Škozorištu*. Zemun: Most Art.
- Mađarev, M. (2015). Maska kao lice, lice kao maska, *Niti 68* (2) Novi Sad: Pozorišni muzej Vojvodine.

Mamula Nikolić, T. (2021). *Nova generacija potrošača i lidera*. Beograd: Univerzitet Metropolitan Beograd: iLearn d.o.o. Beograd.

Marjanović, V. (2008). *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa i Etnografski muzej u Beogradu.

Mheidly, N., Fares, Y. M. & Fares, J. (2020). *Coping With Stress and Burnout Associated With Telecommunication and Online learning*. Pristupljeno 3. oktobra 2021. godine sa sajta: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2020.574969/full>

Ristić, I. (2021). *Mala vrata*. Geopoetika: Beograd.

TEACHING IN THE TWILIGHT ZONE

Summary: School 2019/20. and 2020/21. years in the Pre-School Teacher Training College in Kikinda took place in the twilight zone created by the spread of the Covid-19 pandemic. Professors and students were exposed to the so-called new normality, which is a euphemism because something is either normal or not normal. In the introductory text, a parallel was made between theater and lectures and in vivo exercises. The paper applies the CoI theoretical framework of quality in exercises and online teaching in relation to three types of presence: teaching presence (teacher-student interaction), social (student-student interaction) and cognitive presence (student-matter interaction). Stress and burnout, which used to be typically managerial diseases, appeared in second-year students of traditional game educators due to accumulated obligations and uncertainty of functioning in a pandemic.

Due to the pandemic uncertainty, I added a projection into the future for the students, who are becoming less and less, not only in our country but in the entire region. In this projection, I have shown that adaptation is seemingly the only way to function in neoliberal capitalism, but that representatives of Generation Z, to which our students also belong, can create change. They just need to apply the different creative techniques they learned during their studies and online classes in collaboration with the huge possibilities offered by information technology.

Key words: the twilight zone, theater, masks, CoI theoretical framework of quality, stress.

Izrada skulpture u Ateljeu „Terra“, Kikinda

SOCIJALNO PSIHOLOŠKI ASPEKTI ONLINE NASTAVE I POSLEDICE NEDOSTATKA SOCIJALNE INTERAKCIJE UŽIVO NA MENTALNO ZDRAVLJE

DR ROSA ŠAPIĆ¹¹

Rezime: Pandemija Covid-19, proglašena marta 2020. godine, dovela je do obustave tradicionalnog oblika nastave u svim visokoškolskim ustanovama. Nastava je iz klupa prešla u online režim, a studenti su iseljeni iz studentskih domova u cilju sprečavanja širenja zaraze. Novonastala situacija primorala je sve visokoškolske ustanove da se prilagode nastavi na online platformi. Virus Covid-19 je tako izvršio snažan uticaj na različite aspekte obrazovnog sistema na globalnom nivou. Ovaj rad fokusiran je na specifičan aspekt visokog obrazovanja – socijalno psihološki uticaj izolacije tokom online nastave po mentalno zdravlje. Cilj ovog rada je da odgovori na pitanje: kako je online nastava uticala na socio-psihološko stanje studenata i predavača. Afekti koji su se razvili početkom pandemije Covid-19 stvorili su fenomen tzv. aditivnog sinergizma na pogoršanje socio-psihološkog statusa i mentalno zdravlje generalno. U tom cilju prvo je izvršen pregled dosadašnjih istraživanja vezanih za razvitak online nastave visokog obrazovanja, kao i tokom Covid-19 pandemije na aspekte online nastave visokog obrazovanja, koji spadaju u domen socijalne psihologije.

Posebna pažnja posvećena je diskusiji o posledicama nedostatka socijalne interakcije uživo, zatim sagledavanju istraživačkog jaza i doprinosa literaturi i davanju preporuka za buduća prevazilaženja ove problematike.

Ključne reči: online nastava, izolacija, socijalno-psihološki uticaj, mentalno zdravlje.

UVOD

Učenje na daljinu ili učenje putem Interneta, poznato kao i online učenje, jedno je od najbrže rastućih trendova upotrebe tehnologije u edukativne svrhe. Ova vrsta nastave značajna je upravo zbog omogućavanja pristupa obrazovnom sadržaju sa bilo kog mesta i u bilo koje vreme. Programom nastave na daljinu daje se mogućnost pristupa nastavnom sadržaju studentima koji ne mogu ili ne žele da prisustvuju tradicionalnoj nastavi „uživo“, pored toga omogućava se efikasnije i brže širenje sadržaja, kao i mogućnost informisanja kod različitog profila kvalifikovanih predavača. Pored toga omogućava se efikasnije i brže širenje sadržaja kao i mogućnost informisanja kod različito kvalifikovanih predavača. Barkl posmatra metodologiju online nastave kao dodatnu potvrdu efikasnosti interaktivnosti kroz platforme za komunikaciju i društvene mreže, jer

¹¹ sapicdr@gmail.com

ohrabruju saradnju i promišljanje, koje u odnosu na uobičajene uslove karakteristične za učenje, biva prisutno u manjoj meri (Burkle, 2011).

Mnogi univerziteti na kampusu sada koriste digitalne tehnologije da bi dosegli veća i udaljena tržišta, čime se u potpunosti omogućava studiranje na daljinu, odnosno na mreži. Univerziteti mogu imati značajan udeo studenata na daljinu. Online učenje, digitalno učenje, e-učenje i virtuelno učenje su očigledno sinonimi i zamenljivi međusobno. Iz ovog razloga, navedene metodologije predstavljaju samo preferirane mehanizme prenošenja znanja, tj. metode za većinu učenja na daljinu.

Međutim, oni nikada nisu jedini mehanizmi prenošenja znanja, kako učiti, pa otuda i upotreba prilično neodređenog izraza „mešovito učenje“, da bi se označilo da se digitalno učenje kombinuje u nekim neodređenim razmerama sa jednim ili više drugih modaliteta.

Formalna nastava podrazumeva akreditaciju i kvalifikacije. Takođe, formalna nastava podrazumeva i procenu usvojenog znanja putem ocenjivanja.

Od uvođenja vanrednog stanja zbog aktuelne pandemije Covid-19, marta 2020. godine, u svim visokoškolskim ustanovama u Srbiji nastava je prebačena na online režim. Pandemija virusa izvršila je veliki uticaj na sisteme obrazovanja širom sveta koji su se u najkraćem roku prilagodili situaciji i nastavu prebacili u online režim.

Sve ukazuje na to da se predavači moraju uvažiti da se student bori i da je vidan negativan uticaj online nastave na osećaj psiho-socijalne izolacije, te pridružene negativne osećaje koje ovakav vid izolacije izaziva.

Sa početkom pandemije Covid-19, počela je i moja adaptacija kao profesionalca na online nastavu, ali i mene kao online psihoterapeuta. Zahvaljujući članstvu u Internacionalnoj Balint federaciji, već sam imala iskustva u online radu sa kolegama iz celog sveta. Kolege iz Sjedinjenih Američkih Država su nam posebno bili od pomoći, jer su oni zbog fizičke udaljenosti već godinama radili na ovaj način te su nesebično delili iskustvo sa nama kada smo i mi bili prinuđeni da svoj rad preorijentišemo na mrežu. Radeći sa studentima Visoke strukovne škole za obrazovanje vaspitača u Kikindi i sa studentima Visoke škole socijalnog rada u Beogradu, imala sam mogućnost da čujem i razumem njihove doživljaje online nastave. Sa druge strane, radeći psihoterapiju online, doživljaji klijenata su takođe doprinosili mom razumevanju efekata online rada.

Na osnovu online anketiranja studenata Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, Mićević i dr. nalaze da je pandemija

Covid-19 imala štetan uticaj na mentalno zdravlje mnogih studenata (Mićević i dr., 2020: 177-180).

Kurtis u svom nedavnom istraživanju navodi da je 7 od 10 tinejdžera prijavilo probleme sa mentalnim zdravljem, 61% je reklo da se oseća usamljenije u odnosu na prethodni period, 43% se osetilo depresivno, a 55% je reklo da je doživelo anksioznost (Curtis, 2020). Metodološki pristup ispitivanju ove problematike baziran je na online anketiranju 1516 ispitanika raspona godina od 13 do 19 u Sjedinjenim Američkim Državama. Takođe, bilo je potrebno uključiti i ispitanike koji sebe smatraju rezilijentnim. Procenat ispitanika koji sebe smatra rezilijentnim je 68.

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, vredi razmotriti sve aspekte nastanka i razvitka online nastave, radi što boljeg razumevanja dinamike procesa učenja i prihvatiti nove strategije za podršku društvene i emocionalne dobrobiti studenata tokom online učenja.

Definisanje učenja na daljinu i srodnih metodologija

U sferi učenja na daljinu važne su, ne samo prihvaćene definicije, već i usvojene definicije, definicije denotacijom i konotacijom, odnosno, šta učenje na daljinu znači za jednog akademika, ali i šta znači menadžerima, studentima i drugim zainteresovanim sa različitih kontinenata, iz različitih zemalja, regiona i gradova u kojima se primenjuje. Kratka diskusija o relevantnim definicijama mogla bi identifikovati i pojasniti neke koncepte i zabunu oko učenja na daljinu, njegovih potencijala i mogućnosti. Jedna jednostavna definicija može se podrazumevati binarnim kontrastom između obrazovanja u školi ili na univerzitetu (gde se zahteva fizičko prisustvo studenata) i učenje na daljinu. Međutim, osim ove primarne podele, sličnosti sa učenjem na mreži, e-učenjem i virtuelnim učenjem sada problem preciznog definisanja čine kompleksnijim, kao i u drugom pravcu, tj. postoji standardno učenje u sklopu obrazovnih državnih sistema (od obdaništa do univerziteta) koje se preklapa sa drugim modalitetima. Neki od alternativnih tipova učenja su učenje u zajednici (posebnih namena i grupa) i učenje odraslih (dodatno ili osnovno/naknadno obrazovanje). Takođe je značajna razlika između formalnog i neformalnog učenja. U ovom pregledu postoji i otvoreno učenje ili otvoren pristup predmetu za učenje. Otvoreno učenje, odnosno otvoreni obrazovni resursi su bilo koja vrsta obrazovnih materijala koji su u javnom domenu ili su uvedeni sa otvorenom licencom. Priroda ovih otvorenih materijala znači da ih svako može legalno i slobodno kopirati, koristiti, prilagoditi i ponovo deliti, nasuprot samoobrazovanju

omogućenom na mreži. U svakom slučaju, “zahvaljujući brojnim prednostima koje e-obrazovanje pruža, ono počinje da osvaja sve segmente obrazovanja u svetu te postaje imperativ novog, digitalnog doba” (Arsenijević, 2021: 104).

Ocenjivanje i evaluacija su potencijalno problematični za pružanje usluga na daljinu, mada nisu teško nepremostivi, što već dugi niz godina dokazuju mnogobrojni raznovrsni univerziteti i veliki broj drugih pružaoca usluga koji demonstriraju mogućnost i realnost kvalitetne evaluacije putem digitalnih tehnologija.

Učenje u zajednici i učenje odraslih takođe su sinonimi ili gotovo slični, a često se odnose na neformalno učenje licem u lice, koje ponekad potiče iz zajednice, a ponekad ga pruža formalna institucija poput više škole ili univerziteta. Ovo obično nije učenje na daljinu, ali bez obzira na to oni koji uče ovim putem mogu koristiti mrežne (Internet) resurse, sa obzirom na pristupačnost i maštu. Ovakav vid učenja se u nekim slučajevima odvija bez nastavnika i shodno tome se poistovećuju sa samoobrazovanjem. Bez obzira na tehnologije, samoobrazovanje ili međusobno obrazovanje (studenti predaju jedni drugima), tamo gde postoji mogućnost bilo online ili licem u lice, daje dodatne dimenzije učenju na daljinu. Takođe, vredni navesti slučaj da digitalne tehnologije ruše ili smanjuju rastojanja koja razdvajaju ljude i zajednice od obrazovnih mogućnosti, i na taj način predstavljaju glavni mehanizam isporuke za učenje na daljinu; međutim, ove udaljenosti takođe mogu biti socijalno-ekonomske i kulturne ili kognitivne i fiziološke prirode. Dakle, učenje na daljinu kao instrument osnaživanja ili odobravanja prava na slobodu da se izvoru znanja pristupa na lakši način i bez direktnog fizičkog prisustva, ne bi trebalo tumačiti ili definisati preusko ako želimo da opišemo najadekvatnije njegov potencijal. Traxler tvrdi da društvene podele, koje bi se mogle posmatrati kao drugačiji aspekt udaljenosti između klasa ili zajednica padaju u vodu i nestaju u pogledu relativno ravnopravnog i lako dostupnog pristupa upotrebi digitalnih tehnologija (Traxler, 2018).

Jedna od prednosti primene informacionih tehnologija u formalnom obrazovanju, leži u činjenici da se na Internetu mogu pronaći informacije koje možda ne možemo naći u knjigama koje se koriste u nastavi, kao i da se dobiju najnovije informacije o temi koja je predmet nastave, jer se i same informacije mogu vremenom menjati Online učenje se takođe preklapa sa širom kategorijom učenja na daljinu, koja obuhvata prethodno aktuelne tehnologije poput dopisnih kurseva, obrazovne televizije i video konferencija. Kavanauh, Mahtmes i Ašher kao i Bernard i saradnici ukazuju na zaključak da se učenje pomoću prethodno pomenutih tehnologija, uzetih u celini, nije značajno razlikovalo od redovnog učenja

u učionici u pogledu efikasnosti (Machtmes & Asher, 2000; Cavanaugh, 2001; Bernard et al., 2004). Međutim, treba napomenuti i to da online nastava ima i određene nedostake, koji se pre svega manifestuju kroz izolaciju studenata koji nemaju direktnu interakciju sa nastavnicima i drugim studentima, ali i u nedostatku stimulacije za nastavak učenja i mogućem nepoznavanju korišćenja računara, Interneta ili nedostatku uređaja. Iz tog razloga postoji saglasnost da je najefikasniji način organizovanja nastave, mešovita ili hibridna nastava. Mitić i saradnici smatraju da je hibridna nastava svojevrsna sredina za učenje koja kombinuje prednosti koje nudi učenje uz pomoć kombinacije korišćenja računara na Internetu i tradicionalnog učenja (Mitić i dr., 2014). Takođe, Šikl-Erski, Novković i Spasojević smatraju da je jedno od dodatnih motiva za razvitak ovakvog oblika nastave i učenja, upravo nalaženje metodologije kojom bi se prevazišle mane klasičnog online učenja u pogledu nedostatka interakcije među studentima, a istovremeno integrisale dobre strane tradicionalne i nove pedagogije (Šikl-Erski, Novković & Spasojević, 2014).

TEORIJSKI MODEL KVALITETA ONLINE NASTAVE

Lipman i Djuj se smatraju pionirima ideje i koncepta online učenja. John Djuj (John Dewey, 1859-1952) bio je američki filozof, psiholog i obrazovni reformator čije su ideje bile uticajne u obrazovanju i društvenim reformama. Bio je jedan od najistaknutijih američkih naučnika u prvoj polovini dvadesetog veka. Metju Lipman (Matthew Lipman, 1923-2010) priznat je kao osnivač filozofije za decu. Njegova odluka da mladim ljudima predstavi filozofiju proizašla je iz njegovog iskustva profesora na Univerzitetu Kolumbija, gde je bio svedok nerazvijenih rezonovanja kod svojih studenata. Njegovo interesovanje bilo je posebno za razvijanje sposobnosti zaključivanja proučavanjem logike. Uverenje da deca od ranog detinjstva imaju sposobnost apstraktnog razmišljanja dovelo ga je do uverenja da će im unošenje logike u ranije obrazovanje pomoći da poboljšaju veštine zaključivanja. Godine 1972. napustio je Kolumbiju i nastavlja da razvija i objavljuje nastavne planove i programe, radeći na međunarodnom planu na unapređenju i poboljšanju filozofije za decu kao i konceptima online nastave.

Lipmanove i Djujjeve ideje o edukaciji su primenjene na kontekst učenja na mreži u kanadskom projektu koji je nastao 1996. godine na Univerzitetu u Alberti. Projekat su vodili Randi Garison, Teri Anderson i Valter Arčer. Svrha studije bila je pružanje konceptualnog poretka i alata za upotrebu komunikacija posredovanih računarom u podržavanju obrazovnog iskustva. U središtu rada je model istraživačke zajednice koji sačinjava tri

elementa bitna za obrazovnu transakciju - **kognitivno angažovanje, društvena interakcija i nastavno prisustvo**. Ling prikazuje kako su pokazatelji (ključne reči/izrazi) za svaki od tri elementa proizašli su iz analize transkripata računarskih konferencija. Opisani pokazatelji predstavljaju predložak ili alat za istraživače da analiziraju pisane transkripte, kao i heuristički vodič za edukatore za optimalnu upotrebu računarskih konferencija kao medija za olakšavanje obrazovne transakcije. Ovo istraživanje sugerise da računarske konferencije imaju značajan potencijal za stvaranje istraživačke zajednice u obrazovne svrhe. Ovaj projekat je doveo do stvaranja mnogih naučnih radova i studija istraživačke zajednice širom sveta (Ling, 2007). Model istraživačke zajednice se takođe koristi za konceptualno vođenje studijskog istraživanja i prakse u drugim oblicima posredovanog i kombinovanog obrazovanja.

Pristup učenju zasnovan na istraživačkoj zajednici omogućava studentima da razmene sopstvene ideje i pitanja o nekoj temi kroz tri različite grupe prisustva. Ovo pomaže da se podstakne više radoznalosti o materijalu i uči se veštinama koje studenti mogu da koriste za nastavak istraživanja tema koje ih zanimaju.

Garrisonov projekat je doprineo početku razvitka - Zajednica za ispitivanje ili istraživanje (eng. *Community of Inquiry - CoI*), koja postaje srž uspostavljanja i unapređivanja obrazovnih metoda na mreži kroz razvoj tri međusobno zavisna elementa. Projekat pod nazivom CoI podrazumeva obrazovnu istraživačku zajednicu koji je začet na studiji karakteristika i kvaliteta tekstualnih računarskih konferencija u obrazovne svrhe. Osnova za prvobitnu studiju bila je stvaranje modela istraživačke zajednice koji se sastojao od tri osnovna elementa obrazovnog iskustva (Garrison, 2009).

Nastavno vodstvo

Garrison razmatra prisustvo u nastavi, koje se sastoji od dve opšte funkcije. Prva funkcija je oblikovanje obrazovnog iskustva. To uključuje izbor, organizaciju i primarno predstavljanje sadržaja predmeta, kao i formiranje i razvoj aktivnosti učenja i ocenjivanja. Druga funkcija, olakšavanje, je odgovornost koja se može podeliti između nastavnika i ostalih studenata ili studenata (Garrison, 2009). Ovakva podela funkcije olakšavanja je uobičajena u online nastavnim konferencijama. U oba slučaja, prisustvo nastavnika je od izuzetne važnosti zbog pružanja podrške i unapređenja socijalnog i kognitivnog prisustva.

Društvena interakcija

Sposobnost učesnika da se identifikuju sa zajednicom uz svrsishodnu komunikaciju u poverljivom okruženju, kao i razvijanje međuljudskih odnosa kroz projektovanje svoje individualne ličnosti. Osnovni značaj

ovog prisustva je to što funkcioniše kao podrška kognitivnom prisustvu indirektno olakšavajući proces kritičkog razmišljanja. Mediji za online nastave, kao što su računarske konferencije, stvaraju viši nivo interakcije studenata i studenata kao i studenata i nastavnika; stoga je moguće predstaviti ih kao modele predavanja i učenja koji su visoko interaktivni i u skladu sa komunikacijskim idealima univerzitetskog obrazovanja. Garison, Anderson i Arčer razvili su model CoI, kroz ranije pomenuti projekat Garisona koji povezuje pedagoške principe sa prednostima podučavanja i pristupa računarskim konferencijama (Garrison, Anderson & Archer, 2000).

Kognitivno angažovanje

Ovo je vitalni element kritičkog mišljenja, koji se često predstavlja kao uopšteni cilj visokog obrazovanja. Tradicionalne obrazovne metode nastave takođe imaju problem vredan pažnje kada se medij komunikacije promeni, poput usvajanja informaciono-komunikacionih tehnologija u obrazovne svrhe. Predstavljeni su ohrabrujući nalazi u vezi sa pokušajem stvaranja efikasnog i pouzdanog instrumenta za procenu prirode i kvaliteta kritičkog diskursa i razmišljanja u obrazovnom kontekstu. Dakle, kritičko, praktično istraživanje može se odvijati u računarskom konferencijskom okruženju sa odgovarajućim nastavnim i društvenim prisustvom (Garrison, 2009).

Funkcionalnost online nastave

Neke od najvažnijih i najuočljivijih prednosti su sledeće: efikasnost u obrazovanju, upotreba za profesionalni razvoj, isplativost u borbi protiv rastućih troškova postdiplomskog obrazovanja, ekvivalentnost kredita na postdiplomskom nivou, mogućnost pružanja obrazovanja visokog kvaliteta.

Dinarski, kao i Skot-Klejton tvrde da se razlika u mogućnosti zarade između diplomaca i postdiplomaca i dalje povećava (Dinarski, 2013; Scott-Claiton, 2013). Mnogi naučnici i nastavnici veruju da online učenje može biti efikasno sredstvo u suzbijanju rastućih troškova postdiplomskog obrazovanja. Boven, Taker, Bartli i Golek, kao i Jung i Ra ukazuju da se suzbijanje rastućih troškova postdiplomskog obrazovanja može smanjiti prenošenjem troškova predavanja na mnogo veći broj studenata u poređenju sa tradicionalnim okruženjem (Jung & Rha, 2000; Bartley & Golek, 2004; Tucker, 2007; Boven, 2013). Ovaj finansijski aspekt u mnogome olakšava planiranje budžeta i psihološki rasterećuje sve porodice, tj. roditelje i staraoce dece koji imaju nizak socio-ekonomski status.

U smislu daljeg razvitka kako globalizacije tako i informacionih tehnologija sektora svet će se suočiti sa sve više virtuelnih sadržaja. Ova činjenica podstreknuće mnoge od nas koji se bavimo zdravstvom, a ponajpre mentalnim zdravljem da sve više promišljamo na koji način da se menjamo i mi sami kako kroz sopstvenu personu tako i profesionalno delovanje. Preciznije da blagovremeno razlučimo šta možemo i šta hoćemo, te da na vreme podignemo svest među kolegama kao i u okruženju, da će budući izazovi online režima rada i nastave zahtevati mnogobrojne promene, učenje novih tehnologija, navikavanje na veći stepen izolacije i spremnost da se pomogne studentima u što bržem odgovoru na sve njihove dileme. Postoji nada da će učenje putem Interneta moći da pruži kvalitetno obrazovanje svima, bilo gde i bilo kada, sve dok postoji pristup Internetu, što je od ogromne pozitivne socio-psihološke važnosti u vidu pružanja jednakih mogućnosti svima.

Faktori koji su doprineli popularizaciji online nastave

Jang i Kornelijus navode pozitivna iskustva (Yang & Cornelius, 2004).

1. Fleksibilnost

Najvažniji faktor koji doprinosi pozitivnom iskustvu učesnika online nastave je fleksibilno vreme učešća u nastavi. Studenti online nastave vide kao svojevrsnu pogodnost to što ne moraju trošiti vreme na transport do fakulteta, te tako slobodno mogu planirati vreme za rad i vannastavne aktivnosti. Uz to, još jedna prednost je što studenti ne moraju brinuti o kašnjenju na čas jer svakako postoji mogućnost pregleda materijala dostupnog na mreži u vreme koje lično odgovara studentu.

2. Isplativost

Ovaj aspekt je u socijalnom okruženju naročito bitan za porodice sa lošim socio-ekonomskim statusom, za samohrane roditelje ili decu pod starateljstvom institucija. Ne postoje dodatni troškovi, na primer prevoz, hrana, udžbenici, rančevi, sveske, markice za parking ili skupe kupovne obroke, te na taj način online kursevi štede novac.

3. Dostupnost elektronskog istraživanja

Kada se od postdiplomskog studenta zahtevalo neko istraživanje - digitalna biblioteka je bila njegov prvi izbor. Ovako olakšan pristup pruža psihološki podstrek, pojačava motivaciju jer olakšava pristup informacijama i samim tim proces sprovođenja istraživanja.

4. Laka navigacija na mreži i dobar korisnički interfejs

Ukoliko je softverski aspekt dobro dizajniran, veoma je lako za studente da prolaze kroz online strukturu nastave i pronađu informacije koje su korisne i/ili neophodne.

Faktori koji su doprineli skepticizmu spram online nastave

Jang i Kornelijus razmatraju skepticizam spram online nastave, kroz negativna iskustva (Yang & Cornelius, 2004).

1. Odložene/kasno pristigle povratne informacije od predavača

Studenti očekuju da blagovremeno dobiju povratne informacije od predavača o objavljivanju diskusija, ispitu ili testovima i podnetim zadacima. Međutim, povratne informacije od predavača nisu trenutne. Psihološki je destabilišuće po studente očekivanje povratnih informacija. Naime, kada studenti nisu u situaciji da dobiju povratne informacije, osećaju se frustrirano, depresivno i manje motivisano. Ova odložena ili prolongirana komunikacija može uticati na to da studenti odustanu od praćenja daljih predavanja.

2. Nedostupnost tehničke podrške

Mnogi studenti imaju malo tehničkog znanja o računaru. Usled toga bi uvodna lekcija o tehničkim aspektima korišćenja različitih segmenata online nastave bila idealna. Psihološki posmatrano, nedostatak tehničke podrške frustrira i demotiviše.

3. Nedostatak samoregulacije i samomotivacije

Iako online studenti uživaju u fleksibilnosti i pogodnosti internet obrazovanja, oni takođe moraju da preuzimaju određenu odgovornost za sopstveno učenje. Od studenata se očekuje da samoregulacija i samomotivacija budu uspešni vodiči kroz učenje. Dakle, možemo zaključiti da u procesu nastave, samoregulacija, samokontrola i samomotivacija, predstavljaju „dobrog slugu ali lošeg gospodara“.

4. Osećaj izolacije

Jedan od razloga je nedostatak međuljudske komunikacije ili interakcije između predavača i studenta kao i studenta i studenta. Učesnik online nastave često oseća izolaciju u odnosu na kolege u online odeljenju u okviru kog je pohađao nastavu. Ovo je naročito izraženo kada ne postoji grupni rad studenata na mreži, oni neće imati priliku ni da razgovaraju sa članovima svoje grupe. Shodno tome, studenti se međusobno ne upoznaju, niti predavači poznaju svoje studente. Ovo je dodatno pojačano od kada je počela pandemija Covid-19 jer osim nastave online, studenti obavljaju i

ostale socijalne funkcije online: druženje, upoznavanje, i razmenu mišljenja.

5. Loše osmišljen sadržaj/struktura ili prikaz kursa na mreži kao faktor koji doprinosi demotivaciji spram učenja

Dobro dizajniran prikaz/interfejs kursa može olakšati uključivanje studenta u online nastavu. Obrnuto, loše dizajniran interfejs kursa učiniće da se studenti izgube u traženju informacija. Jang i Kornelijus tvrde da je nedosledno arhiviranje materijala već odslušanog dela kursa najčešći uzrok koji doprinosi ovoj nelogičnosti dizajna, te je jako bitno kako je materijal koji je već predavan, prikazan i/ili dostupan na Internet stranici (Yang & Cornelius, 2004).

Salom i saradnici ističu da se online učenje sve više koristi kao platforma za proces učenja i podučavanja (Salloum et al., 2018). Mure, Dikson-Dini i Galjen smatraju da je online učenje definisano kao nova paradigma učenja na mreži zasnovanog na informacionoj tehnologiji (Moore, Dickson-Deane & Galyen, 2011). Za razliku od tradicionalnog učenja, akademici, vaspitači i drugi praktičari nestrpljivi su da znaju kako online učenje može doneti bolje rezultate i akademska dostignuća. Odgovor se može potražiti samo analizom zadovoljstva studenata i njihovog učinka. Lokman i Širmer, Pei i Vu, kao i Gonzales-Gomez i saradnici poredili su u svojim istraživanjima predavanja licem u lice, odnosno tradicionalne metode, online nastave i tzv. hibridno učenje. Hibridno učenje kombinuje naizmeničnu online i tradicionalnu nastavu. Rezultati su pokazali da su studenti postižu bolje rezultate u online nastavi (Gonzalez-Gomez et al., 2016; Pei & Vu, 2019; Lockman & Schirmer, 2020). Sa druge strane, predavači često pate od nedostatka tehnološkog znanja tokom prelaska sa uobičajenog na online nastavu. Ranije objavljene studije o online učenju istraživale su zadovoljstvo studenata, prihvatanje online učenja, faktore uspeha i efikasnost učenja (Sher, 2009; Lee, 2014; Ien et al., 2018). Međutim, dostupna je oskudna literatura o faktorima koji utiču na zadovoljstvo studenata i performanse na online časovima tokom pandemije Covid-19, a pandemija jeste znatno uticala na menjanje forme i dinamike online nastave. Autor Li u svojoj studiji predlože da su dizajn kursa, kvalitet instruktora, brza povratna informacija i očekivanja studenata četiri najvažnije odrednice ishoda učenja i zadovoljstva studenata tokom online nastave (Lee, 2014).

Pandemija Covid-19 – uticaj na obrazovne sisteme

Prvi slučaj zaraze Covid-19 infekcijom registrovan je u Kini decembra 2019. godine, svega par meseci pre nego što će Svetska zdravstvena

organizacija, 11. 03. 2020. godine, proglasiti pandemiju izazvanu novim virusom. Vlade država širom sveta preduzele su čitav niz mera u cilju ublažavanja posledica ovog virusa, te su mere podrazumevale totalno zatvaranje gradova, ograničavanje kretanja, policijski čas, zatvaranje granica, socijalno distanciranje i tome slično. U skladu sa situacijom, odlukom objavljenom u dokumentu Službeni glasnik RS od 15. 03. 2020. godine, u Srbiji je doneta Odluka o obustavi izvođenja nastave u visokoškolskim ustanovama, srednjim i osnovnim školama i redovnog rada ustanova predškolskog vaspitanja i obrazovanja (Službeni glasnik br RS, 2020: 30). Može se reći da je prinudno zatvaranje pomenutih ustanova zapravo ukazalo na više problema koji se tiču pristupa samom obrazovanju. Zbog pandemije koja do danas nije utihnula, veliki broj dece, mladih i odraslih više nemaju pristup školama i univerzitetima. Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (eng. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO*) preporučuje program učenja na daljinu i različite obrazovne aplikacije upravo tokom perioda zatvaranja škola i fakulteta, kako bi profesori nastavili sa podučavanjem i onemogućili izostanak obrazovanja u ovom periodu. Iz tog razloga su mnogobrojne ustanove prešle na metod online nastave. Studentima i nastavnom osoblju u Srbiji postale su dostupne besplatne Internet platforme, poput Microsoft Teams, Zoom, Skype, Google Classroom i sl. Od početka nove školske godine, 01. 10. 2020. godine, predviđeno je da se nastava na fakultetima i visokim školama izvodi kombinovano, tako da teorijski deo nastave bude organizovan online, a praktični deo, tj. vežbe, budu izvođene „uživo“, uz poštovanje preporučenih mera zdravstvene zaštite.

Predviđa se da će se već postojeće razlike u ravnopravnosti obrazovanja produbiti, što će imati kako kratkoročne tako i dugoročne posledice na obrazovne sisteme zemalja Zapadnog Balkana, uključujući i Srbiju, što je šok za obrazovni sistem svake zemlje.

Pandemija Covid-19 takođe je uticala na životne navike studenata poput druženja, higijensko-dijetetskog načina života, sa naglaskom na vreme koje provode ispred elektronskih uređaja u zatvorenom prostoru, prelazak na online metod učenja doveo je do toga da mladi ljudi gube fokus i želju za učenjem.

Iznenadjenje po obrazovni sistem izazvan pandemijom Covid-19 imaće najverovatnije negativne kratkoročne i dugoročne posledice. Može se desiti da se do sada ostvareni ekonomski napredak zaustavi, a stopa rasta ljudskog kapitala će najverovatnije pretrpeti izvesno smanjenje. Međutim, postojeće razlike u ravnopravnosti obrazovanja će se poboljšati, jer će putem online nastave biti poštovan princip jednakosti pružanja jednakog

kvaliteta obrazovanja svima. Programi učenja kojima se može nadomestiti gubitak naučenog, kao i budžeti za obrazovanje kojima se obezbeđuje minimum sredstava za naknadu dodatnih troškova koji se mogu javiti nakon završetka pandemije Covid-19, od presudnog su značaja da se studentima omogući da nadoknade propušteno i da se spreči dalji rast nejednakosti.

Samim tim, možemo zaključiti da je pandemija Covid-19 svojevrsan test za obrazovne sisteme širom sveta, pa tako i za školstvo Republike Srbije i regiona, a pogotovo na to kako ćemo se nositi sa socio-psihološkim problemima izazvanim dugotrajnom izolacijom, kako studenata tako i čitave nacije.

Online učenje i proces asocijalizacije

Sa psiho-socijalne tačke gledišta, poznato je da je fizičko prisustvo u obrazovnoj instituciji radi pohađanja nastave poželjno usled opšte dobrobiti studenata, a ponajviše jer uključuje socijalno-emocionalno učenje. Online predavanja i uopšteno govoreći – celokupno školovanje, nije ono na šta su predavači niti studenti navikli. Za sada je previše rano za bilo kakve egzaktnije procene, te ne možemo govoriti o tome kakav je bio kvalitet obrazovanja. Neophodno je da prođe određeni vremenski period da bismo mogli donositi zaključke o kvalitetu obrazovnog procesa i o usvajanju novog gradiva. Ono što se može primetiti, i to isključivo kvantitativno, jeste procena uspeha studenata za koju se vidi da je veća. Međutim, veoma je diskutabilno da li je iza tog uspeha i ocena, realno znanje.

Stiče se utisak kako je vaspitanje i edukacija studenata novim metodama nastave veoma neistražena, te se uviđa da je najveći problem sa kojim se studenti najčešće suočavaju upravo nedostatak socijalizacije i razumevanje nove dinamike online procesa učenja. Babar i Gupta su se bavili uticajem Covid-19 na obrazovanje u Indiji i zaključili da Covid-19 negativno utiče na školovanje, uključujući poremećaje u učenju i polaganju ispita, ali i poteškoće u razumevanju nastavnog gradiva. Istraživanje je takođe pokazalo da su brojni profesori i studenti zavisili od inovacija u obrazovanju, u procesu usvajanja digitalnih metoda obrazovanja u online učenju. Rezultati su pokazali da je samo 27% studenata imalo pozitivno iskustvo u online učenju tokom pandemije, više od 60% studenata dalo je lošiju ocenu efektivnosti ovog vida učenja u odnosu na efektivnost učenja uživo, tj. tradicionalnog učenja. Oko 50% studenata izjasnilo se da je online učenje smanjilo njihovo vreme učenja, ali povećalo pritisak tokom učenja. Na kraju, ispitanici sa većim nivoom digitalne pismenosti i većim nivoom dohotka bili su zadovoljniji

efektivnošću online učenja u odnosu na one sa manjim nivoom digitalne pismenosti i dohotka (Babbar & Gupta, 2021). Korkmaz i Toraman sprovedi su istraživanje na ukupnom broju od 1016 predavača na različitim nivoima studija. Utvrdili su da je većina predavača imala potrebu da se edukuje da bi adekvatno učestvovali u online nastavi, te da su i oni sami postali proaktivniji i samostalniji u učenju tokom svojih priprema za online predavanja (Korkmaz & Toraman, 2020).

Posledice procesa asocijalizacije koji su studenti koji uče online, van ustanova već prošli i do sada nisu evidentirani značajniji patološki efekti po mentalno zdravlje, jer se oni međusobno družu i uživo u slobodno vreme. Naravno, potpuno drugačiji uslovi pa i restrikcije stupaju na snagu u uslovima pandemije.

U dizajniranju ove studije dugo je razmatrano na koji način bi moglo da se postigne razgraničenje efekata koje je online učenje imalo u periodu pre i tokom pandemije. Nizom konsultacija sa stručnim licima iz okruženja kao i ekspertima za sistematske preglede, došlo se do zaključka da je izvestan stepen izolacije sve prisutan fenomen u XXI veku, pogotovo u populaciji od milenijumske kohorte nadalje. Ovako, prethodno na online sadržaje naviknuti studenti, jednim delom pate od izolacije mahom po svojevolskom izboru. Detaljnim pretragama literature nisam našla radove o patološkom efektu online nastave u vreme pre pandemije. Međutim, od trenutka pandemije situacija se značajno menja jer se početna doza izolacije i svojevrsne doze autizma nižeg spektra sveprisutnog u pomenutoj mlađoj/studentskoj populaciji sada dodatno usložnjava činjenicom da im se onemogućava pravo na druženje uživo, interakciju, upoznavanje, bavljenje sportskim i rekreativnim aktivnostima u timskim formacijama kao i ostali vidovi socijalizacije uživo. Primetan je dakle fenomen već ranije pomenutog – aditivnog sinergizma na početnu ekspoziciju izolaciji, što sam u ovoj verziji teksta dodatno pojasnila na nekoliko mesta.

Obrazovna institucija nije samo obrazovna institucija, već je pored edukacije iz određene profesionalne oblasti i ustanova za kulturološku asimilaciju, vršnjačku indentifikaciju i služi da kao ustanova uči svemu pomenutom, a najviše socijalizaciji. Složićemo se da je ovakve vrste lekcija teško nadoknaditi. Moguće je da bi bilo mnogo prihvatljivije da se ovakav sistem nastave primeni na maksimalno mesec do dva sa konsekvantnim uvođenjem modela malih grupa u različitim smenama koje bi ipak pohađale nastavu uživo, kao zamena za klasičnu nastavu u situacijama kada je pandemija ili neka druga poteškoća osujetila klasičan način učenja, dok je na duže staze kvalitet online nastave upitan.

Imamo studente koji su na početku online nastave pokazivali želju za učenjem i angažovanjem. Nakon godinu dana, koliko god entuzijazma da student pokazuje, verovatnoća gubitka radnih navika, želje za angažovanjem i ostalih aspekta od značaja za uspešnu edukaciju su često prisutna pojava.

Kao profesionalac koji se suočava s velikim izazovima kada je u pitanju prenošenje znanja na svoje studente, i rad sa klijentima u domenu psihijatrije i psihoterapije, primjećujem da se vremenom kvantitet i kvalitet njihovog delovanja smanjuje.

Ocenjivanje studenata su u ovom stanju veoma nezahvalna i dodatno izazovna za predavača. Evidentno je da ocenjivanje nije uvek idealno i merodavno. Postaje izvesno, kao što je ranije već pomenuto, da želja i motiv studenta za učenjem opada vremenom.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ONLINE NASTAVE

Todorović ukazuje na činjenicu da predavači moraju biti svesni da se student bori da ostane mentalno zdrav ili održi relativno dobro mentalno stanje u procesu navikavanja na novonastalu situaciju (Todorović i dr., 2020). Takođe, predavači moraju prihvatiti nove strategije za podršku društvenoj i emocionalnoj dobrobiti studenata tokom online učenja. Fondacija Edutopija posvećena je transformaciji obrazovanja kako bi svi studenti stekli i efikasno primenili znanje, stavove i veštine neophodne za napredovanje u učenju i novim metodama učenja, karijeri i životu odraslih, osnovana od strane inovativnog i nagrađivanog filmadžije Geordža Lukasa 1991. godine, zauzima strateški pristup poboljšanju obrazovanja. Edutopija (*Edutopia*) sumira rezultate istraživanja i ideja i daje preporuke. Ova fondacija je kroz smernice autorke Kurtis koja se bavi prevazilaženjem osećaja izolacije tokom učešća na online nastavi, daje preporuke za načine na koje bi se borbe studenata za mentalno zdravlje mogle unaprediti, kao i ideje za komunikaciju i aktivnosti koje im mogu pomoći da prebrode ovo izazovno vreme (Curtis, 2020). U daljem tekstu ćemo prikazati ove preporuke.

Kako prevazići osećaj izolacije u online nastavi

Kada se studenti suočavaju sa usamljenošću, često pokušavaju da se bave neakademske teme i negativno govore o sebi. Evo nekoliko strategija koje mogu da vam pomognu: Ugostite virtuelne grupe za ručak, koje mogu omogućiti studentima da ćaskaju, gledaju smešne video zapise ili zajedno pripremaju jednostavnu hranu. Organizujte igre na mreži posle fakulteta ili uveče da biste stvorili mogućnosti za studente da se zajedno zabave. Povežite se sa fakultetom u drugoj državi i nađite prijatelja za e-poštu.

Sada je savršeno vreme za povezivanje sa drugim studentima – čak i onima na drugom kraju sveta. Iako se ne možete lično sastati sa studentima, i dalje možete držati klubove ili vežbe na mreži. Kreirajte časopise na mreži pomoću alata poput Google dokumenata tako da studenti mogu izraziti svoja razmišljanja. Vođenje dnevnika može biti odličan način za komunikaciju i podsticanje studenata da se izraze, kako bi podelili svoje ideje i kako bi ostali povezani sa više osoba.

Kako prevazići osećaj beznada i depresije u online nastavi

Sa obzirom na mnoge aspekte neizvesnosti u svetu i ne znajući kada će se stvari vratiti u normalu, mnogi studenti mogu doživeti osećaj beznada i depresije. Depresija zapravo može promeniti ljudsku sposobnost razmišljanja, uticati na fokus i pamćenje, i uticati na sposobnosti obrade informacija i donošenja odluka. Ako se vaši studenti odmaknu od diskusija na času, prestanu sa izvršavanjem zadataka, daju komentare o tome da je posao besmislen, imaju pesimističan stav ili prijavljuju nedostatak energije i motivacije, možda će se osećati depresivno i bezizlazno. Od kritičnog je značaja podeliti ova zapažanja sa tutorom ili psihologom. Ove strategije mogu podržati studente koji se mogu osećati beznačajno: napravite planove za brigu o sebi kao deo zadatka na času i tražite od studenata da identifikuju strategije za podršku njihovom akademskom, fizičkom i emocionalnom blagostanju. Ova aktivnost se lako može povezati sa časom lingvističkih nauka, umetnosti ili društvenih nauka. Na času matematike studenti mogu izračunati procenat vremena provedenog u aktivnostima. Neka studenti steknu dodatne poene ispunjavajući zadatke samopomoći, kao što je unos u dnevnik zahvalnosti ili zapis sretnih misli. Uključite svesne trenutke i pauze u mozgu. Tokom Zoom časova, poslušajte kratki video zapis pažnje, pustite smirujuću muziku, iskoristite nekoliko minuta za duboko disanje, održite kratku plesnu zabavu ili se bavite skakanjem ili istezanjem. Fokusirajte se na kvalitet, a ne na količinu. Možda ćete morati da skratite dužinu zadataka i umesto toga se usredsredite na to da vaši studenti proizvode kvalitetan rad. Objavite smeh dana/nedelje i misao dana/nedelje. Na svoju stranicu virtuelne učionice postavite smešan video zapis, mem ili pesmu i neke informacije o strategijama samopomoći i podršci za mentalno zdravlje.

Kako prevazići osećaj panike u online nastavi

Mnogi studenti možda osećaju paniku. Preplavljeni su i nose se sa anksioznošću. Ovo može uticati na njihovu sposobnost da uče; otežava usvajanje i obradu informacija, kao i pamćenje. To zapravo može ometati učenje. Studenti kojima je potrebno stalno uveravanje, pokazuju nazadovanje u akademskim veštinama ili u sposobnosti da samostalno

rade, potrebno im je povećanje podrške za završetak posla, lako se preopterećuju, zatvaraju ili prestaju da se bave časom ili se fokusiraju na ono što bi moglo biti doživljavanje osećaja panike i anksioznosti. Da bi pomogli studentima koji možda osećaju paniku i obuzdavaju je, nastavnici mogu učiniti sledeće: dajte specifične i česte pojedinačne pohvale. Pošaljite e-poštu, direktne poruke ili čak e-čestitke studentima kako bi ste im privatno odali priznanje. Tokom Zoom časova koristite emodži sličice (npr. palac gore ili jedno prenošenje slavlja) da biste brzo potvrdili studentski rad i komentare bez ometanja toka časa. Omogućite samo nekoliko opcija prilikom dodeljivanja zadataka i raščlanite ih na manje korake. Studenti sa anksioznošću mogu biti preplavljeni sa previše izbora. Pružanje povratnih informacija o svakom koraku većih zadataka pomaže studentima da se uvere da su na pravom putu. Omogućiti studentima šansu da ponove zadatke. Kada studentima pružite mogućnosti da uključe povratne informacije u testove ili radove, možete podstaći način razmišljanja o napretku. Cenite mišljenje studenata. Zatražite povratne informacije putem anketa da biste proverili tempo, radno opterećenje, očekivanja, potrebnu pomoć itd.

Može se zaključiti, da je veoma važan način na koji pružamo povratne informacije i šaljemo poruku studentima. Naime, iako se režim rada odvija online, njihova pitanja i nedoumice imaju isti ili slični tretman kao u nastavi uživo, a to ponajpre podrazumeva brzinu odgovora čime se pruža osećaj podrške i razumevanja te ukazuje empatija. Dozvolite studentima da traže pomoć na različite načine – na primer, putem direktnih poruka, e-pošte ili foruma za pitanja u stranicama virtuelne učionice. Koristite sobe za razbijanje većih grupa studenata da biste radili jedan na jedan sa studentima. Nekim studentima će možda trebati pomoć pri počinjanju rada na zadatku, pa im korišćenje virtuelne sobe za razbijanje tokom nezavisnog radnog vremena može pomoći da razgovaraju o zadatku i osmisle plan rada. Suočeni sa stresom i učenjem na daljinu, nastavnici mogu napraviti dramatičnu razliku kada podržavaju društvenu i emocionalnu dobrobit studenata. Ove strategije naglašavaju važnost veza i saosećanja.

ZAKLJUČAK

Procenjuje se da će se nakon završetka Covid-19 pandemije javiti dodatni troškovi, a preporuka obrazovnim sistemima jeste formiranje programa učenja kojima se može nadomestiti gubitak naučenog, usled potpunog ili delimičnog zatvaranja obrazovnih ustanova, kao i formiranje budžeta za obrazovanje kojima će se obezbediti minimum sredstava za naknadu dodatnih troškova. Sve to ima za cilj da spreči dalje produbljivanje

nejednakosti. Takođe, smatra se da je aktuelna situacija šansa da pomenute zemlje, čiji obrazovni sistemi već imaju brojne probleme, uvedu radikalne promene u iste i time obezbede otpornost obrazovnih sistema na buduće šokove. Te promene bile bi sledeće: smanjivanje tehnološkog jaza i unapređenje tehnoloških veština profesora, jačanje obuke profesora, unapređenje finansiranja obrazovanja i praćenje realizacije rezultata. Ovakve promene bi dovele do povećanja kvaliteta i ravnopravnosti obrazovanja.

Međutim, smatra se da će pandemija Covid-19 zasigurno ostaviti posledice, ne samo po znanje studenata, već i po njihovo psiho-socijalno stanje. Podrška roditeljima i studentima od ključnog je značaja za dobrobit mladih.

Mada još uvek ne možemo sa sigurnošću reći kakve su posledice online načina pohađanja nastave po studente, trenutno ne postoje konkretna istraživanja koja se bave ovim pitanjem. Ono što znamo iz iskustva jeste da je pandemija na odrasle, ali i na studente ostavila svoj uticaj. Studenti su izdvojeni iz svog konteksta, socijalizacija im je drastično promenjena, a osećaju i stres odraslih osoba iz okruženja koji se na njih prenosi. Ovaj uticaj stresa je generalan i utiče na sve nas. Da bismo sa sigurnošću i sa naučnog aspekta mogli reći koje su posledice, moramo sačekati, odnosno sprovesti opsežna istraživanja na dovoljnom broju. Za sada se jedino možemo osvrnuti na ono što nam je opšte poznato, a to je da mladi najveće posledice snose onda kada su odvojeni od svojih roditelja i bližnjih. Todorović i saradnici navode da kada su roditelji nestabilni i/ili u teškom stanju, bilo da su bolesni ili hospitalizovani, ili kada su deca od njih odvojena, tada se pokazuju najveće posledice od separacionog straha nadalje (Todorović i dr., 2020).

Najvažnije je informisati odrasle osobe koje vode brigu ili podučavaju studente na koji način da što bolje podrže studente i budu emocionalno pribrani u izazovnim vremenima, da se studenti dobro strukturiraju u novoj metodologiji i novostečenim navikama u vezi edukacije, te da na taj način dobiju dodatnu podršku u ovoj situaciji.

Nakon rada s mladima tokom pandemije Covid-19 kod određenog broja primetne su promene, odnosno povlačenje u sebe. Studentima nedostaju socijalni kontakti i normalan život kao i svima. Jedan deo studenata se dobro prilagodio, a vrlo je važno kako su se roditelji tokom ovog perioda nosili sa situacijom. Onda kada su roditelji, okruženje i celokupni sistem bolje funkcionisali i kad su struktuirali dan mladima, na način da imaju i ostale vannastavne obaveze i aktivnosti, poput boravka u prirodi, fizičke aktivnosti, onda su se puno bolje nosili sa ovom situacijom. Roditelji i

nastavni sistem su glavna podrška mladima. Iz ovog razloga vredi osmisliti dalja istraživanja koja bi otkrila načine poboljšanja pružanja podrške i predlog preporuka za unapređenje online nastave na osnovu dosadašnjeg iskustva kao i već raspoloživih izvora informacija.

LITERATURA

Anderson, T., Rourke, L., Garrison, D. R. & Archer, W. (2001). Assessing teaching presence in a computer conferencing context. *Journal of Asynchronous Learning Networks* 5 (2), 1-17.

Arsenijević Jasmina (2021) Sistemi upravljanja u obrazovanju. Kikinda: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi.

Babbar, M. & Gupta, T. (2021). *Response of educational institutions to COVID-19 pandemic: An inter-country comparison*. Policy Futures in Education.

Bartley, S. J. & Golek, J. H. (2004). Evaluating the cost effectiveness of online and face-to-face instruction. *Educational Journal and Technology* 7, 167-175.

Bernard, R. M., Abrami, P. C., Lou, Y., Borokhovski, E., Wade, A., Wozney, L., Walseth, P. A. & Huang, B. (2004). How does distance education compare with classroom instruction? A meta-analysis of the empirical literature. *Review of Educational Research* 74 (3), 379-439.

Bowen, W. G. (2013). *Higher education in the digital age*. Princeton: Princeton University Press.

Burke, M. (2011). *Handbook of Online Learning* (2nd Edition). Educational Technology & Society. Edmonton: Marquis Book Printing.

Cavanaugh, C. S. (2001). The Effectiveness of Interactive Distance Education Technologies in K-12 Learning: A Meta-Analysis. *International Journal of Educational Telecommunications*, 7 (1), 73-88.

Curtis, C. (2020). Isolated Students May Struggle to Stay Mentally Healthy, *Edutopia*. <https://www.edutopia.org/article/isolated-students-may-struggle-stay-mentally-healthy>. Pristupljeno 17. avgusta 2021. godine.

Dynarski, S. M., Scott-Clayton, J. & Wiederspan, M. (2013). *Simplifying tax incentives and aid for college: Progress and prospects* (No. w18707). National Bureau of Economic Research.

Garrison, D. R. (2000). Community of Inquiry (CoI) Framework and Online Teaching. *Reflective Teaching In A Digital Age*, <https://reflectiveteaching.buzzsprout.com/1384834/5950516-dr-randy-garrison-community-of-inquiry-coi-framework>. Pristupljeno 17. avgusta 2021. godine.

Garrison, D. R., Anderson, T. & Archer, W. (2000). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education model. *The Internet and Higher Education* 2 (2-3), 87-105.

Gonzalez-Gomez, D., Jeong, J.S., Rodríguez, D. & Cañada, F. (2016). Performance and Perception in the Flipped Learning Model: An Initial Approach to Evaluate the

- Effectiveness of a New Teaching Methodology in a General Science Classroom. *Journal of Science Education and Technology*. 25.
- Henriksen, R. C., Jr., Henderson, S. E., Liang, Y.W., Watts, R. E. & Marks, D. F. (2019). Counselor supervision: A comparison across states and jurisdictions. *Journal of Counseling & Development* 97 (2), 160–170.
- Jung, I., & Rha, I. (2000). Effectiveness and Cost-Effectiveness of Online Education: A Review of the Literature. *Educational Technology* 40 (4), 57–60.
- Korkmaz, G. & Toraman, Ç. (2020). Are we ready for the post-COVID-19 educational practice? An investigation into what educators think as to online learning. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)* 4 (4), 293-309.
- Lee, J. (2014). An exploratory study of effective online learning: Assessing satisfaction levels of graduate students of mathematics education associated with human and design factors of an online course. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning* 15 (1). <https://doi.org/10.19173/irrodl.v15i1.1638>. Pristupljeno 17. avgusta 2021. godine.
- Ling, L. H. (2007). Community of Inquiry in an Online Undergraduate Information Technology Course. *Journal of Information Technology Education*, 6, <http://jite.org/documents/Vol6/JITEv6p153-168Lim258.pdf>, Pristupljeno 20. oktobra 2021. godine.
- Lockman, A. S. & Schirmer, B. R. (2020). Online Instruction in Higher Education: Promising, Research-based, and Evidence-based Practices. *Journal of Education and E-Learning Research* 7 (2), 130-152.
- Machtmes, K., & Asher, J.W. (2000). A meta-analysis of the effectiveness of telecourses in distance education. *The American Journal of Distance Education* 14 (1), 27-46.
- Mičević Karanović, J., Mesaroš Živkov, A., Šapić, R., Malešević, D., Varađanin, V., Pavlov, S. & Brkljač, T. (2020). *Eksploracija adaptacije studenata visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi na kriznu situaciju izazvanu pandemijom Covid-19*. Kikinda: Visoka strukovna škola za obrazovanje vaspitača u Kikindi.
- Mitić, P., Raspopović, N, Galetin, M., Rakić, S. & Lečić, D. (2014). Blended learning na univerzitetima: prednosti i nedostaci. U: *XX skup Trendovi razvoja Razvojni potencijal visokog obrazovanja (2014)*, (str. 177-180). Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka.
- Moore, J., Dickson-Deane, C. & Galyen, K. (2011). E-Learning, online learning, and distance learning environments: Are they the same? *The Internet and Higher Education* 14, 129-135.
- Pei, L. & Wu, H. (2019). Does online learning work better than offline learning in undergraduate medical education? A systematic review and meta-analysis. *Medical education online* 24 (1), 538-666.
- Salloum, S., Mhamdi, C., Al, K.B., & Shaalan, K. (2018). Factors affecting the Adoption and Meaningful Use of Social Media: A Structural Equation Modeling Approach. *International Journal of Information Technology and Language Studies* 2, 96-109.
- Sher, A. (2009). Assessing the Relationship of Student-Instructor and Student-Student Interaction to Student Learning and Satisfaction in Web-Based Online Learning Environment. *Journal of Interactive Online Learning* 8 (2), 102-120.

Šikl-Erski, A., Novković, A. & Spasojević, P. (2014). Elektronsko učenje u razrednoj nastavi: mogućnosti i resursi. U Milićević, I. (ured) (2020). *Tehnika i informatika u obrazovanju* (str. 1-7). Čačak: FTN Čačak.

Službeni glasnik RS (2020). Odluka o obustavi izvođenja nastave u visokoškolskim ustanovama, srednjim i osnovnim školama i redovnog rada ustanova predškolskog vaspitanja i obrazovanja. *Službeni glasnik RS, br. 30/2020*.

Todorovic, N., Vracevic, M., Rajovic, N., Pavlovic, V., Madzarevic, P., Cumic, J. & Milic, N. (2020). Quality of Life of Informal Caregivers behind the Scene of the COVID-19 Epidemic in Serbia. *Medicina 2020*.

Traxler, J. (2018). Distance Learning - Predictions and Possibilities. *Education Sciences* 8 (1), 3-5.

Tucker, B. (2007). Laboratories of reform: Virtual high schools and innovation in public education. *Education Sector Reports*.
<https://www.immagic.com/eLibrary/ARCHIVES/GENERAL/EDSCTRUS/E070607T.pdf> Pristupljeno 17. avgusta 2021.godine.

Yang, Y. & Cornelius, L. F. (2004). *Students' Perceptions towards the Quality of Online Education: A Qualitative Approach*. Institute of Education Science.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ONLINE TEACHING AND THE CONSEQUENCES OF THE LACK OF LIVE SOCIAL INTERACTION ON MENTAL HEALTH

Summary: The Covid-19 pandemic, declared in March 2020, led to the suspension of classes in all higher education institutions. Classes have moved to online classes and students who stayed in student dormitories were evicted in order to prevent the spread of the infection. The new situation has forced colleges and universities to adapt to teaching and exams through online teaching. Covid-19 has made a strong impact on educational systems globally, however, this paper focuses on a specific aspect of higher education – the socio-psychological impact of isolation due to online education on mental health. The aim of this paper is to answer two key questions: How has the development of online education affected the socio-psychological state of students and lecturers? To this end, a review of previous research related to the development of online higher education teaching, the impact of this methodology and the Covid-19 pandemic on aspects of online higher education teaching, which fall into the domain of social psychology, was first performed. Special attention is paid to the discussion on the consequences of the lack of live social interaction, then to the research gap and contribution to the literature, and recommendations for future overcoming of this issue.

Key words: online teaching, isolation, socio-psychological impact, mental health.

Edukativna radionica u okviru Ateljea „Terra“

ANALIZA ONLINE NASTAVE MUZIČKE UMETNOSTI U VISOKOM OBRAZOVANJU U VREME PANDEMIJE COVID-19

DR KRISTINA PLANJANIN SIMIĆ¹²

Rezime: Tokom školske 2020/21. godine zbog novonastale situacije izazvane pandemijom Covid-19, nastavnici su bili prinuđeni da svoj posao *ex catedra* zamene plasiranjem nastave za koju je malo profesora posedovalo predznanja, u kojoj su direktna komunikacija i fizički kontakt bili onemogućeni. U ovom radu, analizom online nastave u visokom obrazovanju u okviru polja muzičke umetnosti i kulture, prevashodno na osnovu praktičnog iskustva vođenja nastave muzike i izvođačkih umetnosti, kao i na osnovu pregleda teorijskih razmatranja o ovom problemu, dat je jedan od pokušaja sistematizacije aspekata kvaliteta online nastave. U radu je posmatrana i prikazana realizacija online nastave predmeta *Osnove muzičke pismenosti* teorijskog konstrukta Istraživačke zajednice kroz njegova tri ključna elementa: nastavno vođstvo, društvenu interakciju i kognitivno angažovanje. Uprkos mnogim ograničenjima i preprekama u smislu tehničkih nedostataka kada se zvuk, kao informacija od presudnog značaja, nije prenosio u potpunosti u toku online nastave, date su preporuke njegovog razvoja kako bismo predložili neke od načina prevazilaženja širokog spektra problema sa kojima su se i nastavnici i studenti susreli. Nemogućnost praktičnog grupnog muziciranja, uz nastavno vođstvo i podsticaj, kao i društvenu interakciju dodatno je inspirisalo studente da istražujući, kreiraju nove vidove izražavanja.

Ključne reči: online nastava, muzika, improvizacija, umetnost, zvuk, pandemija, Covid-19.

UVOD

U trećoj deceniji 21. veka, povećanjem digitalizacije društva aktuelni su i danas veoma ozbiljni izazovi koji su postavljeni pred nastavnika korenito menjajući njegovu ulogu. Ti veliki izazovi pred kojima su se našli vaspitanje predškolske dece kao i obrazovanje uopšte: osnovnoškolsko, srednjoškolsko, i visoko obrazovanje suočava se i danas sa izazovima sagledavajući pitanja njegove kontinuirane adaptacije. Nastavnici su u visokom obrazovanju konstantno preispituju svoj rad, uz analizu povratnih informacija koje sakupljaju od strane studenata, uvažavajući promene, i sagledavajući relevantne informacije o unapređenju buduće prakse u odnosu na aktuelne svetske promene.

Sa pojavom interneta, u poslednjim decenijama 20. veka kao svetske računarske mreže, pojavila se neverovatna mogućnost i potencijal da se enorman broj korisnika poveže u tzv. „globalnu rasprostranjenu mrežu“.

¹² kristina.planjanin.simic@gmail.com

Kako primećuju stručnjaci sa našeg podneblja koji se aktivno bave ovom problematikom, konzumenti znanja, oni koji žele da uče, počeli su naime da zahtevaju drugačije, bolje uslove, drugačije ponuđene sadržaje koje klasično obrazovanje ne može da im pruži (Prodanov, Crnjanski & Milojković, 2021). Naime, ono što primećuju jeste da je jedna od značajnih promena svakako mogućnost „studiranja uz rad“, čijom se akreditacijom brojnih studijskih programa to i ostvarilo, i čijoj realnosti mi danas i svedočimo. Na taj način, „učenje na daljinu“ se razvilo u trenutku kada je obrazovanje postalo dostupno praktično svima koji su „na mreži“ (Prodanov, Crnjanski & Milojković, 2021). U vremenu socijalnog i fizičkog distanciranja internet se pokazao i kao veoma dragoceno „skladište znanja“, to jest kao svojevrsni virtuelni sabirni centar za obrazovanje. Svaki drugi vidovi sadržaja za koje se pokazalo izvesno interesovanje od strane njenih korisnika na mreži, postali su značajno oruđe i sredstvo za sticanje profita.

U jeku izbijanja pandemije Covid-19, po prvi put je Radio-Televizija Srbije, u okviru svoje platforme RTS Planeta, realizovala produkciju obrazovnog programa, prema školskim planovima i programima na srpskom jeziku, u vidu formalnog obrazovanja na televiziji.

S obzirom na veoma važnu činjenicu da su direktna komunikacija i fizički kontakt bili u značajnoj meri onemogućeni, tokom školske 2020/21. godine zbog novonastale situacije izazvane pandemijom Covid-19, profesori sa visokoškolskih institucija bili su prinuđeni da svoj posao *ex catedra* zamene plasiranjem online nastave, za koje je malo njih posedovalo adekvatna predznanja. Među velikim brojem profesora prirodno se pojavila težnja da se sagleda sopstvena uloga prenosioca teorijskog učenja, kao i da se odgovori na nova očekivanja koja se postavljaju pred nastavnike. Time profesori dobijaju nove uloge, oni su ujedno katalizatori nastave, ali i sakupljači novih znanja sa ogromnim mogućnostima koje nudi informaciona tehnologija (Arsenijević, Andevski & Arsenijević, 2012).

Svi profesori koji su bili tokom 20. veka odgajani u analognom dobu tzv. „digitalni emigranti“ sada su bili prinuđeni da obrazuju generacije tzv. „digitalne urođenike“ (Prensky, 2006 prema Maravić, 2011) a koji odrastaju u digitalnom dobu. Treba naglasiti da sa podizanjem nivoa digitalne svesti celokupnog društva, nastavnici uviđaju da kroz sistem sopstvenog obrazovanja nisu adekvatno obučeni za tako odgovornu ulogu. Sa druge strane prinuđeni su da preuzmu potpunu (nepripremljenu) ulogu i profesionalnu odgovornost.

Svetska pandemija, pod prethodno izmenjenom definicijom, pokazala je da ne možemo da pretpostavimo kako će svet izgledati u narednoj dekadi, mada su pred nas postavljeni mnogobrojni novi zadaci. U tom smislu, trebalo je odgovoriti na mnogobrojna očekivanja za koja je, malo ko od nastavnika, posedovao znanje i digitalna umeća. Na taj način, ova pandemija je upravo ukazala na neophodnost i hitnost revizije obrazovnog sistema u skladu sa tehnološkim napretkom, zahtevima tržišta, ali i ukazala na važnost razvoja celokupnog društva i podizanja nivoa svesti obrazovanja tokom celog života.

TEORIJSKI OKVIR KVALITETA ONLINE NASTAVE

U nauci je značajnu pažnju zadobio tzv. model Istraživačke zajednice (eng. *Community of Inquiry*) ili CoI model kvaliteta online nastave. CoI model je razvijen od strane istraživača Garisona, Andersona i Arčera (Garrison, Anderson & Archer, 2000). Teorijski okvir jedne istraživačke zajednice sagledan je kroz prizmu: društvene interakcije (međusobne interakcije studenata), nastavnog vođstva (interakcija nastavnika i studenata) i kognitivnog angažovanja (interakcija studenata i gradiva). Prema rečima Garisona okvir jedne istraživačke zajednice predstavlja proces stvaranja jednog dubokog, promišljenog kolaborativno-konstruktivističkog iskustva učenja kroz razvoj tri pomenuta međuzavisna elementa: nastavno vođstvo, društvenu interakciju i kognitivno angažovanje (ibidem). Prema istraživaču doktoru Garisonu ovakav vid obrazovanja grafički se najbolje prezentuje u vidu tri skupa u čijem se zajedničkom preseku nalazi obrazovno iskustvo. Kroz njihovo međusobno delovanje, u smislu podržavanja diskursa, selekcije sadržaja i stvaranja klime, studenti imaju mogućnost sticanja obrazovnog iskustva u okviru online nastave.

Nastavno vođstvo podrazumeva veliki broj aktivnosti, pedagoških formi sa kojima nastavnik raspolaže kako bi ostvario što sadržajnije interakciju sa studentima. Konstruktivna interakcija nastavnika sa njegovim studentima vodi ujedno ka konstruktivnoj realizaciji društvene interakcije i kognitivnog angažovanja. U tom smislu, nastavnik je taj koji organizuje specifični proces online učenja, nadopunjuje ga i u kojem i sam učestvuje. S obzirom da su težnje da se ovakav vid rada nastavi sa svojom primenom i nakon epidemije, neophodno je ozbiljnije pristupiti analizi ovakvog, za nas inovativnog vida nastave.

Društvena interakcija predstavlja drugi element CoI modela u kome su studenti kroz saradnju, interakciju i komunikaciju emotivno involvirani sa drugim kolegama u okviru online okruženja, te ona predstavlja neizostavan oslonac kognitivnom angažovanju. Društvena interakcija

predstavlja „sposobnost učesnika da se identifikuju sa zajednicom (na primer kurs u okviru studijskog programa), da svrsishodno komuniciraju u poverljivom okruženju i razvijaju međuljudske odnose projektovanjem svojih individualnih ličnosti” (Garrison, 2009: 118).

Kognitivno angažovanje predstavlja interakciju studenta sa određenim sadržajem učenja. Kognicija uključuje različite kognitivne procese kao što su: učenje, pažnja, memorija, jezik, rasuđivanje i donošenje odluka koji predstavljaju deo našeg intelektualnog razvoja i iskustva. Nastavnik svojim vođstvom usmerava kognitivne i socijalne procese kojima direktno deluje na ciljeve ishoda učenja. Kognitivno angažovanje pruža nam jasan uvid u kojoj meri su studenti osposobljeni da iznalaze kreativna rešenja, da učestvuju ili da iznose svoja mišljenja u nastavnom diskursu. Umreženost ovih činilaca i njihovo proizilaženje jedan iz drugog predstavljaju osnovu online nastave.

Sprovođenje i sagledavanje realizacije nastavnog plana i programa na predmetu Osnove muzičke pismenosti u vreme pandemije Covid-19

Nastavno stručno veće Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi na elektronskoj sednici donelo je odluku da se sa modela kombinovane nastave pređe na model online nastave, počevši od 16. novembra 2020. godine, te je nastava u toku parnih semestara bila realizovana u prethodno zakazanim terminima putem Google meet platforme.

Brojna istraživanja koja su sprovedena više od dvadeset godina u nizu, nakon nastanka CoI modela, govore u prilog ovog modela kao nezaobilaznog kada je teorijsko razumevanje i praktično istraživanje online nastave u pitanju. U tom smislu, kroz predmet *Osnove muzičke pismenosti* biće prikazana realizacija online nastave kroz prizmu njegova tri ključna elementa: **nastavno vođstvo, društvenu interakciju i kognitivno angažovanje.**

U okviru predmeta *Osnove muzičke pismenosti* opšti cilj koji se postavlja jeste da studenti – budući vaspitači, steknu muzičku pismenost: savladaju čitanje, pisanje, intoniranje, reprodukovanje notnog teksta, ovladaju detaljnom analizom muzičkog teksta kako bi uspešno realizovali sve zahteve koji se postavljaju pred njih kako u vokalnog, tako i u instrumentalnog smislu. Kada je ishod predmeta u pitanju, prema knjizi predmeta, on podrazumeva teorijsko, praktično, estetski i kvalitetno oblikovanje veština i znanja stečenog u samostalnom radu. Od budućih vaspitača očekuje se da će svoja stečena teorijska znanja, veštine i

kreativnost preneti u radu sa decom predškolskog uzrasta¹³. Od velike važnosti je konstantna međusobna slušna percepcija tj. prijema zvuka/tonova kao informacije između studenta i nastavnika. Zvuk predstavlja u najvećoj meri gradivo koje se obrađuje i savladava u okviru ovog predmeta. On je u online nastavi, u značajnoj meri, kao informacija koju treba percipirati čulom sluha, zapravo bio odsutan.

Sagledavajući muzičku pedagogiju kao naučnu disciplinu uopšte, možemo primetiti da ona obuhvata sva pitanja u vezi sa opštim muzičkim obrazovanjem, dok se specifična pitanja u vezi sa pojedinim muzičkim predmetima obrađuju na posebnim metodikama. Kada je reč o predmetima koji su usko vezani za muzičku pedagogiju, generalno se može govoriti o muzičkim i nemuzičkim ciljevima i zadacima muzičke pedagogije, gde su prvi usmereni ka usavršavanju specifičnih muzičkih veština i muzičkom opismenjavanju, dok su drugi u svojoj suštini, u službi izgradnje celokupne ličnosti, za takozvano estetsko vaspitanje. U tom smislu, u okviru online nastave na predmetu *Osnove muzičke pismenosti*, studenti su imali mogućnost da sve nastavne materijale, teorijska predavanja i vežbe vezane za navedeni predmet, preuzmu sa internet stranice Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi. Stoga su studenti smera Strukovni vaspitač dece predškolskog uzrasta i Strukovni vaspitač za tradicionalne igre bili redovno obaveštavani o narednim planiranim terminima online nastave. Studenti su bili upućeni u to da svoje predispitne poene iz predmeta *Osnove muzičke pismenosti* mogu ostvariti na više

¹³ Ishod predmeta *Osnove muzičke pismenosti* podrazumeva teoretsko, praktično, estetski i kalitetno oblikovanje veština i znanja stečenog u samostalnom radu budućeg vaspitača koji će svoja znanja, veštine i kreativnost preneti, sa teoretskog na praktičan pristup, u radu sa decom predškolskog uzrasta. Sadržaj predmeta: Teorijska nastava: Elementarna muzička pismenost, teorija muzike, istorija muzike, poznavanje muzičkih instrumenata, nega dečjeg glasa, vokalna i instrumentalna muzika, horska dečja muzika, dirigovanje, rukovođenje dečjih horom, rukovođenje dečjim orkestrom, organizovanje priredbi i proslava u predškolskoj ustanovi, muzikalnost i opažanje i otklanjanje smetnji u muzičkom razvoju. Muzika, zvuk, ton, akustika; Imenovanje tonova, solmizacija, abeceda; Ključevi, notni i linijski sistem tonski sistem, metar, vrsta takta, Ritam, notne vrednosti, pauze, prosti i složeni takt, Predznaci: pojam, uloga, primena; tempo, dinamika, artikulacija, intervali, lestvice: durske i molske, Ornamenti, tempo rubato u narodnim pesmama, Analiza notnog teksta. Praktična nastava predmeta *Osnove muzičke pismenosti* podrazumeva: Provera i zapisivanje tonskog sistema, vežbe u duru, osnovna lestvica, molske lestvice, poređenje dur-mol, solfeđiranje. Analiza teksta, predznaci, vežba i primena, čitanje, parlato, beleženje i primena raznih muzičkih izraza, opažanje, intoniranje, muzički diktat, testovi i provere znanja. Praktična primena dečjeg instrumentarijuma i aranžiranje jednostavnih dečjih pesama i brojalica primerenih uzrastu dece; slikovite note, kamerno i horsko muziciranje, kreativno stvaralački rad na izradi dečjih muzičkih instrumenata, muzički kvizovi i testovi iz slušanja muzike, pisanje jednostavnijih dečjih melodija, improvizacija.

načina: slanjem pisanih i video materijala ili online izvršavanjem određenih zadataka. Pored teorijskih predavanja, prema knjizi predmeta, deo materijala koji je bio predviđen za savladavanje određenog gradiva, takođe je bio je dostupan na internet stranici VŠSSOV u Kikindi. U narednom izlaganju navode se neki od zadataka za ostvarivanje predispitnih poena koji su bili usmereni ka usavršavanju specifičnih muzičkih veština i muzičkom opismenjavanju:

1. Osmišljavanje pokreta uz odabranu brojalicu uz upotrebu tela kao instrumenta (materijal su studenti slali profesoru na mail na pregled)
2. Sviranje zadatih pesama (u okviru online nastave na Google meeetu) na instrumentima po izboru
3. Pevanje istih zadatih pesama i brojalica (u okviru online nastave na Google meeetu)
4. Aranžiranje jednostavnih dečijih pesama i brojalica (Orfov instrumentarijum)
5. Upotreba Orfovog instrumentarijuma kao vid muzičke dramatizacije odabranog teksta (priče, bajke, basne).

Na taj način studentima su bili jasno ukazani ciljevi učenja u smislu online nastave za ostvarivanje predispitnih poena (**nastavno vodstvo**). Bili su im izloženi važni rokovi i njihova zaduženja. **Kognitivno angažovanje** (interakcija student-materija) dešavalo se sa povremenim uvidima na online vežbama, ili putem e-maila, onda kada su pisali aranžmane jednostavnih dečijih pesama, uz korišćenje Orfovog instrumentarijuma, i uz upotrebu tela kao instrumenta uz izvođenje brojalice.

Studentima je data mogućnost da odaberu određenu brojalicu, potom osmisle ritmičke pokrete koji bi pratili izvođenje brojalice. Brojalica kao didaktičko sredstvo predstavlja jedan od najosnovnijih vidova dečjeg stvaralaštva, pa je tako predstavljala dobru osnovu za vežbanje improvizacije. Svakako da ono što brojalicu karakteriše i istovremeno odvaja od drugih dečijih kreacija jeste njena multifunkcionalnost kao i uticaj svih njenih prikrivenih elemenata na celokupan razvoj dečijeg bića (Planjanin-Simić, 2014). Svakodnevna upotreba brojalica i dečijih igara direktno stimuliše osećaj za ritam kod dece, razvoj govora, dikcije i mašte predškolskog deteta. Njihovim svakodnevnim upražnjavanjem od strane dece stimuliše se razvoj svakog deteta ponaosob da spontano i neprimetno razvija sopstvene kreativne potencijale. „Svi elementi kao i neizostavni faktori koji prate dečije kreacije utiču na psihofizički, intelektualni i

emocionalni razvoj deteta, kao i na inteligenciju dece” (Planjanin Simić, 2016: 201). U vezi s tim, veoma je bitno insistirati na upotrebu brojalica u radu sa najmlađima, te u tom pravcu razvijati kompetencije budućih vaspitača.

Nakon odabira teksta adekvatne brojalice, neki od pokreta koji su dati na raspolaganje studentima jesu: tapšanje, stupanje (nogama), pljeskanje, pucketanje prstima. Ove pokrete studenti su beležili kao: krug, kvadrat, pravougaonik i trougao, odnosno u vidu zapisivanja određenih simbola koji su se u radu sa studentima, ali i predškolskom decom, pokazali kao veoma laki za upotrebu. Ukoliko bi nedostajala inspiracija, upotrebljavale su se ruke, taj najstariji instrument za tapšanje i pljeskanje, koji je služi da kao telesna perkusija (body percussion) zameni drvene štapiće. Rukama su se studenti najkreativnije izražavali: udarajući dlanom o dlan, dlanovima o butine, pucketajući prstima ili udarajući ritmično po površini stola. Tokom online nastave studenti su bili ohrabrivani i podsticani da istražuju zvuk u smislu alternativnog instrumentarijuma (**nastavno vodstvo**). Akcenat je bio na ohrabivanju studenata u smislu istraživanja zvuka, što je potaklo studente da i sami improvizuju i kreiraju. Asistencije pri učenju, u vidu nastavnog vodstva i izvođenja određene brojalice ili pesme, dovelo je do diskusija na temu izrade instrumenata od recikliranog materijala poput: zvečki punjenih plodovima jeseni i upotrebe alternativnih instrumenata tj. zvuka vabilice za dozivanje pataka u lovu.

Kada bi se studenti odlučili da osmišljeni zadatak pošalju predmetnom profesoru, to je podrazumevalo i interpretaciju na Google meet platformi pred ostalim kolegama. Studenti bi prethodno najavili izvođenje planirane muzičke aktivnosti i potom bi, u zakazanom terminu, izveli prethodno osmišljeni zadatak, poput prikaza osmišljenog pokreta uz prethodno odabranu brojalicu i upotrebu tela kao instrumenta. U tom smislu komunikacije, nije bilo problema. Izazov za svakog studenta je svakako predstavljao emocionalni momenat, najčešće u vidu treme: da treba da stane, ovog puta pred medij – ekran tj. pred kameru i izvede zadatak, što na neki način sugerise određenu vrstu javnog nastupa uprkos činjenici da se student zapravo fizički nalazi u svom domu ili u svojoj radnoj sobi. Drugi način bi bio da snimi više izvođenja, te da nakon odabira snimljenog materijala, najbolji snimak interpretacije pošalje nastavniku putem mejla.

Međutim, mnogobrojni problemi na koje se nailazilo u radu tokom praktičnog izvođenja –pokazali su se kao važni aspekti na koje treba skrenuti u oblasti nastave muzike i izvođačkih umetnosti u obrazovnom procesu jer se ovi problemi nalaze na svim nivoima obrazovanja.

Tehničke i materijalne teškoće u online nastavi i kreativni izazovi na realizaciji nastave predmeta Osnove muzičke pismenosti

Kao što je poznato, termin edukacija potiče od lat. *educare* što je prvobitno značilo „pomoć pri rođenju deteta“ dok u prenesenom smislu danas znači „voditi osobu iz neznanja“, to jest podsticanje intelektualnog rasta i razvoja pojedinca. Kada se sagleda izazov koji je bio postavljen pred nas nastavnike iz oblasti muzike i umetnosti, svakako smo bili prinuđeni da izađemo iz svojih okvira koncepcije predavanja i vežbi, u smislu realizacije online nastave.

Jedan od najvažnijih primetnih problema jeste onaj koji se tiče materijalne i tehničke opremljenosti studenata za adekvatno praćenje online nastave. Zapravo, jedna od osnovnih preduslova kvaliteta online nastave, jeste mogućnost praćenja online nastave. Takođe, veoma važna pretpostavka kada je reč o materijalnoj i tehničkoj opremljenosti studenata za adekvatno praćenje online nastave, jeste da poseduju kompjuter, tablet ili mobilni telefon, kao i dostupnost internet mreže. Međutim, ta pretpostavka se ispostavila kao netačna. Mnogi od njih koji nisu bili u mogućnosti da prate online nastavu iz gore navedenih razloga, najčešće su se udruživali u manje grupe prateći nastavu na taj način¹⁴. To je bio jedan od razloga da se studenti međusobno organizuju, potpomognu logistički tj. materijalno te, na taj način, u vidu određenih radnih grupa prate nastavu. To se sukcesivno događalo u toku cele pandemije, i posmatrano iz ugla nastavnika može se zaključiti da je za mnoge studente organizovana online nastava predstavljala određenu vrstu zabave. Online nastava u vidu udruživanja studenata u manje grupe zbog nedostatka adekvatne tehničke opreme jeste omogućavala, za razliku od pasivne komunikacije student – gradivo, mnogo veći nivo interakcije, kako među samim studentima (samostalno organizovane grupe studenata), tako i u odnosu nastavnik – gradivo – student(i).

Takođe, treba naglasiti i teškoće u radu u smislu da su pojedini studenti koji su imali internet, ali nisu posedovali računar ili tablet, bili prinuđeni da nastavu prate preko svojih mobilnih telefona. Takav vid praćenja nastave pokazao se kao veoma nepraktičan, pre svega u smislu veličine

¹⁴ Vrlo je često bilo očigledno da iza jednog „prozora“, tj. jednog naloga sa druge strane zapravo nastavu prati i do tri ili četiri studenta istovremeno.

U prilog ovim tvrdnjama govore mnogobrojni mailovi molbi upućenih lično profesoru slične sadržine izvinjenja da ukoliko je moguće, profesor dopusti da sa jednog naloga aktivno učestvuje tri ili četiri studenta. Na taj način, mi profesori, kao i naša organizovana nastava postala je svojevrsna vrsta distrakcije studentima.

ekrana odnosno veličine postavljenog materijala i nemogućnosti pregleda i praćenja datog ritmičkog (tj. muzičkog) gradiva. To je razumljivo ukoliko imamo u vidu da su ritmički primeri koji su bili postavljeni, iako veoma vidljivi i pregledni na računaru, potpuno teški za praćenje na mobilnim telefonima u smislu fonta i same veličine informacije. Pratiti „male crne tačke“ po malim ekranima mobilnih telefona veoma je zamarajuće za studente na duži period. Alternativno rešenje jeste bilo da studenti sebi umnože radni materijal, što bi opet dodatno materijalno opteretilo upravo one studente koji već nemaju osnovne mogućnosti praćenja online nastave na kompjuteru.

„Primena medijskih tehnologija u cilju realizacije i unapređenja obrazovanja na daljinu može implicirati i određene nedostatke. Važno je istaći da većina nedostataka nastaje kao posledica nedovoljno dobre pedagoške ili tehničke primene tehnologije koja omogućuje e-obrazovanje, a ponekad i nedovoljno dobrog dizajna: dakle kao posledica loše dizajniranih ili implementiranih sistema za upravljanje učenjem.“ (Arsenijević, 2021: 111)

Tokom realizacije predmeta Osnove muzičke pismenosti u online formatu, a polazeći od suštine nastavnog procesa rukovodili smo se prvenstveno nastavnim metodama rada za obradu novog gradiva i metodama za utvrđivanje gradiva. Nastavne metode koje su najčešće sprovedene tokom online nastave jesu: metoda usmenog izlaganja, metoda razgovora, metoda rada sa tekstom, metoda pismenih i grafičkih radova, metoda demonstracije i metoda praktičnih radova.

Još jedan u nizu problema tokom online nastave jeste čest prekid internet veze tj. prekid komunikacije. Ti prekidi bili su sastavni deo naše svakodnevice. Drugi u nizu problema jeste mikrofonija tj. eho koji bi se neprestano pojavljivao i remetio zvuk, kada bi prilikom uspostavljanja veze bilo uključeno više mikrofona. Način na koji se to prevazilazilo jeste najčešće unapred dogovorena jednosmerna komunikacija, od strane profesora, sve do momenta postavljanja određenog pitanja, ili radnog zadatka koji bi bio upućen studentima. Tek nakon toga, pojedini studenti koje bi profesor prethodno prozvao, ponovno bi bili u mogućnosti da uključe mikrofona.

Pred svim nastavnicima našli su se brojni izazovi. Logična pitanja koja su se nametala su: na koji način „upotrebiti“ tj. iskoristiti potpunu odsutnost slušne percepcije u unapređivanju nastave Osnove muzičke pismenosti, u smislu čitanja notnog teksta ili postupka za obradu ritma? Na koji način bez mogućnosti upotrebe sluha, uz prisutnost čestih auditivnih smetnji, poput kašnjenja tona, mikrofonije ili prekida prenosa signala, zvučnih upadica ukućana itd. ali i potpune odsutnosti auditivne svesti, se može

voditi proces muzičkog obrazovanja u online nastavi? Kako, u takvim uslovima, kada je nastavnik prinuđen da bira između auditivne smetnje (eho, mikrofonija, žamor ukućana i kućnih ljubimaca itd.) i česte auditivne odsutnosti (isključeni mikrofoni na relaciji nastavnik – student), unaprediti muzičko obrazovanje, u trenutku kada su narušeni osnovni postulati muzičkog obrazovanja?

U dogovoru sa studentima, postignut je konsenzus da ćemo iskoristiti „dobre strane“ isključenih mikrofona zbog mikrofonije, jer tada profesor nema mogućnost da čuje svoje studente, niti da ih vidi u realnoj veličini. To je pružalo dodatnu virtualnu slobodu studentima da mogu da vežbaju istovremeno (u realnom vremenu), u glas sa profesorom ne ometajući nastavu. Svaki početak izvođenja odabrane brojalice ili ritmičke vežbe bio bi naglašen od strane profesora smernicom poput: „Sada ćemo zajedno izvesti sledeću ritmičku vežbu. Pr-va, dru-ga, tre-ća, če-ta.“ Na taj način, studenti su imali mogućnost da pasivno slušaju i da se potom aktivno uključe u svakom narednom trenutku, da izvedu određen ritmičko-muzički zadatak istovremeno sa nastavnikom, bez bojazni da zvučno ometaju čas, ili da će pogrešiti u interpretaciji, ali niti da li će ih neko čuti. Postavlja se pitanje: kako takvoj bezvučnoj realizaciji bez nastavnikove kontrole ipak dati određen smisao? Odgovor je pronađen u **nastavnom vođstvu**, jer će student jedino kroz stimulaciju sa druge strane, zaista biti aktivno podstaknuti primerom i učestvovati u izvedbi zajedno sa profesorom.

Naravno, bila su česta vanredna i spontana zvučna „uključivanja“ ukućana u toku online nastave sa kojima su studenti delili fizički prostor. Često su profesori bili svedoci mnogobrojnih porodičnih „dešavanja“ i „životnih situacija“, koji su ometali očekivani, sada narušeni tok nastave: od plača male dece, pojačavanja televizora od strane ukućana, oglašavanja laveža kućnih ljubimaca ili aku-bušilice u trenutku odgovaranja studenata. Nametala su nam se i druga logična pitanja poput: na koji način korigovati studente kada ih ne čujete, niti oni imaju uvid na koji način kolege izvode istu vežbu, sve do momenta interpretacije gradiva od strane studenata pojedinačno? U tom momentu profesoru je ostajalo jedino da sukcesivno ponavlja određen muzički materijal, potom da ima ogromno razumevanje i strpljenje za studente, kao i da razvija vid stimulacije: nagrađivanje najhrabrijih studenata koji su koji su se usudili i među prvima interpretirali muzičko gradivo. Iako su studenti tokom online nastave bili izmešteni u različite fizičke realnosti, nakon više puta ponavljanja određene ritmičke vežbe i brojalice, ili izvođenja pesme uz ritmičku podršku, kod aktivnih studenata bila je primetna pojava dodatnog samopouzdanja. To je ujedno predstavljalo i podsticaj ostalim kolegama da ponovo poslušaju izvedbu, da se koriguju i da je na kraju i sami izvedu, dok je aktivnim studentima

obezbeđivalo osvajanje predispitnih poena. Pojedini studenti su se priklanjali drugim vidovima „osvajanja“ predispitnih poena uz slanje video snimaka na: e-mail, na Viber ili Whatsapp itd.

U toku odvijanja nastave na daljinu za vreme pandemije, brojni učenici i studenti suočili su se sa problemom prevelikog broja platformi i digitalnih alata, jer su nastavnici jednostavno birali njima najjednostavnije sredstva rada. Ono što je sigurno jeste da će u budućnosti profesorima u njihovoj pedagoškoj karijeri postati misija osvajanje novih saznanja i prenošenje znanja i u vidu digitalnih platformi, a koje koriste virtuelno učenje, podržavajući specifičnosti umetničkog obrazovanja (Prodanov, Crnjanski & Milojković, 2021).

PROJEKAT ORFOV INSTRUMENTARIJUM I MODIFIKACIJA NJEGOVE PRIMENE

Nemački kompozitor Karl Orf (Carl Orff) uneo je u muzičko obrazovanje velike novine. Pomenuti kompozitor, poznat po svojim operama i dramskim delima, prilagodio je izvestan broj klasičnih i narodnih instrumenata dečijem uzrastu te pomenuti dečji muzički instrumentarijum i danas nosi njegovo ime „Orfov instrumentarijum“. Zajednička osobina ovih instrumenata jeste da se sa njima veoma lako rukuje. Orfov instrumentarijum sastavljen je od ritmičkih i melodijskih instrumenata koji su zapravo pojednostavljeni instrumenti simfonijskog orkestra, tako da deca predškolskog i ranoškolskog uzrasta mogu za veoma kratko vreme, bez velikih poteškoća, uspešno da ih savladaju i da s ljubavlju muziciraju na njima. Upravo zbog lakoće muziciranja, Orfov muzički instrumentarijum predstavlja obavezno nastavno sredstvo u nastavi muzičke kulture u predškolskim ustanovama. Stoga je veoma često korišten u vidu nastavnog sredstva i u radu sa studentima – budućim vaspitačima. Jedan od kreativnih načina prevazilaženja, kada je u pitanju upotreba Orfovog instrumentarijuma koja studentima nije bila dostupna u njihovim domovima, jeste modifikacija raznih predmeta iz kućne upotrebe radi postizanja ritmičke podloge neodređene visine. Drugim rečima, osmišljeni su novi instrumenti korišćenjem predmeta iz svakodnevne upotrebe, koji su poslužili za izvođenje ritmičke pulsacije ili jednostavne melodijske linije, kao što je muziciranje na čašama napunjenih vodom. Na taj način su predmeti poslužili u muzičke svrhe. U nedostatku trijanglera, tražeći približan zvuk, studenti su izvodili brojalicu i ritmičku vežbu blago ritmički pulsirajući po vinskoj čaši sa slobodnim vrhom metalne kašičice, potom sa hemijskom olovkom po šolji, kašičicom po tegli ili praznoj bočici parfema, blago udarajući u dve kašike, noćnu lampu oble limene konstrukcije i tome slično. Na taj način, profesori, kao i njihova nastava

postala su svojevrsni vid zabave studentima. Ta svojevrsna vrsta distrakcije i ritmičko istraživanje zvukom, kasnije su se pokazali kao putokaz za niz kreativnih ideja koje će u smislu primene, naći pravo mesto i upotrebnu vrednost u njihovom projektu pod nazivom *Avantura jednog valjuška*. To je dodatno podstaklo studente na kreativnost, interesovanje i kognitivno angažovanje u vidu pomenutog projekta od strane studenata. Kombinovanjem starih i novih informacija pokrenuta su određena pitanja o značaju improvizacije kroz predmet *Osnove muzičke pismenosti*. „Kroz ljudsku istoriju, alternativni vidovi muzičkog obrazovanja predstavljali su oduvek biološku potrebu čoveka“ (Planjanin-Simić & Lazović, 2019: 1797).

Na taj način je pomenuti izazov, u vidu trenutne improvizacije alternativnim instrumentima zbog nedostatka Orfovog instrumentarijuma, inspirisao studente. Oni su, samoinicijativno i maštovito realizovali kreativni muzički video projekat upravo tokom pandemije Covid-19.

Opis realizovanog multimedijalnog projekta studenata pod nazivom *Avantura jednog valjuška*

Inspirisani predmetom *Osnove muzičke pismenosti*, koji su pohađali putem online predavanja studenti druge godine smera Strukovni vaspitač dece predškolskog uzrasta i Strukovni vaspitač za tradicionalne igre, zajedničkim snagama osmislili su video projekat pod nazivom *Avantura jednog valjuška*¹⁵. Autor domišljatog i edukativnog teksta pisanog u rimi, namenjenog deci predškolskog uzrasta bila je studentkinja Sanja Petkov. Uz pomoć svojih kolega, od kojih se mnogi pojavljuju u malim, ali veoma važnim ulogama šumskih i domaćih životinja, udahnuli su život navedenom tekstu i oplemenili ga. To su uspeali interpretirajući na raznim muzičkim i ritmičkim instrumentima, ali i onim alternativnim, uz korišćenje mnogobrojnih onomatopeja i kreativno upotrebljavajući zvukove iz okruženja.

Glavni lik jeste Valjušak od testa kojeg prate mnoge životne zgrade i nezgode na putu otkrivanja sveta oko nas. Tako se, na primer lik Vile pojavljuje uz zvuke sviranja na čašama i šoljama napunjenih vodom, onako kako im je demonstrirano i kako su vežbali u toku online

¹⁵ Realizaciju projekta pomoglo je Pozorište Lane iz Kikinde sa studentima VŠSOV Kikinda: Sanja Linjački, Nikolina Nenadović, Nataša Varadinac, Ana Đurđević, Jelena Pantelić, Dijana Zimonja, Milan Stepanov, Anđelka Makarin, Dragana Makarin, Jovana Zagorčić, Tanja Nedeljkov, Đurđa Tintor, Natalija Lazić, Sara Smrekić, Jelena Kovačev, Gordana Maletin, Jovana Gaković, Eržebet Peteš, Dijana Radić, Marija Prokopić, Maja Roganović, Sara Purić i Sanja Petkov i Mileva Dragojević.

predavanja. Ručno pravljeni zvečke od recikliranog materijala sa plodovima jeseni (žir, bundevino seme, kukuruz itd.) poslužile su za zvučno oslikavanje pojave. U *Avanturi jednog valjuška* studenti, ohrabrivani od strane nastavnika, sami su iskoristili alternativne instrumente poput zvuka vabilice za dozivanje pataka u lovu (**nastavno vodstvo**). Kako bi se dočarao fijuk vetra upotrebljen je više puta zvuk blok-flaute u smislu glisanda naviše i naniže, šuškanje papira da asocira na padanje pahulja, a zvončići da slikovito dočaraju dolazak Deda Mraza. Upotrebom Orfovog instrumentarijuma u vidu muzičke dramatizacije edukativnog teksta uz aranžiranje jednostavnih dečijih pesama i interpretaciju istih na harmonici, blok, flauti, klaviru itd. studenti su pokazali veliku moć kreativnosti, inventivnosti i spremnosti za rad sa najmlađima u kojem su kao vaspitači, u stalnom radnom odnosu, u smislu Projektnog planiranja i uvođenja Novih osnova programa u velikoj meri svakodnevno involvirani. Kreativni materijal prikazan je i na internet stranici Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi¹⁶. Paradoks gore navedenog primera online obrazovanja studenata na predmetu iz oblasti Muzičke umetnosti u toku pandemije Covid-19, jeste da su u nedostatku zvuka i oslabljene komunikacije, studenti upravo težili zvučnim i kreativnim improvizacijama u vidu upotrebe alternativnog instrumentarijuma, prikaza životinja i atmosfernih pojava kako bi zvučno obogatili svoj, gore navedeni, kreativni muzički video projekat. Studenti su u okviru zadataka imali prilike da rade u parovima, ali i u grupi. Na taj način saradnja sa drugim studentima doprinela je osećaju pripadanja grupi tokom online nastave (**društvena interakcija**). Slobodna i nezavisna komunikacija između studenata (interakcija student-student), u smislu zajedničke kreativne aktivnosti i među studentima, u velikoj je meri doprinela učenju. Ceo projekat je medijski propraćen¹⁷.

Treba ujedno napomenuti i važnu činjenicu da tokom novonastale pandemije, nije bila dozvoljena mogućnost proslava poput Dana škole, svečanog prijema bruceša, kada su stariji studenti bili u mogućnosti da svečano dočekaju studente prve godine uz pripremljen muzički program. Na taj način, navedeni edukativno-muzički video projekat omogućio je

¹⁶ <http://vaspitacka.edu.rs/kreativni-projekat-avantura-jednog-valjuska>

¹⁷ Projekat je medijski propraćen od strane TV Santos u Zrenjaninu u okviru emisije Vikendica dana 11. 04. 2021. na adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=1zXndB2enBI>

U okviru drugog broja Studentskog časopisa u elektronskoj formi može se pogledati na linku: <http://vaspitacka.edu.rs/studentski-casopis/>
Kreativni projekat studenata VŠSSOV u Kikindi: <https://drive.google.com/file/d/1nd9NzvgWxBO-wrfxvYlnXGkoZs0TzwJ/view?usp=sharing>

studentima da, u vremenu socijalnog i fizičkog distanciranja, prikažu svoje znanje, umeće i veštine muziciranja i interpretacije teksta. Uloženim trudom i zalaganjem pokazali su mlađim kolegama mogućnost kreiranja jednog edukativno-muzičkog sadržaja u trajnom video zapisu. Kreiran na jedan edukativan način primeren deci predškolske dobi, on će moći da posluži i narednim generacijama.

ZAKLJUČAK

U radu je posmatrana i prikazana realizacija online nastave predmeta *Osnove muzičke pismenosti* posmatrana kroz njegova tri ključna elementa: nastavno vođstvo, kognitivno angažovanje i društvenu interakciju putem primene CoI teorijskog okvira kvaliteta (Garrison, Anderson & Archer, 2000). Tokom online nastave studenti su bili ohrabrivani da istražuju zvuk u smislu alternativnog instrumentarijuma (**nastavno vođstvo**), što je podstaklo studente da i sami istražujući kreiraju.

Jedan od načina za unapređivanje postojeće prakse, kada je u pitanju online nastava muzičkog vaspitanja i obrazovanja jeste, pre svega, imati široku svest o trenutnoj poziciji obrazovnog sistema, i sveobuhvatno sagledati sve izazove pred kojima se našla nastava u visokom obrazovanju. U toku pandemije nametnulo se goruće pitanje psihičke pripremljenosti studenata i nastavnika na prilagođavanje novim vidovima obrazovanja za koje nastavnici nisu bili inicijalno obrazovani, a studenti ga prethodno nisu odabrali kao vid formalnog obrazovanja. On im je kao takav bio nametnut kao jedini moguć vid obrazovanja u trenutku pandemije Covid-19. Stoga nam je pandemija upravo ukazala na neophodnost i hitnost revizije obrazovnog sistema u skladu sa tehnološkim napretkom, zahtevima tržišta, ali i na važnost razvoja celokupnog društva i podizanja nivoa svesti obrazovanja tokom celog života.

Neizbežna realnost jeste da studenti na teritoriji Republike Srbije, u ovom slučaju Vojvodine, ne poseduju iste niti slične materijalne i finansijske mogućnosti, te se postavlja pitanje i mogućnosti pristupa pojedinih studenata takvom vidu nastave i njihove potencijalne diskriminacije, bez obzira na naša očekivanja i stremjenja društva ka tehnološkom razvoju. Treba naglasiti velike poteškoće u smislu online nastave onda kada pojedini studenti nisu imali internet u svojim domovima, ili nisu posedovali računar/ tablet, već su bili prinuđeni da nastavu prate putem alternativnih sredstava, poput upotrebe mobilnih telefona. Takav vid praćenja nastave pokazao se kao veoma nepraktičan. Najčešće su se snalazili u smislu zajedničkog udruživanja i korišćenja istih digitalnih resursa kako bi bili u mogućnosti da isprate inovativni vid nastave.

Muzičko obrazovanje predstavlja jedan od najznačajnijih vidova obrazovanja svih uzrasta i ono podrazumeva konstantnu međusobnu slušnu percepciju tj. prijema zvuka/ tonova kao informacije između studenta i nastavnika. Muzičko vaspitanje i obrazovanje predstavlja izvanredno sredstvo za podsticanje inteligencije, ali i način povezivanja i ujedinjavanja ljudi u celom svetu (Habermejer, 2001). Potpunim ignorisanjem njegovog benefita, smanjenjem važnosti, došlo bi do trajnih oštećenja budućih generacija, kako dece, tako i studenata. Online nastava predstavlja interaktivan proces između nastavnika i studenta (učenika) pri čemu mediji predstavljaju pomoćno sredstvo upotpunjujući proces učenja. Tokom pandemije pred nastavnicima i učenicima /studentima našli su se problemi u prenosu, potom prekidi, ometanja i kašnjenje zvuka, kao i mikrofonija gde zvuk pretpostavlja **kognitivno angažovanje**. Neizbežna je činjenica da su muzika i izvođačke umetnosti, u smislu horskog ili grupnog muziciranja u uslovima online nastave gotovo nezamislive, pa se postavlja pitanje njihove svrsishodnosti i učinkovitosti u budućnosti. Pomenute online platforme ne mogu u potpunosti da odgovore zahtevima obrazovanja u okviru muzičke umetnosti. Prema našem iskustvu, upravo takve grupne aktivnosti, poput hora i grupnog muziciranja, bilo je nemoguće realizovati tokom pandemije Covid-19. U vezi s tim, treba istaći da se online nastava može koristiti samo kao vid pomoćnog sredstva, jednog od alternativnog vida nastave koji može da dopuni, ali ne i da zameni klasičan vid obrazovanja kada je muzička umetnost u pitanju.

Uprkos preprekama, „kreativnost jeste ta koja vodi na viši nivo ljudskog stvaralaštva, gde osoba nije zadovoljna uobičajenim stazama, već razmišlja šire, dosežući nove svetove, otkrivajući nove dimenzije i stvarajući nešto što nije postojalo pre“ (Mihevc, 2013: 306). Nemogućnost praktičnog korišćenja Orfovog instrumentarijuma, ali i **nastavno vodstvo i društvena interakcija**, dodatno je inspirisala studente da istražuju alternativne vidove muziciranja (**kognitivno angažovanje**). Na taj način studenti sa VŠSSOV u Kikindi svojim samoinicijativnim, edukativnim, muzičkim video projektom, pod nazivom *Avantura jednog valjuška*, tokom pandemije Covid-19, pokazali i dokazali svoju izuzetnu kreativnost obogaćujući svoje obrazovno iskustvo.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ONLINE NASTAVE

Crnjanski (2021) pruža sledeće konstruktivne predloge za reviziju obrazovnog sistema u skladu sa tehnološkim napretkom i zahtevima tržišta, koji ujedno prate i razvoj deteta:

1. smanjenje tehnofobije i poboljšanje digitalnih kompetencija nastavnika kroz kurseve celoživotnog učenja i drugih oblika usavršavanja,
2. povećavanje digitalne pismenosti studenata kroz kurikulume predmeta,
3. implementacija inovativnih metoda nastave poput „učenja na daljinu“,
4. fazna revizija nastavnih planova i programa u skladu sa prediktabilnim elementima, planiranim kratkoročnim i dugoročnim ciljevima,
5. povećanje broja časova posvećenih umetničkom obrazovanju i sportu,
6. implementacija sadržaja koji razvijaju kreativno i divergentno mišljenje,
7. razvoj digitalnih platformi za virtuelno učenje koje podržavaju specifičnosti umetničkog obrazovanja i
8. usaglašavanje digitalnih platformi za virtuelno učenje na lokalnom ili barem na nivou obrazovne ustanove. (Crnjanski prema Prodanov, Crnjanski & Milojković, 2021: 8).

Neke od preporuka bile bi takođe:

1. imati u vidu potpunu nemogućnost sprovođenja značajnih aktivnosti poput hora i zajedničkog muziciranja koji su najznačajniji za razvitak nezaobilaznih čak sedam, od mogućih osam vrsta značajnih za razvoj inteligencije (Habermeyer, 2001),
2. imati u vidu značajan podatak da se online nastava može koristiti samo kao vid pomoćnog sredstva alternativnog vida nastave koji može da dopuni, ali ne i da zameni klasičan vid obrazovanja kada je muzička umetnost u pitanju,
3. imati u vidu nemogućnost prisustva studenata online nastavi iz razloga loše materijalne tj. finansijske situacije studenata (neposredovanje kompjutera/tableta, kao i nedostupnost internet mreže),
4. omogućiti dostupnost kompjutera u zvučno izolovanim prostorijama visokoškolske ustanove, uz upotrebu audio slušalica,
5. u bliskoj budućnosti omogućiti dostupnost preuzimanja nastavnih materijala, teorijskih predavanja i vežbi u vezi sa određenim nastavnim predmetom sa sajtova visokoškolskih ustanova,

6. omogućiti svakodnevnu dostupnost snimljenih muzičkih sadržaja na sajtu visokoškolskih ustanova koja bi omogućila studentima uzastopne reprodukcije zvuka u vidu raznih vidova muzičkih i ritmičkih interpretacija i
7. obezbediti da na platformi visokoškolskih ustanova budu dostupne reprezentativne aktivnosti odnosno kreativni projekti poput *Avanture jednog valjuška*, kako bi se kao vrsta podsticaja one upotrebile u smislu trans-generacijskog prenošenja iskustva među studentima, ali i kao podsticaj i inspiracija studentima za buduće projekte.

LITERATURA

- Arsenijević, J. (2021). *Sistemi upravljanja u obrazovanju*. Kikinda: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi.
- Arsenijević, J., Andevski, M. & Arsenijević, O. (2012). Uloge predavača u kontekstu promene paradigme obrazovanja i zahtevima informatičkog i društva znanja. *Zbornik radova Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi*, 1 (6), 139-161.
- Crnjanski, N. (2021). How to teach 'teaching'? Challenges of Higher Music Education System. *HarMa International Seminar Event*. Budimpešta: 28-30 April (u štampi).
- Garrison, D.R., Anderson, T. & Archer, W. (2000). *Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education*. *The Internet and Higher Education*, 2, 87–105.
- Garrison, D.R., Cleveland-Innes, M. & Fung, T. S. (2009). Exploring causal relationships among teaching, cognitive and social presence: Student perceptions of the community of inquiry framework. *The Internet and Higher Education*, doi.org/doi:10.1016/j.iheduc.2009.10.02.
- Habermeyer, S. (2001). *Prava muzika za vaše dete*. Čačak: Inter Gradex Trade.
- Janjušević, M. (1962). *Nastavne metode*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Maravić, M. (2011). *Kritika politike i fenomenologije video igara*. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti.
- Mihevc, M. (2013). The role of creativity in the interdisciplinary education, U Vidulin Orbanić, S. (ured.): *Zbornik radova s Trećeg međunarodnog simpozija glazbenih pedagoga*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 305–316.
- Milat, J. (2000). *Epistemološke karakteristike metodike*. *Metodika, Vol. I, br. I*. Zagreb: Učiteljska akademija Zagreb 41-43.
- Planjanin-Simić K. & Lazović M. (2019). Children's Folk Art and Movement Rhythmic Games as a Regional Feature for the Development of Tourism Potential, U: Dimitrovski, R. (ured.) (2019) *Knowledge, International Journal Scientific papers*, 3 (6), 1797-1802.
- Planjanin Simić K., Cinč E. & Stolić J. (2016). Funcția inițială a număratorilor și diferite moduri de numărare. U: Rocchetti, A. (ured.). *Studii de știință și cultură, Volumul Suplimentar*, Ediția V, 81-98.
- Planjanin Simić, K. (2016). *Tipologia folclorului românesc din Banatul sârbesc. Numărătorile*. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 1-391.
- Prodanov, I., Crnjanski, N. & Milojković, M. (2021). *Muzičko obrazovanje u digitalnom okruženju*. Novi Sad: Akademija umetnosti.
- Simić, K. (2015). *Osnove metodike nastave*. Banja Luka: Evropski univerzitet Brčko distrikta.
- Šimunović, Z. (2013). Interdisciplinarna povezanost informacijske i komunikacijske tehnologije i sadržaja nastave glazbene kulture i umjetnosti, U Vidulin Orbanić, S. (ured.): *Zbornik radova s Trećeg međunarodnog simpozija glazbenih pedagoga*, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 227-240.

Vilotijević, M. & Vilotijević, N. (2012). *Sistemska utemeljenje nastave u inovativnoj školi*. Beograd: Srpska akademija obrazovanja.

ANALYSIS OF ONLINE TEACHING OF PERFORMING ARTS IN COLLEGE EDUCATION DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Summary: During the academic year of 2020/21 and due to the new situation caused by the Covid-19 pandemic, professors were forced to replace ex cathedra by giving lectures for which few professors had prior knowledge and in which direct communication and physical contact were disabled. In this paper, the analysis of online teaching in college education within the field of performing arts and culture is primarily based on practical experience of teaching music and performing arts in college education, as well as on the review of theoretical considerations of this phenomenon. Furthermore, the paper attempts to systematize the quality of online teaching. The paper analyses and presents the implementation of online teaching and learning process in the scope the subject *Basics of musical literacy* observing the theoretical concept of the Research community on the topic of online teaching through its three key elements: teaching guidance, cognitive engagement and social interaction. Despite many technical shortcomings and inadequacies, such as inability to fully transmit sound as crucial information in the course of online teaching, this paper offers recommendations for its development aiming to offer some of the means to overcome a wide range of problems faced by teachers and students. The impossibility of group music performance complemented with teaching guidance and encouragement, additionally inspired students to create a new kind of expression through research.

Key words: online teaching, music, improvisation, performing arts, sound, pandemic Covid-19.

Skulptura iz Muzeja „Terra“ izložena u centru Kikinde

PRILOZI

Prilog 1

Upitnik za istraživanje sprovedeno u okviru rukopisa „Online nastava iz ugla studenata u vreme pandemije izazvane virusom Covid-19 – pilot istraživanje“ dr Zagorke Markov

Upitnik za studente

Poštovane kolegice i kolege,

Molim Vas da popunite ovaj upitnik. Stepem slaganja sa određenom tvrdnjom obeležite znakom X. Dobijene podatke koristićemo isključivo zbirno za potrebe poglavlja Monografije u okviru projekta „Istraživanje kvalitete i efikasnosti onlajn nastave u visokom obrazovanju Vojvodine u vreme pandemije Covid-19“ koji je odobrio Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.

Opšti podaci o ispitanicima

Nivo studija:

- a) osnovne
- b) master

Godina studiranja:

- a) prva
- b) druga
- c) doškolavanje
- d) treća

Pol:

- a) muški
- b) ženski

Zaposlen/a:

- a) da
- b) ne

Prebivalište:

- a) selo
- b) grad

	Tvrdnja	uvek	ponekad	nikad
NV/1s	Sinchronim učenjem omogućena je interaktivna nastava.			
KA/3s	Studenti su bili ravnopravni učesnici nastavnog procesa.			
KA/3s	Rado sam prisustvovala/-o sinhronoj nastavi, jer sam mogla/-o da čujem ideje drugih učesnika i da plasiram svoje.			
NV/1s	Nastavnici su na vreme pružali sve informacije važne za nastavu ohrabrujući studente da završe zadatke.			
SI/2s	Sinchrona nastava podstiče socijalne kontakte i komunikaciju.			
NV/1s	Nastavnici su u kratkom roku odgovarali na mejlove ili me obaveštavali o broju stečenih predispitnih poena.			
KA/3s	Sinchrona nastava podstiče motivisanost i učenje kod studenata.			
SI/2s	Izlaganja studenata su izazivala pažnju i interesovanje prisutnih.			
NV/1s	Nastavnici su na vreme pružali sve informacije važne za nastavu ohrabrujući studente da završe zadatke.			
KA/3s	Osećam se ravnopravnim sagovornikom sa nastavnikom, on poštuje moje mišljenje i ideje, bodri me.			
SI/2/s	Sinchrona nastava podstiče socijalizaciju i komunikaciju studenata i van predavanja.			
NV/1s	Nastavnici su pružali priliku studentima da predstavljaju nastavne sadržaje koji bi teme učinili zanimljivijim učesnicima.			
SI/2s	Socijalna interakcija i komunikacija među studentima se pozitivno odražava na edukativno i kognitivno prisustvo.			
NV/1s	Nastavnici su na vreme pružali sve informacije važne za nastavu ohrabrujući studente da završe zadatke.			
SI/2s	Učestvovala/o sam u timskom radu pri izradi zadataka i drugim aktivnostima.			
KA/3s	Uključivala/o sam se u diskusiju tokom online predavanja (prezentovanje zadataka, diskusija i slično).			
NV/1s	Nastavnici su dobro organizovali asinhronu i sinhronu nastavu uz dosledno poštovanje pravila.			
SI/2s	Sinchrona nastava i pored svih prepreka omogućava timski rad i mogućnost podrške među studentima.			
KA/3s	U potpunosti sam ispoljila/o svoju kreativnost prilikom realizacije zadataka i nastavnog procesa.			

Hvala na saradnji!

Prilog 2

Upitnik za studente za istraživanje sprovedeno u okviru rukopisa „Neki aspekti online nastave visokog obrazovanja tokom pandemije Covid-19“ i „Kvalitet online nastave visokog obrazovanja u vreme pandemije Covid-19“ dr Jasmine Arsenijević

Opšti podaci o realizaciji online nastave

1. Na kom fakultetu studirate? Molimo upišite puno ime fakulteta, bez skraćenica: _____

2. Kako se zove studijski program na koji ste upisani?

3. Prosek koji ste do sada stekli tokom studija (zaokružiti približan broj): 6 7 8 9 10

4. U kojoj meri je online nastava bila zastupljena na fakultetu na kome studirate tokom školske 2020/2021 godine? (zaokružiti samo jedan odgovor)

1. u potpunosti – nastava uživo se ne organizuje
2. većim delom – samo neophodno (poput laboratorijskih vežbi) se organizuje uživo
3. u jednakoj meri kao i nastava uživo (npr. teorija se organizuje online, a vežbe uživo)
4. u manjoj meri – nastava uživo dominira
5. ni malo

5. Koje platforme i alate za učenje na daljinu su se koristili? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. Microsoft Teams
2. Google classroom
3. Moodle
4. E-index
5. Zoom
6. E-mail
7. drugo (upisati koje) _____

6. Označiti elemente koje je uključivala online nastava na Vašem fakultetu. (moguće zaokružiti više odgovora)

1. tekstovi i prezentacije
2. dopisi između profesora i studenata (e-mail, društvene mreže)
3. video ili audio snimak ili prenos predavanja
4. video sastanci između profesora i studenata (Skype, Zoom, Google Meet i sl.)
5. dodatni audio i video materijali (osim predavanja)
6. forumi i drugi oblici diskusija studenata koje vodi profesor
7. zajednički online projekti za studente
8. udžbenici i priručnici u digitalnom obliku
9. automatizovani testovi za proveru znanja
10. softverske aplikacije za razne namene
11. drugo (navesti koje) _____

7. Šta biste izdvojili kao nedostatke online nastave koju ste pohađali? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. nemogućnost adekvatnog organizovanja vežbi (radionice, laboratorije i sl.)
2. manjak rutine u online okruženju kod profesora
3. manjak rutine u online okruženju kod studenata
4. loši uslovi za rad od kuće
5. nedostatak kontakta licem u lice
6. loša internet veza
7. drugo, molimo navedite koje _____

8. Šta biste izdvojili kao prednosti online nastave? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. mogućnost udaljenog prisustva (bez potrebe za putovanjem)
2. fleksibilnost u ispunjavanju obaveza
3. mogućnost definisanja vlastitog ritma rada
4. manji troškovi
5. dostupnost materijala za učenje bilo kada i neograničen broj puta
6. manje zagađenja životne sredine
7. drugo, molimo navedite koje _____

Kvalitet, efektivnost i satisfakcija online nastavom

Na sledeća pitanja odgovarati dodeljivanjem broja od 1 do 5 u skladu sa stepenom saglasnosti sa ponuđenom tvrdnjom (1 – u potpunosti se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – ne mogu da procenim, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem).

9. Alati i platforme koje ste koristili za online nastavu su jednostavni za korišćenje.	1	2	3	4	5
10. Online nastava omogućava mi da uspešno učim i napredujem.	1	2	3	4	5
11. Znanja i sposobnosti koje stičem u online nastavi su potrebna za profesiju za koje se školujem.	1	2	3	4	5
12. Društvene, kulturne i akademske vrednosti se uspešno prenose putem obrazovanja na daljinu.	1	2	3	4	5
13. Ocenite Vaše ukupno zadovoljstvo online obrazovanjem u vreme Covida-19	1	2	3	4	5
14. Nastavnici jasno ukazuju na ciljeve učenja u online nastavi.	1	2	3	4	5
15. Nastavnici jasno ukazuju na važne rokove i zaduženja studenata.	1	2	3	4	5
16. Nastavnici potenciraju i vode diskusije studenata na online nastavi.	1	2	3	4	5
17. Nastavnici usmeravaju studente da radeći zadatke nauče predviđenu materiju.	1	2	3	4	5
18. Nastavnici ohrabruju studente da istražuju.	1	2	3	4	5
19. Nastavnici šalju studentima povratne informacije o napretku.	1	2	3	4	5
20. Alati i platforme za online nastavu omogućavaju rad sa drugim studentima.	1	2	3	4	5
21. Studenti na online zadacima rade u parovima ili grupama.	1	2	3	4	5
22. Izražavanje mišljenja suprotnog od drugih u online diskusijama je prihvatljivo.	1	2	3	4	5
23. Zajedničke aktivnosti sa drugim studentima pomažu mi da proverim i unapredim svoje znanje.	1	2	3	4	5

24. Online saradnja sa drugim studentima omogućava osećaj pripadanja grupi.	1	2	3	4	5
25. Interakcija sa drugim studentima u vezi sa gradivom pruža nove uvide i ideje.	1	2	3	4	5
26. Teme i sadržaji online nastavi podstiču moje interesovanje i kreativnost.	1	2	3	4	5
27. Alati za online nastavu omogućavaju pristup potrebnim informacijama i znanju.	1	2	3	4	5
28. Učešće u online diskusijama pomaže da cenim različita gledišta.	1	2	3	4	5
29. Kombinovanjem starih i novih informacija razjašnjavam pitanja pokrenuta na nastavi.	1	2	3	4	5
30. Angažovanje na online nastavi pomaže mi da razrešim nedoumice u vezi gradiva.	1	2	3	4	5
31. Način i metode rada na online nastavi odgovaraju mom stilu učenja.	1	2	3	4	5

Prilog 3

Upitnik za profesore za istraživanje sprovedeno u okviru rukopisa „Neki aspekti online nastave visokog obrazovanja tokom pandemije Covid-19“ i „Kvalitet online nastave visokog obrazovanja u vreme pandemije Covid-19“ dr Jasmine Arsenijević

Uvažene kolege i profesori,

Popunjavanjem ovog upitnika dajete doprinos istraživanju o online nastavi u doba Covid-19. Istraživanje se sprovodi u okviru razvojno-istraživačkog projekta, koje je odobrio Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost. Cilj projekta je refleksija stanja onlajn nastave u visokom obrazovanju i iznalaženje mera za njegovo unapređivanje.

Vaši odgovori će pomoći da se u budućnosti online nastava unapredi.

Opšti podaci o realizaciji online nastave

1. Na kom fakultetu radite (molimo upišite puno ime fakulteta, bez skraćenica).

2. Koje polje obrazovanja predajete:

1. Tehničko-tehnološko
2. Prirodno-matematičko
3. Društveno-humanističko
4. Umetničko
5. Medicinsko
6. Interdisciplinarno

3. Šta biste izdvojili kao prepreke online nastave? (zaokružiti do tri odgovora)

1. nemogućnost adekvatnog organizovanja vežbi (radionice, laboratorije i sl.)
2. manjak rutine u online okruženju kod profesora
3. manjak rutine u online okruženju kod studenata
4. loši uslovi za rad od kuće
5. nedostatak kontakta licem u lice
6. loša internet veza
7. drugo, molimo navedite koje _____

4. Šta biste izdvojili kao prednosti online nastave? (zaokružiti do tri odgovora)

1. mogućnost udaljenog prisustva (bez potrebe za putovanjem)
2. fleksibilnost u ispunjavanju obaveza
3. mogućnost definisanja vlastitog ritma rada
4. manji troškovi
5. dostupnost materijala za učenje bilo kada, neograničen broj puta
6. manje zagađenja životne sredine
7. drugo, molimo navedite koje _____

Efektivnost i satisfakcija online nastavom

Na sledeća pitanja odgovarati dodeljivanjem broja od 1 do 5 u skladu sa stepenom saglasnosti sa ponuđenom tvrdnjom (1 – u potpunosti se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – ne mogu da procenim, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem).

5. Alati i platforme koje ste koristili za online nastavu u doba Covid-19 su jednostavni za korišćenje.	1	2	3	4	5
6. Online nastava realizovana školske 2020/2021. godine omogućila je studentima da uspešno uče i napreduju.	1	2	3	4	5
7. Znanja i sposobnosti stečena na online nastavi su potrebna za profesiju za koje se studenti školuju.	1	2	3	4	5
8. Društvene, kulturne i akademske vrednosti uspešno se prenose online nastavom.	1	2	3	4	5
9. Ocenite Vaše ukupno zadovoljstvo online nastavom u vreme Covid-19.	1	2	3	4	5

Hvala Vam na učešću u istraživanju!

Izložba iz zbirke Muzeja „Terra“, Kikinda

Recenzenti:

Prof. dr Dragana Pavlović, vanredni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu

Prof. dr Marija Marković, vanredni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu

Prof. dr Danica Vasiljević Prodanović, vanredni profesor
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Bojana Škorc, redovni profesor
Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu

Prof. dr Živko Popović, redovni profesor
Akademija umetnosti, Univerzitet u Novom Sadu

Prof. dr Nataša Crnjanski, vanredni profesor
Akademija umetnosti, Univerzitet u Novom Sadu

Prof. dr Julijan Tamaš, redovni profesor u penziji
Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Akademik Nacionalne akademije nauka
u Ukrajini, Kijev i Vojvođanske akademije nauke i umetnosti, Novi Sad

Doc. dr Marija Nikolić, docent
Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Beogradu

Doc. dr Sanja Partalo, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci

Doc. dr Dragan Partalo, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci

Dr sci. med. Jelena Milić, naučni saradnik
Institut za javno zdravlje „Dr Milan Jovanović Batut“

Dr. med. Dunja Stankić
Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Autori monografije:

dr Jasmina Arsenijević
dr Milan Mađarev
dr Zagorka Markov
dr Rosa Šapić
dr Kristina Planjanin Simić

Naziv monografije:

KVALITET I EFEKTIVNOST ONLINE NASTAVE U VISOKOM
OBRAZOVANJU U VREME PANDEMIJE COVID-19

Datum i vreme izdavanja monografije:

Kikinda, 2021. godina

Izdavač:

Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi,
Svetosavska 57, 23300 Kikinda vsssovki@vaspitacka.edu.rs
www.vaspitacka.edu.rs

Glavni i odgovorni urednik:

dr Angela Mesaroš Živkov, prof.

Urednici:

dr Jasmina Arsenijević, prof. i dr Ljiljana Krneta, prof.

Lektura i korektura:

Jasmina Arsenijević i Marija Nikolić

Prelom i priprema za štampu:

Jasmina Arsenijević

Izbor priloga iz Centra za likovnu i primenjenu umetnost „Terra“:

Slobodan Kojić, osnivač i direktor Centra za likovnu i primenjenu umetnost
„Terra“

ISBN-978-86-85625-68-8

Publikovanje ove monografije finansirao je

**POKRAJINSKI SEKRETARIJAT ZA VISOKO OBRAZOVANJE I
NAUČNOISTRAŽIVAČKU DELATNOST**

CIP - Каталогизација у публикацији

Библиотеке Матице српске, Нови Сад

378.018.43:004.738.5

KVALITET i efektivnost online nastave u visokom obrazovanju u vreme pandemije

Covid-19 / Jasmina Arsenijević ... [et al.]. - Kikinda : Visoka škola strukovnih studija za

obrazovanje vaspitača, 2021 (Kikinda : BIS). - 125 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 30. - Bibliografija. - Summaries.

ISBN 978-86-85625-68-8

1. Арсенијевић, Јасмина, 1980-

а) Високо образовање -- Учење на даљину

COBISS.SR-ID 50928137

ISBN 978-86-85625-68-8

Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje
i naučnoistraživačku delatnost Vojvodine